

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 2001 • τεύχος 94 • δρχ. 1000 • € 2,93

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2001
τεύχος 94 • δρχ. 1000/2,93 ευρώ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτησια (12 τεύχη): 10.000 δρχ./29,3 ευρώ
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ./14,6 ευρώ
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ./22 ευρώ
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ./44 ευρώ

Ευρώπη

Έτησια (12 τεύχη): 12.000 δρχ./35,2 ευρώ

*Άλλες χώρες

Έτησια (12 τεύχη): 15.000 δρχ./44 ευρώ

Τραπεζικός Λογαριασμός:

*Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στη διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
*Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Έλένη Χοντολίδου, Περί κρατικών βραβείων
λογοτεχνίας5

Αντώνης Μανιτάκης, 'Ο «λαός του Θεού»
έναντια στον «λαό της πολιτείας»7

Κώστας Σταμάτης, Γιά τήν «Έκθεση αξιολόγησης»
του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου14

Νίκος Σαλτερής, Άξιολόγηση εκπαιδευτικών.
Διοικητική πυραμίδα και ανάδειξη
στελεχών εκπαίδευσης17

Ντίνα Βαΐου, Κωστής Χατζημιχάλης, Η διαμόρφωση
πολιτικής για τό χώρο27

Μαρίνα Κοτζαμάνη, Ελλάδα. Τό σύγχρονο θέατρο
στήν Ελλάδα: ευόιωνες προοπτικές.....33

Γιάννης Χαΐνης, Η «ομάδα τέχνης Α΄».....40

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

*Άγγελος Έλεφάντης, Έκάτον τριάντα «Υποθέσεις».
Έπιφυλλίδες στην Καθημερινή
του Παντελή Μπουκάλα46
Από τίς τελευταίες εκδόσεις.....50

Έξώφυλλο: Κώστας Τσόκλης, Η μητέρα μου, 1956, λάδι
σέ καμβά, 98.5x47.

ΔΙΟΡΘΩΝΟΝΤΑΣ ΤΑ ΛΑΘΗ

Νά διορθώσουμε τά λάθη, τουλάχιστον τά σοβαρά. Έτσι, στό άρθρο τής Τζίνας Πολίτη, «Liber Mundi-Theatrum Mundi», στό προηγούμενο τεύχος του Πολίτη πρέπει νά διορθωθούν τά έξής λάθη: Στή σελ. 40, πρώτη στήλη, δεύτερη παράγραφος, έπτά άράδες από το τέλος αντί «θεωρία στον Ούρανό» νά διαβαστεί «θεωρεία στον Ούρανό». Υπάρχει σοβαρή διαφορά. Στήν επόμενη παράγραφο τό σωστό είναι «nacheinander» μέ εισαγωγικά και άμέσως μετά «nebeneinander». Τέλος στό Υ.Γ. τό «ταίρι μου», να γίνει «τό ταίρι σου», διότι η Τζίνα Πολίτη μάς διαβεβαίωσε ότι ούδεμία βλέψη έχει στό ταίρι τής Μυρτώσ Ρήγου, τόν Σωκράτη.

• Ο δαΐμων του τρελού πολυτονιστή, έκανε τόν Δημήτρη Κυρτάτα παντελώς άνορθόγραφο. Στό άρθρο του για τήν «Έπιστροφή στον Ηρόδοτο», κοτσάρησε περίπου τριάντα φορές μά ψιλή στό όνομα του μεγάλου ιστορικού, ενώ ειθισται νά δασύνεται.

Περὶ κρατικῶν βραβείων λογοτεχνίας

Στά «Πρόσωπα» τῶν Νέων τῆς Παρασκευῆς (2/11/2001) ἡ κα Μικέ-
λα Χαρτουλάρη στοὶ «Ἄνευ Ὁρίων» σχόλιό της συζητώντας τὰ κρατικά
βραβεῖα λογοτεχνίας ξεκινᾷ μὲ μία στιβαρὴ καὶ τολμηρὴ θέση: «Ἐνα ἀνά-
λογο δημοσιοὑπαλληλίστικο καὶ ψευτοπολιτικὸ ἀντεπιχειρήμα ἀκούστηκε καὶ
γιά τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ ποιητῆ Μάρκου Μέσκου, “Εἶναι Σλαβομακεδό-
νας”, ἐπισήμανε κάποιος». ¹ Καὶ ὡς ἐδῶ, πράγματι, ἡ θέση της ἔχει ἐνδια-
φέρον καὶ ἐκθέτει τοὺς «ψαλιδόκωλους» κριτές μὲ τὰ ἀκαδημαϊκὰ κριτήρια
ἐθνικοφροσύνης. Πολλοὶ ἀναγνώστες μάλιστα θαύμασαν τὸ θάρρος, τὴν κα-
ταγγελτικὴν τόλμη καὶ τὴν πολιτικὴ ἀνεξιθρησκεία τῆς συμπαθοῦς καὶ σο-
βαρῆς δημοσιογράφου. Καὶ τὰ πράγματα θὰ ἦταν ὄντως ἔτσι ἐάν ἡ κα Χαρ-
τουλάρη δὲν συνέχιζε μὲ τὴν ἐπόμενη φράση της, ἀμέσως μετά, φράση ἡ
ὁποία ἀδυνατίζει ὅλη τὴ στιβαρότητα —καὶ ἐν πολλοῖς— τὴ σοβαρότητα τοῦ
ἐπιχειρήματός της. Γράφει: «Κι ἄς μὴν ὑπῆρχαν ἴχνη τῆς καταγωγῆς τοῦ
συγγραφέα στά ὑπὸ κρίσιν ποιήματά του» (sic!). Ἀφήνω τὸ γεγονός πῶς
ἴχνη τῆς καταγωγῆς τοῦ Μέσκου ὑπάρχουν διάχυτα —καὶ εὐτυχῶς— σέ ὅλο
τὸ ἔργο του γιά ὅσους θέλουν νά τὰ ἀνιχνεύουν καὶ εἶναι σέ θέση νά τὰ
ἐκτιμοῦν ὅπως τοὺς πρέπει. Τὰ ἴχνη αὐτά γιά ὅσους θέλουν νά γνωρίζουν
ἀνιχνεύονται τόσο στή γλῶσσα καὶ τὴ θεματικὴ, ὅσο καὶ στοὺς ὕφος τῶν κει-
μένων του.

Ἄλλὰ τὸ θέμα μας εἶναι ἄλλο: πρέπει νά εἶναι κανεὶς κρυμμένος Σλαβο-
μακεδόνας, μουσουλμάνος, Ἑβραῖος, καθολικός... προκειμένου νά βραβευθεῖ
ἀπὸ τίς ἐπιτροπές τῆς Ἀθήνας πού μετροῦν ἀκόμη τὴν ἐθνικοφροσύνη τῶν
λογοτεχνῶν μας; Ἐάν δὲν εἶναι κάποιος «ἀμιγής» Ἕλληνας —ὅπως ἴσως
μόνον ὁ Παπαρηγόπουλος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀντιλαμβάνονται— καὶ εἶναι κα-
λὸς λογοτέχνης δὲν δικαιούται κρατικὸ βραβεῖο γιά τὸ ἔργο του; Τὰ κρατι-
κὰ βραβεῖα δίνονται γιά τὴν καταγωγὴ καὶ τὸ ἔργο ἢ μόνο γιά τὸ ἔργο; Τὸ
ἔργο ἑνὸς μὴ «ἀμιγῶς» Ἕλληνα δὲ δικαιούται νά φέρει τὰ ἴχνη τῆς κατα-
γωγῆς του; Ἡ πρέπει κανεὶς νά λογοκρίνει τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του προκειμέ-
νου νά ἀξιωθεῖ ἑνὸς κρατικοῦ βραβείου; (βλ. περίπτωση Μυριβήλη). ²

Ἡ συζήτηση αὐτὴ, διεξάγεται καὶ ἀναγκαστικὰ προσλαμβάνεται στοὺς πλαί-
σιο τῶν ἡμερῶν μας, ἐξαιρετικὰ ὑποπτῶν καὶ εὐαίσθητων ἡμερῶν γιά τὴν
ἀπονομὴ πιστοποιητικῶν ἐθνικοφροσύνης, μὲ τὴν ἔξαρση τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ

1. Δὲν ξέρουμε —ἂν καὶ
πολύ θὰ θέλαμε νά μάθου-
με— τον /τούς ἐθνικόφρονα/ες
προγραφέα/εῖς. Ἡ σοβαρό-
τητα τοῦ ἐντύπου ἀλλὰ καὶ
τῆς δημοσιογράφου δὲν ἀ-
φήνει κανένα περιθώριο νά
εἶναι ἡ παρατιθέμενη πλη-
ροφορία ἀστήρικτη καὶ ἀβά-
σιμη φημολογία.

2. Πρὶν χρόνια, ἔξι ἐπιφα-
νεῖς καὶ «ἀμιγεῖς» Ἕλλη-
νες (γιά ὅσους ἔχουν μνήμη
καὶ δὲν ντρέπονται νά τό
θυμοῦνται: Ὀδυσσεῆς Ἐλύ-
της, Μελίνα Μερκούρη,
Γιάννης Γεωργιάκης, Ἄρι-
στόβουλος Μάνεσης, Ἐλένη
Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Δημή-
τρης Τσάτσος, βλ. ἐνδεικτι-
κὰ Ἐλευθεροτυπία, 28
Μαρτίου 1992) εἶχαν συγ-
γράψει ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ
στοὺς 12 τῆς ΕὐΟΚ μὲ ἀ-
φορμὴ τὴν περίπτωσι τοῦ
ὀνόματος τοῦ κράτους τῆς
Μακεδονίας. Σέ ἀντίθεση
μὲ τὴν Σαιξπηρικὴ ἀποψη
περὶ ὀνοματοθεσίας τὸ κεί-
μενό τους εἶχε τίτλο: «Ψυ-
χὴ μας εἶναι τὸ ὄνομά
μας». Ἐάν τὸ ὄνομά τους
εἶναι ἡ ψυχὴ τους, τότε ἡ
γλῶσσα καὶ ἡ καταγωγὴ
κάποιων ἄλλων δὲ δι-
καιοῦνται νά εἶναι τουλάχισ-
τον ἡ δικὴ τους «ψυχὴ»;

τῆς ξενοφοβίας στή χώρα μας ἀλλά καί στόν κόσμο γενικότερα. Συνειρμικά, μάς θυμίζει τή συζήτηση γιά τή σχολική σημαία καί ποιός θά τή σηκώνει καί, ἐπίσης, προσωπικά μοῦ θυμίζει ἄρθρο Φλαμανδικῆς ἐφημερίδας τοῦ Βελγίου πρό ἐτῶν, ἡ ὁποία ἐξηγοῦσε πῶς σέ συγκεκριμένες περιοχές τῆς Φλάνδρας θά ἐπιτρέπεται νά ἀγοράζουν σπίτια μέ κρατικό δάνειο μόνο Φλαμανδοί καί, μάλιστα, οἱ ἐνδιαφερόμενοι πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι εἶναι «καλοί Φλαμανδοί»! Οἱ ἐθνικιστικοί ἄσκοι τοῦ Αἰόλου εἶναι σέ θέση νά παρασύρουν τά πάντα ὅταν ἡ μεζούρα τῆς ἐθνικοφροσύνης μας ὑπερισχύει τῆς νηφάλιας κριτικῆς (περίπτωση κρατικῶν βραβείων) ἢ ὅταν τά πράγματα συζητοῦνται μέ τιμιότητα, μέ ἀπόσταση δέ χιλιομετρική ἢ καί ψυχολογική (θέλω νά ἐλπίζω ὅτι εἶναι ἡ περίπτωση τῆς κας Χαρτουλάρη). Τελικά, ποῦ θά πρέπει νά βραβευθεῖ ὁ Κάφκα, στή Γερμανία ἢ στήν Τσεχοσλοβακία; Ὁ Πῶλ Τσελάν ποῦ; Στή Ρουμανία, τό Ἰσραήλ, στή Γερμανία ἢ στή Γαλλία; Γνωρίζει τό ἀνιστόρητο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν κρατικῶν βραβείων πού ἔρριξε τήν μπόμπα τοῦ σαθροῦ του ἐθνικιστικοῦ ἐπιχειρήματος;

Παρά τό γεγονός ὅτι τό σύγχρονο ἐλληνικό κράτος ἀποτελεῖ ἕνα δημοκρατικά θεμελιωμένο σύστημα πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἐδῶ καί μία εἰκοσιπενταετία, ἐξακολουθεῖ νά αἰσθάνεται ἀπειλούμενο ἀπό τό ἐνδεχόμενο ἑνός πολιτισμικοῦ πλουραλισμοῦ πού ὑπῆρχε ἀνέκαθεν στό ἐσωτερικό του καί μοιάζει νά φοβᾶται κάποιους ἀόριστους —καί ἐν πολλοῖς ἀόρατους— κινδύνους. Ἐπιμένει, ἔτσι, ἰδίως σέ ζητήματα ὅπως αὐτό τῶν κρατικῶν βραβείων νά κατευθύνεται πρός ἕναν ἐθνοκεντρικό καί πολλαπλῶς ἐπικίνδυνο προσανατολισμό, ἀρνούμενο νά ἀποδεχθεῖ τήν πολιτισμική ἑτερογένεια ὡς μοχλό, καταλύτη καί παράγοντα δυναμικῆς ἐξέλιξης καί ἐμπλουτισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καί συνακόλουθα καί τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ἐπειδή τά κρατικά βραβεῖα εἶναι θεσμός καί ὄχι «μιά τσογλανοπαρέα πού κάνει κριτική»,³ τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὀφείλουν (ἐάν πιστεύουν βεβαίως ὅτι ὑπόκεινται ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες πολῖτες —«ἀμιγεῖς» ἢ ὄχι, ἀδιάφορο— σέ ἔλεγχο καί δημόσια κριτική) νά δώσουν μία ἐξήγηση στά ὅσα τραγικά ἀπίστευτα ἢ κα Χαρτουλάρη κατήγγειλε στό κείμενό της.

Ἐλένη Χοντολίδου

3. Διονύσης Σαββόπουλος
Ὁ Ἀριστοφάνης πού γύρισε
ἀπό τά θυμαράκια.

Ο «ΛΑΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ «ΛΑΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ»

Ἡ ἡ λαθραία ὑποκατάσταση τῆς βούλησης τοῦ πολίτη ἀπό ἐκείνη τοῦ πιστοῦ

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

Τῆ προαιρετική ἀναγραφή τοῦ θρησκευμά-
τος στίς ταυτότητες καί ἡ ἐπανεξέταση
τῶν σχέσεων θρησκείας καί πολιτικῆς

ὁ ζήτημα τῆς προαιρετικῆς ἀναγραφῆς τοῦ θρη-
σκευμάτος στίς ταυτότητες μαζί μέ τίς πολιτικές καί
θεσμικές προεκτάσεις του (τὴν παρατεταμένη ἔνταση
στίς σχέσεις κυβέρνησης καί ἱεραρχίας, τὴν ἐκδοση
ἀποφάσεων ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ Προστασίας Προσωπικῶν
Δεδομένων καί ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, τὴ
διοργάνωση συλλαλητηρίων, τὴ συλλογὴ ὑπογραφῶν
γιά τὴ διενέργεια δημοψηφίσματος, τίς ἀλλεπάλληλες
ἀντικυβερνητικὲς δηλώσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου κ.ἄ.),
ἔκανε φανερό ὅτι ἡ κρίση στίς σχέσεις κράτους καί
Ἐκκλησίας δέν εἶναι συγκυριακὴ οὔτε ἐφήμερη, ἀλλὰ
διαρθρωτικὴ καί ἀγγίζει, πάντως, σημαντικὲς πτυχές
τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς μας ζωῆς.

Ὅλα τὰ σημάδια δείχνουν, μεταξύ ἄλλων, ὅτι οἱ σχέ-
σεις θρησκείας καί πολιτικῆς ἀναδιαμορφώνονται, ὅτι
τὸ θρησκευτικὸ δίκαιο καί οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἐκφρά-
σεις του ἀναζητοῦν στὴν Ἑλλάδα, καί σέ ὅλο σχεδόν
τόν κόσμον, μιὰ νέα θεσμικὴ ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν κοι-
νωνία καί τὸ κράτος ἐνόψει τῶν τρομακτικῶν ἀλλα-
γῶν ποῦ συντελοῦνται στό πολιτισμικὸ καί πολιτικὸ
περιβάλλον – μόνο ποῦ οἱ ἀναπροσαρμογές, ἂν καί ἀ-
ναγκαῖες, δέν εἶναι οὔτε εὐκολες οὔτε γραμμικές. Εἶ-
ναι ἐξαιρετικὰ ἐπίπονες, μακροχρόνιες, γεμάτες ἀντι-
φάσεις καί προκαλοῦν ἀναπάντεχες ἀντιδράσεις ἢ σκο-
ντάφτουν σέ ἀνυπερέβλητα ἐμπόδια.

Τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο πάντως εἶναι ὅτι στίς χῶρες μέ
κοσμικὴ καί δημοκρατικὴ ἐξουσία οἱ σχέσεις θρησκείας
καί πολιτικῆς, ὅσο καί ἂν ἀναπροσαρμολογῶνται στὰ νέα
δεδομένα, εἶναι ἀναγκασμένες νὰ κινοῦνται μέ βάση
τὰ κανονιστικὰ πρότυπα – ἢ τουλάχιστον νὰ μὴν τὰ
ἀντιστρατεύονται – οὔτε νὰ περιφρονοῦν τὰ θεσμικὰ

πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα διαμορφώθηκαν καί διαχωρί-
στηκαν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰδικὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς
Ἑλλάδος καί τίς θέσεις ποῦ παίρνει ὁ ἀρχιεπίσκοπος
κ. Χριστόδουλος, ἀπὸ τότε ποῦ ἐξελέγη, θὰ πρέπει κα-
νεῖς νὰ παρατηρήσει δύο πράγματα: πρῶτον, ὅτι οἱ θέ-
σεις του περιφρονοῦν θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ συνταγ-
ματικοῦ κράτους καί τῆς Δημοκρατίας καί ἀρνοῦνται
τίς καταστατικὲς σέ μιὰ δημοκρατικὴ κοινωνία σχέσεις
ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας. Δεύτερον, ὅτι
ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση ἢ πίστη ὡς στοιχεῖο προσ-
διοριστικὸ μιᾶς συλλογικῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας,
ὅπως ἡ ἑλληνο-ορθόδοξη, δέν εἶναι δυνατόν, πλέον, σέ
μιὰ ἀνοικτὴ πλουραλιστικὴ κοινωνία καί σέ ἓνα πλου-
ραλιστικὸ κράτος, ποῦ συμμετέχει στὴ δημιουργία μιᾶς
ὑπερεθνικῆς πολιτικῆς ἐνότητας ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκὴ
Ἐνωση, νὰ λειτουργεῖ ὡς στοιχεῖο προσδιοριστικὸ τῆς
ἐθνικῆς ταυτότητας ἐνός λαοῦ, ἀλλὰ μόνον ὡς στοι-
χεῖο προσδιοριστικὸ τῆς συλλογικῆς πολιτισμικῆς ταυ-
τότητάς του. Τὰ δύο αὐτὰ ἱστορικὰ δεδομένα ἢ ἱεραρ-
χία φαίνεται νὰ τὰ ἀγνοεῖ, ἢ ὁποῖα διεξάγει ἓναν ἀγῶ-
να ὀπισθοφυλακῆς, ἐκμεταλλεῦόμενη μέ ἐπιχειρήματα
σκουριασμένα μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκῆ γιά τίς Ἐκκλη-
σίες καί τὴ θρησκεία ἱστορικὴ περίοδο.

Τὰ αὐτονόητα ἢ οἱ θεσμικὲς συνέπειες τοῦ δια-
χωρισμοῦ τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Τὰ
χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνός συνταγματι-
κοῦ, «κοσμικοῦ κράτους»

Ἡ χειραφέτηση ἢ αὐτονόμηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπὸ
τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, μέ τὴ δύση τοῦ Μεσαίωνα, με-
τὰ ἀπὸ ἐπαναστατικὲς διαδικασίες, εἶχε ὡς συνέπεια
τὴ διάκριση τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, τὴν
ἐμφάνιση καί πρόσληψή τους ὡς πρακτικὲς καί δικαιο-

δοσίες διακριτές και διαφορετικές. Ἡ Ἐκκλησία απαγκιστρώθηκε ἀπὸ τὴν κρατική ἐξουσία καὶ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἀξίωση νὰ ἀσκεῖ ἐξουσία κοσμική καὶ νὰ ἀναμειγνύεται στίς δημόσιες ὑποθέσεις—αὐτὸ ἀφορᾷ κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, τὸν χῶρο τῆς Εὐρώπης—ἐνῶ ἡ κρατική ἐξουσία οἰκοδομήθηκε καὶ ἄρχισε νὰ ἀντλεῖ τὴ νομιμοποίησή της ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄχι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπὸ τὴν πολιτική ἐξουσία ὀδήγησε καὶ σὲ μιά διαφορετική ἀναπαράσταση τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ πολιτικῆς: ἡ πρώτη, ὡς ἔκφραση τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς πίστεως ἐγκαταστάθηκε, συμβολικά, στὴν προσωπική σφαῖρα τοῦ ἀτόμου καὶ στὴν ἰδιωτική σφαῖρα τῆς κοινωνίας. Ἀντιμετωπίστηκε ὡς *ὑπόθεση κυρίως ἰδιωτική ἢ ἑσωτερική τοῦ προσώπου*. Ἡ δεύτερη περιορίστηκε στὸν χῶρο τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ στὴ *διαχείριση τῶν δημόσιων ὑποθέσεων*, χωρὶς τυπικὴ δυνατότητα εἰσοδοχῆς στὸν ἰδιωτικὸ ἢ συνειδησιακὸ χῶρο τῶν ἀτόμων, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀποχωρίστηκε θεομικά.

Ἡ προηγούμενη διάκριση ἀντανακλᾷ καὶ ἀναπαράγει τὸν διπλασιασμὸ τῆς «ἀστικῆς» κοινωνίας σὲ ἰδιωτική καὶ δημόσια καὶ τὴ θεώρηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέσα ἀπὸ τὸ συμβολικὸ ὅσο καὶ πραγματικὸ πρῶμα τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς σφαίρας. Πρόκειται γιὰ μιά συμβολικὴ ἀναπαράσταση τῆς κοινωνίας, πού ἔχει ὅμως πραγματικὲς συνέπειες καὶ λειτουργεῖ συστατικά γιὰ τὴν ἴδια, μὲ καθολικὴ ἰσχύ. Ἰσχύει καὶ καταλαμβάνει ὅλα τὰ δημοκρατικά πολιτεύματα καὶ ὅλες, χωρὶς ἐξάφραση, τὶς κοινωνίες τῆς ἀγορᾶς. Βρίσκει τὴν ὀλοκληρωμένη πολιτικὴ της μορφή στὸ ἐθνικὸ κράτος, τὸ ὁποῖο μὲ τὴ συνταγματικὴ του ὀργάνωση γεννήθηκε ὡς ἄρνηση τοῦ θεοκρατικοῦ κράτους, τῶν θεόπνευστων αὐτοκρατοριῶν καὶ μετεξελίχθηκε σὲ δημοκρατικὸ.

Τὸ συνταγματικὸ κράτος ἐμφανίστηκε καὶ σχεδιάστηκε ὡς ἓνα αὐθεντικὰ «πολιτικὸ ἢ κοσμικὸ κράτος», ἀνεξίθρησκο καὶ ἀδιάφορο γιὰ τὶς θρησκείες, ἓνα κράτος πού δὲν ἔχει καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχει θρησκευτικὲς προτιμήσεις καὶ κυρίως δὲν στηρίζεται οὔτε νομιμοποιεῖ τὴν ἐξουσία του σὲ ὑπερδατικές ἢ θείες δυνάμεις. Τὴ νομιμοποίησή του τὴν ἀντλεῖ ἀποκλειστικά ἀπὸ «ἐγκόσμιες» ἢ συμβατικὲς κατασκευές, ἀπὸ «τὸ ἔθνος» ἢ τὸν «λαὸ». Οἱ πολῖτες πού τὸ ἀπαρτίζουν μποροῦν ἐλεύθερα νὰ θρησκεύονται, τὸ κράτος ὄχι. Ἀποστολὴ ἐνός δημοκρατικοῦ κράτους εἶναι ἡ προαγωγή, μὲ τρόπο ἔμπρακτο, αὐτοῦ πού ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πολῖτες του, πέρα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸ πού τοὺς διακρίνει καὶ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ἔχουν διαφορετικὲς συνειδησιακὲς ἐπιλογές καὶ νὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς κοινότητες.¹

Κοινὸ γνώρισμα ἐνός συνταγματικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ κράτους εἶναι, κατὰ συνέπεια, ἡ πλήρης «κοσμικὴ» ὑποταγὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ κράτος, μὲ τὴν ἐννοια τῆς πλήρους ἀναγνώρισης ἀπὸ τὶς Ἐκκλησίες τῆς ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητάς του νὰ ὀρίζει μὲ νόμους

καὶ ἀποφάσεις τοῦ τὰ τοῦ κόσμου τούτου, τὰ ἐγκόσμια δηλαδή πράγματα. Ἡ Ἐκκλησία δὲν νομιμοποιεῖται νὰ ἀντιπαρατίθεται, ὡς ἐξουσία, στὸ κράτος. Ὑπάρχει μὲν ὡς ἀρχὴ ἢ ὡς ὀργανωμένη κοινότητα ἐντὸς τοῦ κράτους μὲ καθορισμένη, ὅμως, δικαιοδοσία καὶ πεδίο δράσεως. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀπὸ τὴ μεριά της, ἀπαγκιστρῶνεται θεομικά καὶ συνταγματικά ἀπὸ κάθε ἐκκλησιαστικὴ ἐπίδραση. Τὸ χειραφετημένο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία κράτος κρατᾷ μιά στάση οὐδετερότητας ἢ ἴσης ἀπόστασης ἀπέναντι στίς Ἐκκλησίες, διότι ὀφείλει νὰ σέβεται καὶ νὰ ἐγγυᾶται κατ' ἴσον τρόπο τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ὅλων τῶν πιστῶν χωρὶς διάκριση καὶ χωρὶς δυνατότητα παρέμβασης στὴν ἐλεύθερη διαμόρφωση καὶ ἐκδήλωσή της.²

Μιά σημαντικὴ συνέπεια τῶν δημοκρατικῶν συνταγματικῶν ἐξαγγελιῶν εἶναι, ἐπομένως, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία νομιμοποιεῖται νὰ διαχειρίζεται καὶ νὰ ρυθμίζει, κυριαρχικά, μὲ τὴ νομοθεσία της, ὅλα τὰ ἐγκόσμια θέματα, ὅλες τὶς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς δυνατότητα θεομικῆς παρέμβασης τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἡ τελευταία ἀπὸ τὴ μεριά της ρυθμίζει μὲ δικούς της κανόνες καὶ πράξεις χωρὶς παρέμβαση τῆς πολιτείας τὰ τοῦ «οἴκου» της, τὰ τῶν δογμάτων καὶ τὰ τῆς διοικήσεώς της. Ἡ θρησκευτικὴ σφαῖρα διέπεται ἀπὸ τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοσμικὴ ἀπὸ τὸν νόμο τῶν ἀνθρώπων. Οἱ δύο διαφορετικὲς κατηγορίες κανόνων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγχέονται, διότι ὑπάρχονται σὲ δύο διαφορετικὰ βασίλεια: τὸ ἓνα στὸ βασίλειο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἄλλο στὸ βασίλειο τοῦ Καίσαρα.

Τὰ «κοινὰ» (ἢ τὶς «δημόσιες ὑποθέσεις»), τὰ θέματα δηλαδή κοινῆς ἢ δημοσίου ἐνδιαφέροντος, ὡς ζητήματα τῆς πολιτικῆς, τὰ διαχειρίζεται κατ' ἀποκλειστικότητα ἡ πολιτικὴ ἐξουσία μὲ ἀποφάσεις καὶ πράξεις τοῦ κράτους. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἐλεύθερη συνένωση πιστῶν πρὸς κοινὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἀναλαμβάνει νὰ διαχειριστῆ τὰ τῆς λατρείας, τὰ τῆς ὀργάνωσης καὶ διοικήσεώς της καὶ ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴ συνείδηση τῶν πιστῶν, τὴν ἠθικὴ σχέση τους μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὸν Θεό. Ἡ «πίστη» στὸ Θεό, ἐπομένως, ἀντιμετωπίζεται μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλαίσιο κυρίως ὡς «ἰδιωτικὴ» ἢ προσωπικὴ ὑπόθεση τοῦ καθενός, ἐνῶ ἡ λατρεία ὡς «συλλογικὴ πρακτικὴ» τῶν συνενουμένων ἰδιωτῶν-πιστῶν, ἡ ὁποία συντελεῖται *δημόσια*, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται σὲ δημόσια ὑπόθεση, ἀναζητεῖ ἓναν ἐνδιάμεσο χῶρο μεταξύ δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς σφαίρας.

1. Ἐκτενέστερα βλ. Ἀντώνης Μανιτάκης, *Οἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ κράτος-ἔθνος στὴν σκιά τῶν ταυτοτήτων*, Νεφέλη 2000, σ. 101 κ.ε.

2. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ μελέτη τοῦ Henri Pena-Ruiz, *Dieu et Marianne, Philosophie de la laïcité*, Presses Universitaires de France, 1999, σ. 18-50, 106-204.

Ἡ θεμελιώδης διάκριση τοῦ πιστοῦ ἀπό τόν πολίτη

Ὁ διαχωρισμός τῆς δημόσιας ἀπό τήν ιδιωτική σφαίρα συμπλέει μέ ἕναν παράλληλο «διπλασιασμό» τοῦ ἀνθρώπου στίς νεωτερικές κοινωνίες σέ «δημόσιο» καί «ιδιωτικό» πρόσωπο, σέ «πολίτη» καί «ιδιώτη» ἢ, ὅπως ὀρίζει τό Σύνταγμά μας στό ἄρθρο 25 παρ. 1Σ, σέ «ἄτομο καί μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου».³ Ὡς ιδιώτης, ὁ ἄνθρωπος εἶναι φορέας μερικῶν βασικῶν δικαιωμάτων, πού ἀφοροῦν τό ἄτομό του, τή συνείδησή του, τήν ἀσφάλειά του, τήν προσωπική του ἐλευθερία ἢ τή ζωή του. Ὡς δημόσιο πρόσωπο ἢ πολίτης εἶναι φορέας πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δικαιωμάτων, μέ βάση τά ὅποια μετέχει στά κοινά, στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς βούλησης καί ἀγωνίζεται νά ἐπιρρέασει τήν πολιτική ἐξουσία καί νά ικανοποιήσει δικαιώματα πού ἀφοροῦν τήν κοινωνική του κυρίως ὑπόσταση, τήν ἐργασία του, τήν παιδεία του, τήν ἀσφάλισή του κλπ.

Τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τό ἔχει καί τό ἀσκεῖ ὁ καθένας ὡς ἄτομο ἢ ἄνθρωπος καί συγκεκριμένα ὡς πιστός καί ὄχι ὡς πολίτης. Ἡ διάκριση μεταξύ «πιστοῦ» καί «πολίτη» εἶναι ἀναγκαία καί ἀναπόφευκτη συνέπεια τοῦ συμβολικοῦ διπλασιασμοῦ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας σέ «ιδιωτική» καί «πολιτική» κοινωνία ἢ σέ «πολιτικό κράτος» καί «κοινωνία πολιτῶν». Ἡ διάκριση εἶναι τόσο πραγματική καί ἀποτελεσματική ὅσο καί ἡ διάκριση κράτους καί κοινωνίας. Ἡ θεωρητική τῆς ἄρνηση ἢ ἀγνόησή της δέν εἶναι ἀπλῶς ἐξωπραγματική· ἰσοδυναμεῖ μέ ἄρνηση τῶν φιλελεύθερων προταγμάτων καί περικλείει σπέρματα ὀλοκληρωτισμοῦ.

Ὁ τυπικός αὐτός διαχωρισμός τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν πολιτική, λειτούργησε ὡς ἕνα σταθερό ἰδεοτυπικό καί κανονιστικό πρότυπο, μέ βάση τό ὅποιο κτίστηκε ἡ νεωτερική κοινωνία καί τό συνταγματικό κράτος. Ἀπαντᾶται, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τή βασική σύλληψή του σέ ὅλες τίς χῶρες μέ συνταγματική δημοκρατική πολιτική ἐξουσία, στίς χῶρες δηλαδή πού ἡ ἐξουσία θεμελιώθηκε στή λαϊκή κυριαρχία.

Ἀκόμη καί στίς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὅπου εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καί ὅπου, μετά τήν κατάρρευση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τή δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν, εἶχε ἐπικρατήσει ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολική τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, ὅπως ἦταν ἡ Ἑλλάδα, ἀκόμη καί στίς χῶρες αὐτές, ἡ θεμελιώδης διάκριση τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία δέν τέθηκε ὑπό ἀμφισβήτησης.

Ἡ ἑλληνική ιδιοτυπία καί ἡ θέση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέσα στήν πολιτεία

Ἀπό τόν θεμελιώδη αὐτό κανόνα δέν ἐξαιρεῖται ἐπομένως ἡ Ἑλλάδα, ὅπως τό ἀποδεικνύει ἐξάλλου ἡ συνταγματική καί ἐκκλησιαστική της ἱστορία. Ἡ ἑλληνική ιδιοτυπία ἐγκτεται, ἀπλῶς, στό γεγονός ὅτι οἱ καταστατικές ἀρχές τῆς πολιτείας δέν ἐγιναν, ἐξαιτίας τῆς πρόσδεσης τῆς Ἐκκλησίας στό κράτος, ἀπολύτως κατανοητές ἀπό τήν ἱεραρχία οὔτε καί ἀφομοιώθηκαν ἀπό τοὺς πιστοὺς, πού ζοῦσαν μιά συγκεκριμένη κατάσταση.

Μπορεῖ μέν ἡ Ἐκκλησία τῶν ὀρθόδοξων πιστῶν, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦσαν τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς επικράτειας, νά ὀργανώθηκε ἀπό τό ἴδιο τό ἀνεξάρτητο ἑλληνικό κράτος ὡς Ἐκκλησία προσδεδεμένη στό κράτος καί ἐξοπλισμένη μέ κρατικά ἢ δημόσια προνόμια· μπορεῖ ἡ ἴδια ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νά ἐνστερνίστηκε κατὰ τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, μετά ἀπό προτροπή καί ὄθηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τήν ἐθνική ἀποστολή τοῦ κράτους καί νά μετατράπηκε σέ Ἐκκλησία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.⁴ Δέν ἔπαψε ὅμως, ἂν καί Ἐκκλησία ἐθνική, ὀργανωμένη ὡς κρατικός θεσμός, νά εἶναι, μέ βάση πάντα τή θεμελιώδη διάκριση τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία, μιά Ἐκκλησία πού δέν ἀναμειγνύεται στήν πολιτική καί δέν συμμετέχει στήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, πού δέν ἀσκεῖ ἐξουσία οὔτε ἐνδιαφέρεται γι' αὐτήν οὔτε καί παρεμβαίνει, ὡς τέτοια, στίς κρατικές ὑποθέσεις.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου καί 20οῦ αἰώνα μιά Ἐκκλησία ὑποταγμένη στό κράτος καί στήν πολιτική ἐξουσία, πού φρόντιζε, ὡστόσο, νά ἀπέχει τῆς πολιτικῆς καί νά τηρεῖ, τυπικά, στάση οὐδέτερη ἀπέναντι στόν κομματικό ἀνταγωνισμό καί στίς ἀντιπαραθέσεις τῶν πολιτικῶν παρατάξεων. Φίλα προσκείμενη ἱστορικά στίς συντηρητικές ἢ φιλοβασιλικές πολιτικές παρατάξεις—ἐξαιτίας κυρίως τῆς Μεγάλης Ἰδέας— καθὼς καί στά ἐθνικόφρονα ἢ στά ἐμφορούμενα ἀπό ἐθνοκεντρική ἰδεολογία κόμματα τῆς Δεξιᾶς, ἀπολάμβανε τά προνόμια πού ἀποκόμιζε ἀπό τή θεσμική πρόσδεσή της μέ τό κράτος νομιμοποιώντας μέ τόν λόγο της καί τίς εὐλογίες της τίς «ἐθνικές» πολιτικές τοῦ κράτους καί τῆς ἐκάστοτε πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ὁ κλῆρος, πάντως, ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἐθνικῆς Ἐπανάστασης δέν πολιτευόταν, δέν σκέφτηκε ποτέ νά διεκδικήσει π.χ. βουλευτικά ἀξιώματα οὔτε νά ἀναμειχθεῖ φανερά στίς κομματικές ἀντιπαραθέσεις. Κρατοῦσε μιά στάση πολιτικά οὐδέτερη. Ἡ Ἐκκλησία δέν

3. Γιά τή διάκριση αὐτή βλ. Ἀντ. Μανιτάκης, *Τό ὑποκείμενο τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων κατὰ τό ἄρθρο 25 παρ. 1Σ. Ἡ διάσπαση τοῦ ἀνθρώπου σέ ἄτομο καί μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου*, Ἀντ. Σάκκουλας, 1981.

4. Γιά τό θέμα αὐτό ἐκτενέστερα βλ. Ἀντώνης Μανιτάκης, *Οἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μέ τό κράτος-ἔθνος στήν σκιά τῶν ταυτοτήτων*, ὅ.π.

είχε λόγο αντίθετο ή διαφορετικό από αυτόν της πολιτικής εξουσίας για τις κρατικές πολιτικές, και μόνο για τις υποθέσεις που την ενδιέφεραν άμεσα ή άπτονταν της διοίκησης ή των περιουσιακών και εκκλησιαστικών θεμάτων διεκδικούσε ρύθμιση εύνοϊκή για την ίδια.

Τό κράτος, αντίθετα, από την εποχή που καθιέρωσε με βασιλικό διάταγμα τό 1833 την αυτόνομη οργάνωση και διοίκηση της Ορθόδοξης Έκκλησίας της Ελλάδος, μέχρι τή μεταπολίτευση,⁵ δέν έπαψε νά αναμειγνύεται στό της διοίκησης της Έκκλησίας και νά ενδιαφέρεται για τήν έκλογή του αρχιεπισκόπου και των μελών της Ιεράς Συνόδου. Γι' αυτό και τό αυτόδιοϊκτο της Έκκλησίας είναι ένα από τά θεσμικά ζητούμενα για τήν ίδια, ακόμη και σήμερα.

Η ιδιοτυπία πάντως της ελληνικής περίπτωσης έγκαιται, κυρίως, στό γεγονός ότι τά θέματα οργάνωσης και διοίκησης της Έκκλησίας ρυθμίζονται με νόμο του κράτους. Ο καταστατικός Χάρτης της Έκκλησίας είχε και έχει νομοθετική ισχύ. Αυτό δημιουργεί μιά σύγχυση ως προς τόν δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα της Έκκλησίας και δημιουργεί αμφιβολίες ως προς τή δημόσια ή ιδιωτική αποστολή της. Κανονικά ή οργάνωση και διοίκηση της Ορθόδοξης Έκκλησίας, ως συνένωσης πιστών, θά έπρεπε νά ρυθμίζεται με καταστατικό της ίδιας της Έκκλησίας.

Δέν χωρεί ώστόσο αμφιβολία ότι, παρά τήν οργάνωση της Ορθόδοξης Έκκλησίας ως κρατικού θεσμού, ή πίστη διώνεται ως άτομική υπόθεση του καθενός. Τό ίδιο ισχύει και για τή λατρεία του Θεού στους ναούς, ή οποία γίνεται άντιληπτή και συντελείται, παρά τόν δημόσιο και άνοικτό χαρακτήρα της και τήν επίσημότητα που παίρνει στίς γιορτές, ως εκδήλωση θρησκευτικού συναισθήματος των ορθόδοξων πιστών ή του «λαού του Θεού» και όχι ως επίσημη λατρευτική τελετή της Πολιτείας ή του λαού της, όπως συμβαίνει στό θεοκρατικά καθεστώτα και όπως υποστηρίζουν όρισμένοι στήν Ελλάδα. Η ορθοδοξία δέν είναι ή επίσημη θρησκεία του κράτους αλλά ή κρατούσα στήν επικράτεια θρησκεία.

Ο δημόσιος χαρακτήρας της λατρείας και ο ιδιωτικός ή κοινωνικός χαρακτήρας της Έκκλησίας των πιστών

Είναι αλήθεια ότι οι ορθόδοξες λατρευτικές τελετές έχουν από τή φύση τους, λόγω του έντονα τελετουργικού τους χαρακτήρα, κυρίως όμως εξαιτίας της «δημόσιας» ή «κοινωνικής» συμμετοχής των πιστών στίς λειτουργίες, έναν εκδηλο κοινωνικό χαρακτήρα και με αυτή τήν έννοια προσλαμβάνουν μιά δημόσια χροιά. Οι πιστοί, στίς ορθόδοξες χώρες, και ιδίως οι γυναίκες, μετέχουν μαζικά στίς λειτουργίες και εκκλησιάζονται τακτικά, παρακινούμενοι περισσότερο από μιά κοινωνικο-θρησκευτική υποχρέωση⁶ παρά από τήν πίστη και

τήν ανάγκη έσωτερικής επικοινωνίας με τόν Θεό. Δέν προσέρχονται στόν ναό τόσο για νά προσευχηθούν όσο για νά συμμετάσχουν σέ μιά συλλογική λατρευτική εκδήλωση και νά δηλώσουν δημόσια και άνοικτά, ενώπιον Θεού και ανθρώπων —και περισσότερο ενώπιον των ανθρώπων— τήν πίστη τους στόν κοινό της πόλης Θεό.

Ο δημόσιος, επομένως, χαρακτήρας της ορθόδοξης λατρείας πηγάζει από τόν συλλογικό και έντονα τελετουργικό της χαρακτήρα και όχι από κάποια επίσημη ή κρατική αναγνώριση της ορθόδοξης λατρείας ως λατρείας κρατικής ή του ορθόδοξου δόγματος ως θρησκείας του κράτους. Με αυτή τήν έννοια, και γι' αυτός τους λόγους, ή Ορθόδοξη Έκκλησία της Ελλάδος, άν και «διοικητικό» δημιούργημα του ίδιου του κράτους και θεσμός κρατικός ή δημόσιος, δέν μπορεί ώστόσο νά χαρακτηριστεί Έκκλησία κρατική ή του κράτους ούτε είναι δυνατόν νά υποστηριχθεί σοβαρά ότι ή ορθοδοξία είναι ή επίσημη θρησκεία του κράτους ή ότι τό κράτος είναι ορθόδοξο.

Από τά πρώτα επαναστατικά συντάγματα διακηρύχθηκε με τρόπο πανηγυρικό τόσο ή θρησκευτική έλευθερία, ως έλευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αλλά και ως έλευθερία της λατρείας όλων των θρησκευμάτων, όσο και ή άνεξιθρησκεία του κράτους. Η συνταγματική αναγνώριση της ορθόδοξης πίστης ως θρησκείας της «επικράτειας» δέν σήμαινε —όπως άλλωστε άποσαφηνίστηκε— θρησκεία του κράτους αλλά άποτελούν επίσημη αναγνώριση του πασιδηλου γεγονότος ότι ή Ανατολική Ορθόδοξη Έκκλησία ήταν ή επικρατούσα στήν χώρα θρησκεία, έπειδή τήν άκολουθούσε ή συντριπτική πλειοψηφία του λαού. Ακόμη και άν δεχτούμε ότι τό «έπικρατούσα» δέν είναι περιγραφική έννοια αλλά έχει κανονιστική σημασία και αναγνωρίζει κάποιο προβάδισμα της Ορθόδοξης Έκκλησίας έναντι των άλλων Έκκλησιών, και πάλι ο χαρακτηρισμός αυτός δέν αλλάζει τή νομική κατάσταση και τή θεσμική θέση της στήν Πολιτεία, ως κοινότητας, πρωταρχικά, πιστών.

Οι δοξολογίες, οι εθνικές γιορτές, που εορτάζονται ως θρησκευτικές, οι άργίες και οι θρησκευτικές τελετουργίες στό έγκαίνια δημόσιων υπηρεσιών ή κατά τήν έναρξη λειτουργίας κρατικών οργάνων, όπως π.χ. της Βουλής, όλα αυτά έχουν μέν έναν τεράστιο συμβολι-

5. Για τή σχέση της Έκκλησίας με τά κόμματα και τις θέσεις των δεύτερων απέναντί της, ιδίως μετά τή μεταπολίτευση, βλ. τή μελέτη της Βασιλικής Γεωργιάδου, «Κοσμικό κράτος και ορθόδοξη Έκκλησία: σχέσεις θρησκείας, κοινωνίας, και πολιτικής στή μεταπολίτευση» στό Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994, Θεμέλιο 1996, σ. 245-286.

6. Τή θεώρηση της ορθόδοξης ως βίωμα κοινωνικό και πρωταρχικά ως κοινότητα πιστών τονίζει και ή Β. Γεωργιάδου, ό.π., σ. 261, 272, 284.

σμός καί μαζική ἀπήχηση στόν λαό, στεροῦνται ὅμως κάθε εἶδους νομικῆς κανονιστικότητας καί δέν εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευτοῦν ὡς ἀπόδειξη ὅτι ἡ ὀρθόδοξία εἶναι «ἐπίσημη» θρησκεία τοῦ κράτους ἢ ὅτι τό κράτος θρησκευέται. Τό τελευταῖο θά ἐρχόταν ἐξάλλου σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τίς συνταγματικές ἐπιταγές περί θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί ἀνεξιθρησκίας τοῦ κράτους. Οἱ ἐπίσημες τελετές ἐπενδύονται μέ θρησκευτικό μανδύα, διότι τοῦτο ἀνταποκρίνεται, ἀλλά, στό θρησκευτικό συναίσθημα τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀπό τά προηγούμενα συνάγεται ὅτι ὁ ἔντονα συλλογικός καί τελετουργικός χαρακτήρας τῆς ὀρθόδοξης δημόσιας λατρείας δημιουργεῖ μέν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ὀρθόδοξη πίστη καί Ἐκκλησία κατέχει στήν Ἑλλάδα μιά περιοπτη θέση στή δημόσια σφαῖρα, ἡ «δημοσιότητα» ὅμως αὐτή δέν εἶναι σέ θέση νά ἀκυρώσει τά κανονιστικά καί συνταγματικά προτάγματα, πού ἔχουν καθιερωθεῖ καί συγκροτοῦν τή θρησκευτική πραγματικότητα καί τή συλλογική θρησκευτική συνείδηση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας: θρησκεία καί πολιτική καταλαμβάνουν στήν κοινωνική πραγματικότητα χώρους διακριτούς καί ξεχωριστούς, ἡ πολιτική ἐξουσία εἶναι δομημένη αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τήν οικονομική καί ἀπό κάθε ἐκκλησιαστική ἐξουσία. Ἡ Ἐκκλησία παραμένει παρόλα τά κρατικά προνόμια μέ τά ὅποια ἔχει ἐξοπλιστεῖ καί τή λαμπρή, τελετουργική εἰσοδὸς τῆς στή δημόσια σφαῖρα, θεομῆς πού ὀργανικά ἀνήκει στήν (ιδιωτική) κοινωνία καί ὄχι στό κράτος.

Ἡ ἀνεπίτρεπτη ὑποκατάσταση τοῦ λαοῦ τῆς πολιτείας ἀπό τόν «λαό τοῦ Θεοῦ» καί ἡ παρούσα τῶν δηλώσεων πίστης ὡς δηλώσεων πολιτικοῦ φρονήματος

Ἀκόμη καί στήν ὀρθόδοξη Ἑλλάδα ἰσχύουν καί ἐφαρμόζονται, ἐπομένως, μέ ἔννομες καί ὁρατές συνέπειες οἱ θεμελιώδεις ἀρχές πού ἀναφέραμε προηγουμένως. Αὐτές τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς Δημοκρατίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος καί ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγνόησαν ἐπιδεικτικά καί ἀσυγχώρητα καί τίς περιφρόνησαν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα κατά τή συλλογή ὑπογραφῶν γιά τή διενέργεια δημοψηφίσματος. Πρόκειται κυρίως γιά τή σαφή διάκριση τοῦ πιστοῦ ἀπό τόν πολίτη, τῆς πίστης ἀπό τό πολιτικό φρόνημα.

Ἡ ἐμφανής σύγχυση τῶν δύο αὐτῶν διακριτῶν ιδιοτήτων δέν δηλώνει ἀπλῶς ἄγνοια τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς Δημοκρατίας καί τῆς κράτου δικαίου, δηλώνει παράλληλα περιφρόνηση ἢ, στήν καλύτερη περίπτωση, ἀλλοιωμένη ἀντίληψη τοῦ νοήματος καί τῆς σημασίας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Οἱ δύο διακριτές σέ μιά δημοκρατική κοινωνία ιδιότητες, ἐκείνη τοῦ πιστοῦ καί ἐκείνη τοῦ πολίτη, φαίνεται ὅτι στή συνείδηση τῶν πιστῶν καί τῆς Ἱεραρχίας ἀλλά καί πολλῶν κοσμικῶν ταυτίζονται. Καί αὐτό

φάνηκε κατά τή συλλογή τῶν ὑπογραφῶν γιά τή διενέργεια δημοψηφίσματος, ὅπου δέν διευκρινίστηκε ἄν τό αἴτημα πού ὑποβάλλεται ἀπό τήν Ἱεραρχία γιά τήν προαιρετική ἀναγραφή τοῦ θρησκευματος ἐκφράζει τή βούληση τῶν ὀρθόδοξων πιστῶν ἢ τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν.

Διερωτᾶται δηλαδή κανεῖς ἄν ἡ συλλογή τῶν ὑπογραφῶν ἔγινε ἀπό «πιστούς», οἱ ὅποιοι κλήθηκαν μέ τήν ὑπογραφή τους νά δηλώσουν καί διατρανώσουν τήν ιδιωτική τους πίστη, ἢ ἀπό «πολίτες» πού ἐγκάλεσαν τήν κυβέρνηση καί τήν κυβερνητική πλειοψηφία γιά προσβολή τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων μερίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡς τί ἐκδήλωσαν τή βούλησή τους οἱ ὑπογράφοντες, ὡς μέλη μιάς θρησκευτικῆς κοινότητας, τῆς πολυπληθέστερης πού ὑπάρχει στή χώρα ἢ ὡς πολίτες πού ἐπιδιώκουν νά ἐπιβάλλουν τήν πλειοψηφική βούλησή τους σέ ὀλόκληρη τόν λαό; Τί δηλώνουν οἱ ὑπογραφές τους, θρησκευτικές πεποιθήσεις ἢ πολιτική βούληση; Ἄν ἐκφράζουν πολιτική βούληση καί ἐνεργοῦν ὡς πολίτες, τότε ἀθέμιτα καί ἀντισυνταγματικά τήν ἐκμαίευσαν οἱ ἱεράρχες. Τέτοια δικαιοδοσία δέν ἔχουν οὔτε ἀπό τοὺς νόμους οὔτε ἀπό τό Σύνταγμα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καί οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες, οἱ ὅποιοι διαχειρίζονται τήν πίστη καί ὄχι τήν πολιτική βούληση ἢ τίς ψήφους τῶν πιστῶν. Ἡ Ἱεραρχία καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶναι ἐκπρόσωποι τῆς πολυπληθέστερης στή χώρα θρησκευτικῆς κοινότητας καί ὄχι θεῖοι οὔτε ἱστορικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ἔθνους καί τοῦ λαοῦ.

Ἄν τά τρία ἑκατομμύρια τῶν ὑπογραφῶν ἀντιπροσωπεύουν ψηφοφόρους ἢ ψήφους, καί ἄρα ἐκφράζουν πολιτική βούληση, τότε ἡ Ἱεραρχία ἐνήργησε ὡς σφετεριστῆς τῆς λαϊκῆς βούλησης καί παραπλάνησε τοὺς πιστούς. Διότι βάρφτισε τήν πίστη πολιτική βούληση καί μετέτρεψε τήν πίστη σέ πιστούς σέ ψηφοφόρους, μετέτρεψε τήν πίστη σέ πολιτικό φρόνημα ἐκδιάζοντας τήν πολιτική ἐξουσία καί παίζοντας πολιτικά παιχνίδια.

Ἡ ἐπίκληση τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἔθνους γιά τή δικαιολόγηση ἀποφάσεων τῆς Ἱεραρχίας ὑποδηλώνει ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές ἐκλαμβάνουν τόν ἑαυτό τους ὡς ἐκπρόσωπο τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἔθνους καί ὅτι νομιμοποιοῦνται νά ἐνεργοῦν καί νά ἀποφασίζουν στό ὄνομά τους. Μέ βάση τήν ἀντίληψη αὐτή δέν θά πρέπει νά προκαλεῖ ἀπορία τό γεγονός ὅτι οἱ ναοὶ μετατρέπονται ἀπό χώροι σὺνάξης τῶν πιστῶν γιά τή λατρεία τοῦ Θεοῦ σέ χώρους συγκέντρωσης πολιτῶν γιά τήν πολιτική ἔκφραση καί διεκδίκηση αἰτημάτων τους καί ἄσκησης πίεσης στό κοινοβούλιο καί στήν κυβέρνηση, μέ σκοπό τήν υἱοθέτηση νόμων οἱ ὅποιοι νά ἱκανοποιοῦν τίς ἐθνοθρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Ἡ σύγχυση πολιτικῆς καί θρησκείας στίς ἀποφάσεις καί στοὺς λόγους τοῦ κ. Χριστόδουλου δείχνει τήν σύγχυση στήν ὅποια διατελοῦν ὀρισμένοι ἱεράρχες γιά τή σχέση Ἐκκλησίας καί δημοκρατίας. Ὡς φορέας ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος καί θρησκευτικῆς ἡγέτης, ὁ

ἀρχιεπίσκοπος νομοποιεῖται νά εκπροσωπεῖ μόνον τούς ὀρθόδοξους πιστούς, πού κατοικοῦν στήν ἑλληνική ἐπικράτεια καί ὄχι τόν ἑλληνικό λαό ἢ τούς Ἕλληνες πολίτες. Ὁ ἑλληνικός λαός καί οἱ πολίτες εκπροσωποῦνται νόμιμα ἀπό τά κόμματα καί τούς βουλευτές τους, τούς ἀντιπροσώπους τους στό κοινοβούλιο, πού ἐκλέγονται γιά τόν σκοπό αὐτό καί ἀποφασίζουν γιά τά κοινά.

Ἄν δεχόμεσταν ὅτι ἡ Ἱεραρχία εκπροσωπεῖ καί τόν ἑλληνικό λαό, ἐπειδή στήν πλειοψηφία του ἀποτελεῖται ἀπό ὀρθόδοξους πιστούς, θά ἔπρεπε νά δεχτοῦμε ὅτι στήν Ἑλληνική Δημοκρατία ἔχουμε δύο ἀντιπροσωπευτικά σώματα: τήν Ἱεραρχία καί τό κοινοβούλιο. Καί ὅτι οἱ νόμοι πού ἀφοροῦν τούς Ἕλληνες ὀρθόδοξους πιστούς θά ἔπρεπε νά ἔχουν καί τή συγκατάθεση τῆς Ἐκκλησίας! Πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία θά διέθεταν τότε ἰσότιμη ἀντιπροσωπευτική δύναμη, κάτι πού κανένα δημοκρατικό πολίτευμα δέν ἀνέχεται οὔτε ἐπιτρέπει.

Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ, κοσμικῆς καί συνταγματικῆς ἔννοιας, λαοῦ, ὡς συνόλου ἴσων καί ἐλευθερῶν πολιτῶν ἀπό τή θεολογική ἔννοια τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς συνόλου πιστῶν, εἶναι πλήρης. Καί ἡ ἀποδοχή τῆς ὑποκατάστασης αὐτῆς ὀδηγεῖ σέ ἀνησυχητική καί ἐπικίνδυνη νόθευση τῆς Δημοκρατίας.

Ὁ λαός ἀπαρτίζεται ἀπό τούς πολίτες καί οἱ πολίτες συγκροτοῦν μιᾶ ἐνότητα ἀδιαφοροποίητη καί ἕνα σύνολο ἀδιάσπαστο, πού δέν ἐπιδέχεται διακρίσεις οὔτε διαφοροποιήσεις οὔτε χωρίζεται σέ ὁμάδες ὅταν πρόκειται νά ἀποφασίσει καί νά ἐκδηλώσει τή βούλησή του. Ἡ βούλησή του μετράει καί ὑπολογίζεται ὡς βούληση τοῦ λαοῦ συνολικά, μόνον ὅταν ἐκδηλώνεται ὡς θέληση τοῦ συνόλου καί ὅταν ἐκφραστεῖ ὡς ἐνότητα. Ἡ ἐνότητα τοῦ λαοῦ βασιζέται στήν πολιτική ἰσότητα καί στήν ἰσότητα δικαιωμάτων, καί ἡ πολιτική ἰσότητα ἀγνοεῖ τίς διαφοροποιήσεις πού διακρίνουν τούς ἀνθρώπους στήν ἰδιωτική σφαῖρα (φτωχοί, πλούσιοι, μισθωτοί ἢ ἐργοδότες, ἀγρότες ἢ ἐργάτες, πιστοί ἢ ἀπιστοί, ἄνδρες ἢ γυναῖκες).

Ἡ πίστη ξεχωρίζει τούς ἀνθρώπους, τούς διακρίνει, γι' αὐτό καί οἱ πιστοί, ὡς φορεῖς τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἐκδηλώνουν τήν πίστη τους στήν ἰδιωτική, τήν προσωπική τους ζωή, σέ διάκριση καί ἀντιδιαστολή πρὸς τή δημόσια, πού εἶναι σφαῖρα κοινή γιά ὅλους. Ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη, τοῦ μέλους ἐνός ἐνιαίου λαοῦ, ἐνώνει τούς ἀνθρώπους σέ ἕναν κοινό σκοπό. Δηλώνει τόν ἄνθρωπο, πού γίνεται ἀντιληπτός στήν οἰκουμενικότητά του, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἰδιαίτερες, τίς προσωπικές του προτιμήσεις ἢ πεποιθήσεις. Γιά τόν λόγο αὐτό, οἱ «πιστοί» δέν νομοποιοῦνται, ὡς ἰδιῶτες, ὅσο πολυάριθμοι καί ἂν εἶναι, νά θέλουν νά ἐπιβάλουν τήν ἰδιωτική τους θέληση στό σύνολο τοῦ λαοῦ, ὑποκαθιστώντας τούς πολίτες καί ἀγνοώντας ἢ περιφρονώντας τίς ἀποφάσεις τίς ὁποῖες ἔχουν λάβει οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ ἐνεργώντας κατ' ἐντολήν τους.

Σέ ἕνα φιλελεύθερο καί δημοκρατικό κράτος ἡ κοινή διαβίωση θά πρέπει νά ἐξασφαλίζει σέ ὅλους καί ἐξίσου τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης καί τήν ἰσότητα στόν νόμο. Ἡ συνείδηση τοῦ καθενός δέν ὑπόκειται σέ κανέναν ἄλλο νόμο καί σέ κανέναν ἄλλο καταναγκασμό πέρα ἀπό αὐτόν πού θέτει ἡ ἴδια ἡ συνείδηση στόν ἑαυτόν της. Ἡ ἰσότητα δικαιωμάτων δέν συμβιβάζεται μέ τήν προνομιακή μεταχείριση ἢ ἐπικράτηση μιᾶς πίστεως ἢ ἐνός πιστεύω πάνω σέ ἄλλες πεποιθήσεις. Ἀποκλείει ἀκόμη καί τήν ἀναγωγή μιᾶς συγκεκριμένης πίστεως ἢ ἐνός δόγματος σέ δόγμα κοινό, σέ πίστη ἐθνική. Στή δημοκρατία ὀρισμένοι, ὅσο πολυπληθεῖς καί ἂν εἶναι, δέν μποροῦν νά ἐπιβάλλουν σέ ὅλους τίς ἰδεολογικές ἢ συνειδησιακές τους προτιμήσεις. Ἡ δημόσια ἐξουσία ἀνήκει σέ ὅλους καί θεμελιώνει δεσμούς πού ἐνώνουν τούς ἀνθρώπους.⁷

Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινότητα ἢ συνένωση πιστῶν ἀποτελεῖ μιᾶ διακριτή κοινωνική ὁμάδα, ἡ ὁποία ἐντάσσεται σέ ἕνα ὁργανωμένο πολιτικά σύνολο καί ὑποτάσσεται στήν πολιτική ἐξουσία πού αὐτό τό σύνολο συγκροτεῖ, ἐπειδή ἀποτελεῖ τήν κοινή ἐξουσία ὅλων τῶν πολιτῶν. Ἀκόμη καί ὅταν μιᾶ κοινότητα τῶν πιστῶν, ὅπως συμβαίνει μέ τήν ἑλληνο-ὀρθόδοξη ἀντιπροσωπεύει τή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ λαοῦ, ὁ πλειοψηφικός της χαρακτήρας δέν τῆς προσδίδει κανένα πολιτικό δικαίωμα οὔτε κοινωνικό προνόμιο, ἐφόσον μάλιστα κατοχυρώνεται συνταγματικά τόσο ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης ὅσο καί ἡ ἰσονομία καί ἰσοπολιτεία.

Ἡ Ἐκκλησία ὁργανώνει τούς πιστούς καί φροντίζει τά τῆς πίστεως τους μέ κανόνες πού ἐκδίδει ἡ ἴδια. Ἡ πολιτεία φροντίζει τόσο γιά τούς πιστούς ὅλων τῶν δογμάτων ἢ καί γιά τούς μή πιστούς, γιά τά κοινά τους προβλήματα ἢ θέματα, τά ὁποῖα ρυθμίζει κατ' ἴσον τρόπο, χωρίς διακρίσεις καί χωρίς νά προσβάλλει τήν προσωπική τους ἐλευθερία. Τούς ἀντιμετωπίζει ὅλους ὡς πολίτες, μέ ἴσα δικαιώματα, σεβόμενη τίς προσωπικές τους πεποιθήσεις καί τήν ἀὐτονομία τῆς προσωπικῆς τους ζωῆς.

Ἡ θρησκεία στό κοσμικό κράτος ζεῖ ἀνενόχλητη τήν δική της ζωή, χωρίς νά ἀντιπαράθεται ἢ νά ἀνταγωνίζεται ὡς Ἐκκλησία τήν πολιτική ἐξουσία ἢ τήν πολιτεία, ὑπό τή στέγη τῆς ὁποίας ἀπολαμβάνει πλήρη καί ἰσότιμη ἐλευθερία.

Συμπέρασμα: καί πάλι γιά τή διάκριση δημόσιας καί ἰδιωτικῆς σφαίρας καί γιά τήν ἀνάγκη θεώρησης τῆς ὀρθοδοξίας ὡς πολιτιστικῆς συνιστώσας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας

Χρειαζέται ἴσως, τελειώνοντας, νά ἐπαναλάβουμε συνοπτικά τή βασική θέση αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου: στή δημό-

7. Γιά τίς σχέσεις θρησκείας καί πολιτικῆς σέ ἕνα δημοκρατικό κράτος βλ. τίς ὡραίες σελίδες τοῦ Henri Pena-Ruiz, ὀ.π., σ. 18-50, 155-191.

σια σφαίρα ἀνήκει ὅ,τι ἀφορᾷ τά άτομα συνολικά ὡς μέλη μιᾶς πολιτικῆς κοινωνίας ἢ ἐνός ὀργανωμένου πολιτικά κοινωνικοῦ συνόλου. Στήν ἰδιωτική σφαίρα ὑπάγεται ὅ,τι ἀφορᾷ ἕνα άτομο μεμονωμένα ἢ περισσότερους, ἐλεύθερα συνενούμενους σέ μιᾶ κοινότητα ἀνθρώπων ἢ σέ μιᾶ ἔνωση, σέ μιᾶ ὁμολογία κλπ.⁸ Ὁ συλλογικός χαρακτήρας μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας ἢ μιᾶς ὁμολογίας καί ἡ ἐνδεχόμενη δημόσια, κρατική ἀναγνώρισή της ὡς δημοσίου ἢ κρατικοῦ θεσμοῦ, ὅπως συμβαίνει μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, δέν μετατάσσει τή συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα ἀπό τήν ἰδιωτική σφαίρα στή δημόσια, ἀπό τή σφαίρα τῆς προσωπικῆς πραγμάτωσης καί τῶν προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων στή σφαίρα τῶν δημοσίων ἢ κοινῶν ὑποθέσεων καί τῶν κοινῶν συμφερόντων. «Τό νά θεωρεῖ κανεῖς τή θρησκεία ἀπό νομική ἄποψη ὡς ὑπόθεση ἰδιωτική δέν σημαίνει ὅτι παραγνωρίζει τή συλλογική ἢ κοινωνική διάσταση τῆς θρησκείας. Ἀπορρίπτει, ἀπλῶς, τήν ἄλωση τῆς δημόσιας σφαίρας ἀπό ἕνα συγκεκριμένο “πιστεῦω” καί διατηρεῖ τήν οὐδετερότητα τῆς πολιτείας ἀπέναντι στίς θρησκείες καί στούς πιστούς κάθε κατηγορίας»,⁹ καθώς καί τήν ἐξουσία της νά ἀποφασίζει γιά τό κοινό καλό στό ὄνομα καί γιά τό συμφέρον ὄλων τῶν πολιτῶν.

Τίς θεσμικές αὐτές ἀλήθειες φαίνεται πῶς δέν κατανοεῖ ἡ Ἱεραρχία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλά-

δος. Ἀγωνίζεται, δικαιολογημένα καί δικαιωματικά, γιά τή δημόσια ἀναγνώριση τῆς συλλογικῆς ταυτότητος ἢ ἰδιοπροσωπίας τῆς ἑλληνορθόδοξης πίστεως καί λατρείας. Σέ μιᾶ ἐποχή ἀναγνώρισης καί κοινωνικῆς ἀνάδειξης τῶν συλλογικῶν ταυτοτήτων, ἡ διαφύλαξη καί ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τῆς ἑλληνο-ορθόδοξης συλλογικῆς ταυτότητος ἀποτελοῦν ἐπιδιώξεις θεμιτές καί ἀναγκαῖες. Ὅμως οἱ θρησκευτικές συλλογικές ταυτότητες δέν εἶναι δυνατόν πλέον στίς σύγχρονες πολυπολιτισμικές καί ἀνοικτές κοινωνίες, μέ ἀνοικτά τά κρατικά σύνορα καί μέ ὑποχώρηση τοῦ κράτους ἔθνους, νά προσδιορίζονται ἐθνικά οὔτε καταναγκαστικά μέ νόμους καί μέ τά δεκανίκια τοῦ κράτους. Οἱ θρησκευτικές συλλογικές ταυτότητες διαμορφώνονται, ἐλεύθερα καί ἀνοικτά, μέ ἀλληλεπιδράσεις, μέσα στήν κοινωνία ὡς πολιτισμικά στοιχεῖα.

Μόνον ὡς στοιχεῖο πολιτιστικό ἢ πολιτισμικό τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἡ ἑλληνο-ορθόδοξη παράδοση καί λατρεία μποροῦν νά ἐπιβιώσουν, νά ἀναζωογονηθοῦν καί νά παίξουν ρόλο καθοριστικό στόν διαρκή ἐπαναπροσδιορισμό τῆς ταυτότητος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

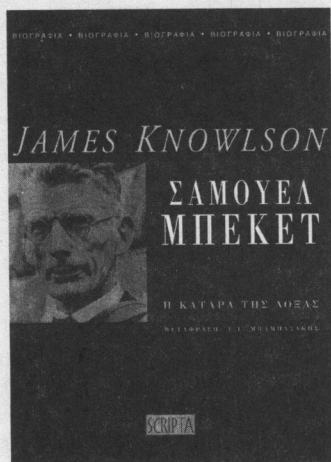
8. Βλ. καί Henri Pena-Ruiz, ὁ.π., σ. 79.

9. Στό ἴδιο, σ. 79-80.

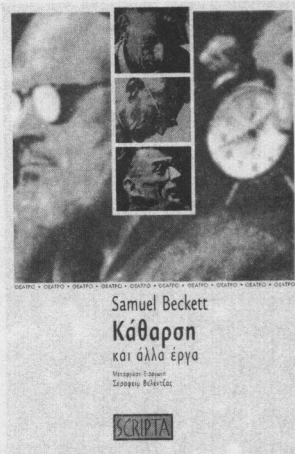
ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΘΕΑΤΡΟ

JAMES KNOWLSON
ΣΑΜΟΥΕΛ ΜΠΕΚΕΤ
Η ΚΑΤΑΡΤΗ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ
ISBN 960-7909-33-X

SAMUEL BECKETT
ΚΑΘΑΡΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ
ISBN 960-7909-34-8

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 3616 528 • FAX: 3616 529 • email: scripta@hellasnet.gr

ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΚΘΕΣΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ» ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

του Κώστα Σταμάτη

Πρίν από λίγο καιρό έγινε γνωστή η «Έκθεση αξιολόγησης» του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, η οποία έκλονήθηκε από άλλοδαπούς πανεπιστημιακούς, που ανήκουν στην «Ένωση Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων» (ΕΥΑ, πρώην CRE). Η οργάνωση αυτή αποτελεί ένα άτυπο όργανο, με συμβουλευτική δραστηριότητα σε θέματα αξιολόγησης ευρωπαϊκών ΑΕΙ. Οι εισηγήσεις της δέν είναι μόν δεσμευτικές για τά αξιολογούμενα ΑΕΙ, ώστόσο ύποδεικνύουν —μέ αρκετή φορτικότητα μάλιστα— σαφείς κατευθύνσεις ακαδημαϊκής πολιτικής, μέσα στό γενικό πνεύμα τής Διακήρυξης τής Μπολώνια και τών πολιτικών αποφάσεων που έχουν ληφθεί έν συνέχεια από τούς Ευρωπαίους Υπουργούς Παιδείας. Υπό τό πρίσμα αυτό οι κεντρικές εκτιμήσεις τής συγκεκριμένης έκθεσης αποκτούν ένα γενικότερο ένδιαφέρον, αφού άφορούν σε κείρια γνωρίσματα του έλληνικού Πανεπιστημίου έν γενεί.

Άπό τά γραφόμενα στην έκθεση διαφαίνεται ότι οι συντάκτες της άντιλαμβάνονται τό ρόλο τους ως όργανο διεκπεραίωσης και ύλοποίησης τών κατευθύνσεων τής Διακήρυξης τής Μπολώνια. Αύτες όμως, όπως ίσως είναι γνωστό, σε γενικές γραμμές αποκόπτονται άποφασιστικά από τήν ευρωπαϊκή πανεπιστημιακή παράδοση τύπου Humboldt.

Ειδικότερα η αξιολόγηση του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου από μέλη τής άνωτέρω Ένωσης έγινε στό πλαίσιο δύο επισκέψεων τους επί τόπου, συνολικής διάρκειας μόλις 6 ημερών. Η αξιολόγηση προσμετρήσε, μεταξύ άλλων, τή συνολική έκθεση αυτο-αξιολόγησης του ίδιου του ΑΠΘ, ως προς τήν οποία μάλιστα εκφράζεται πολύ θετικά. Κατωτέρω επιχειρείται κατ' αρχάς μία γενική εκτίμηση σχετικά μέ τή συγκεκριμένη έκθεση αξιολόγησης και άκολούθως επί μέρους εκτιμήσεις σχετικά μέ ειδικότερες τοποθετήσεις που διαλαμβάνονται στην έκθεση αυτή.

Ι. Τό γενικό πνεύμα τής έκθεσης

Κατά βάση η έκθεση διατυπώνει αξιολογικές κρίσεις που τελικό άποδέκτη τους έχουν μάλλον τό Υπουργείο Έθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και πολύ λιγότερο τό ίδιο τό ΑΠΘ. Αυτό ισχύει τόσο για τίς παντοειδείς ελλείψεις τής άνώτατης εκπαίδευσης στην Έλλάδα, που όφείλονται προδήλως στην εξαιρετικά

χαμηλή χρηματοδότησή της από την Πολιτεία. Όσο και για τομές νομοθετικής πολιτικής.

Η έκθεση εκτιμά, όχι άδικως, ότι στη χώρα ισχύει μία εξαντλητική πανεπιστημιακή νομοθεσία, η οποία περιορίζει τα περιθώρια αυτόνομης πορείας των επί μέρους ΑΕΙ. Έν τωιαύτη περιπτώσει, όμως, εκφέρεται εξ' αντικειμένου μία πρόταση για συνολική νομοθετική μεταβολή, η οποία αξιώνει μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες του ίδιου του Υπουργείου και εν τέλει ανήκει στην αρμοδιότητα του Κοινοβουλίου.

Ο πυρήνας της προτεινόμενης νομοθετικής μεταβολής, στην έκθεση αυτή, συμπυκνώνεται στην ακόλουθη, προδήλως αξιολογική και καθόλου περιγραφική κρίση. Υποτίθεται αξιωματικά ότι η δημοκρατική αυτοδιοίκηση των ελληνικών Πανεπιστημίων, με συλλογικά όργανα (Σύγκλητο, Γενική Συνέλευση Τμήματος και Τομέα) πού διαθέτουν τό τεκμήριο αρμοδιότητας, αποτελεί τροχοπέδη στην αποτελεσματική διακυβέρνησή τους. Εκτιμάται ότι τό σύστημα αυτό οδηγεί κατ' ανάγκη σέ μία παρατακτική συνομάδωση πολυτεταμένων έσπιών ακαδημαϊκής ζωής, χωρίς συνοχή και κοινό όραμα (σ. 9 και 10 του αγγλικού κειμένου). Μέ «φυγόκεντρες» δυνάμεις και έσωτερικές «έντάσεις», πού ίσως αποδεικνύονται παραλυτικές.

Η έκθεση φρονεί ότι παρόμοιο, «άποκεντρωμένο» σύστημα διοίκησης βαρύνεται μέ τό μειονέκτημα ότι επιτρέπει την «είσοδο πληθώρας παικτών» στίς διαδικασίες λήψης αποφάσεων (σ. 21). Μέ αποτέλεσμα νά μειώνεται ή ικανότητα του Πανεπιστημίου για αλλαγή ή και νά εννοείται μία συντεχνιακή νοοτροπία στά μέλη του (σ. 23). Επιτρέπεται συνεπώς ή εικασία ότι οι συντάκτες τής έκθεσης έκλαμβάνουν αυτή την κατάσταση του ακαδημαϊκού μας πολιτισμού ως εμπόδιο για την εμφύτευση στό Πανεπιστήμιο μιās έξουσιαστικής δομής αντίστοιχης πρός τό διεθυντικό δικαίωμα του έργοδότη στίς επιχειρήσεις.

Καίτοι διακριτικά, γίνονται και κάποιοι ύπαινημοί ότι τό ισχύον σύστημα στή χώρα ύποθάλπει ως τέτοιο «προειλημμένες αποφάσεις» στά συλλογικά όργανα, τά όποια ένιστε άγονται και φέρονται από ισχυρούς παράγοντες μέσα σέ αυτά. Η άκόμη ότι εννοούνται σχέσεις προνομιακές ως πρός τή χρηματοδότηση Τμημάτων και έρευνών βάσει προσωπικών ή πολιτικών συμπαιθιών (σ. 12, 13). Οι συντάκτες τής έκθεσης δείχνουν νά πιστεύουν ότι παρόμοιες εκφάνσεις τής πανεπιστημιακής ζωής όφείλονται αιτιωδώς στην ίδια τή δημοκρατική άποκέντρωση του τρόπου λήψης των αποφάσεων. Δέν φαίνεται νά τούς άπασχολεί ή σκέψη μή τυχόν παρόμοιες στρεβλώσεις, όπου και όποτε, βεβαίως, συμβαίνουν στην πράξη, γίνονται κατά παράβαση τής ένδο-ακαδημαϊκής δημοκρατίας και τής συνδεόμενης μέ αυτήν ίσης έλευθερίας των ακαδημαϊκών πολιτών.

Η έκθεση διατρέχεται από την άγχωτική αντιπρόταση για ένα «συγκεντρωτικό» και ιεραρχικό πρότυπο διοίκησης (a strong central university leadership/a

narrower and more centrally mandated power structure). Σύμφωνα μέ τό νέο αυτό πρότυπο, ή «ήγεσία» του Πανεπιστημίου θά είναι μόνη άρμόδια νά διαμορφώνει —προφανώς εκ των άνω— τήν άποστολή και τό όραμα του Πανεπιστημίου, για όλα τά μέλη του και για όλες τίς εκδηλώσεις του (σ. 9, 21). Μέ τρόπο συμπαγή και δεσμευτικό, πού νά διαχέεται ύποχρεωτικά άκόμη και στην ίδια τή διδασκαλία από κάθε μέλος τής πανεπιστημιακής κοινότητας (σελ. 9)! Συγχρόνως προτείνεται άνοικτά και μία ανακατανομή τής «ισορροπίας ισχύος», εις βάρος τής φοιτητικής συμμετοχής στά συλλογικά όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου (σ. 17).

Οι συντάκτες τής έκθεσης δέν φαίνεται νά συμμερίζονται την ιδέα ότι τό υπό αναζήτηση «όραμα» για τό Πανεπιστήμιο πρέπει νά αφήνεται στην έλευθερη διαπάλη των ιδεών, αποτελώντας μονίμως αντικείμενο εναλλακτικών προσεγγίσεων. Οι ίδιοι μάλλον ύπολαμβάνουν τό «όραμα» αυτό ως κάτι τό έντελώς δεδομένο, περίπου ως μονόδρομο, άνεπίδεκτο άμφισθητήσεων και «έντάσεων». Ως κάτι πού μπορεί μάλιστα νά επιβληθεί κεντρικά από μία «ισχυρή ήγεσία» του Πανεπιστημίου. Η προσέγγιση αυτή δείχνει νά διάκειται δυσμενώς όχι μόνο πρός τή δημοκρατική δομή διοίκησης του Πανεπιστημίου, αλλά εν τέλει και πρός την ίδια την ακαδημαϊκή έλευθερία όσων έμφορούνται από άλλο «όραμα» για τό Πανεπιστήμιο και την άνώτατη παιδεία.

Τά όράματα για κάτι καλύτερο, όμως, δέν επιβάλλονται και δή εκ των άνω και ιεραρχικά! Άλλά πλάθονται από συμπράττοντες ενεργούς και ισότιμους πολίτες. Και καθίστανται έλκυστικά μονάχα χάρη στην ποιότητα των λόγων πού προβάλλονται πειστικά και δημοσίως ύπέρ αυτών. Η κεντρική ιδέα τής έκθεσης εισηγείται λοιπόν έμμέσως μία μετάλλαξη τής στοιχειωδώς δημοκρατικής δομής του ελληνικού Πανεπιστημίου σέ οιοινεί επιχείρηση και εργοστάσιο, μέ ύποχρεωτική και συγκεντρωτική διοίκηση εκ των άνω. Φαίνεται δύσπιστη άκόμη και για τή διασφάλιση μιās σφαιρας δημοσιότητας για την έλευθερη διακίνηση, άρα ένδεχομένως και την αντιπαράθεση, ιδεών γύρω από την άποστολή του ίδιου του Πανεπιστημίου. Ως δικαιολογία προβάλλει την κλασικά άνελεύθερη και αντιδημοκρατική θέση, ότι τούτο προκαλεί «έντάσεις» στό έσωτερικό του.

Η ιδέα αυτή εύθυγραμμίζεται εν τούτοις μέ τό γενικότερο πνεύμα πού διαπνέει τή Διακήρυξη τής Μπλάνια. Πρόκειται για την πολιτική και αξιακή έπιλογή ότι τό ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο όφείλει νά αυτοθεωρείται στό έξής ως επιχειρηματική (entrepreneurial) μονάδα, τόσο στην διδασκαλία και την έρευνα όσο και στην ίδια τή διοίκησή του. Όχι άπλως ως άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα σέ έπαφή μέ τόν έξωτερικό περίγυρο πού συναποτελούν οι επιχειρήσεις και ή άγορά εργασίας. Άλλά ως κανονικός συμπαίκτης στην άγορά και τά ήθη της. Είναι ένδεικτικό ότι ή έκθεση έμμέ-

σως παροτρύνει τούς πανεπιστημιακούς δασκάλους να συμμετέχουν περισσότερο στα διοικητικά συμβούλια επιχειρήσεων (σ. 13)!

II. Κάποιες ενδιαφέρουσες επί μέρους εκτιμήσεις

Δέν θά ήταν ώστόσο άσκοπο νά αναφερθοῦν ὀρισμένες ἐπί μέρους, κριτικές ἐπισημάνσεις τῆς ἔκθεσης, ὄχι ἀμελητέες, ἐκτιθέμενες κατά τή σειρά πού υἰοθετεῖ ἡ ἴδια ἡ ἔκθεση. Ἀκόμη καί κάποιες ἀπό αὐτές, πάντως, δέν εἶναι καθόλου ἀμοιρες ἀσφειῶν. Γιά τήν οικονομία τοῦ χώρου καί μόνον ἀφήνονται ἀσχολίαστες οἱ θετικές ἐκτιμήσεις τῆς ἀξιολόγησης σχετικά μέ τό ΑΠΘ καί τά ἐπιτεύγματά του.

1. Μάλλον ἀσαφής εἶναι ἡ σκέψη ὅτι τό ΑΠΘ χρειάζεται νά στενέψει κάπως τήν ἐπιστημονική του εὐρύτητα, εὐνοώντας ὀρισμένες γνωστικές περιοχές, ὡς κάτι πού θά καθιστᾶ διακριτή τήν ιδιαίτερη φυσιογνωμία του. Ἡ σκέψη αὐτή, ὅμως, δέν μοιάζει νά ἐναρμονίζεται ἐπαρκῶς μέ τήν εὐλογία μομφή τῆς ἔκθεσης, ὅτι οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες εἶναι ὑποβαθμισμένες στό πλαίσιο τοῦ ΑΠΘ (σ. 7 καί 14 ἀντιστοίχως). Ὁρθή εἶναι, ἀντιθέτως, ἡ ἐκτίμηση ὅτι ἡ φυσιογνωμία τοῦ ΑΠΘ δέν μπορεῖ νά προσδιορίζεται κυρίως βάσει τοῦ ποσοτικοῦ γνωρίσματος ὅτι εἶναι τό μεγαλύτερο σέ μέγεθος ΑΕΙ τῆς χώρας.

2. Ἐκφράζονται ἀμφιβολίες κατά πόσο τό ΑΠΘ, ὑπό τίς παρούσες συνθῆκες, εἶναι σέ θέση νά ἀποτελέσει πραγματικά ἀκαδημαϊκό κέντρο ἀριστείας στή νοτιανατολική Εὐρώπη (σ. 8).

3. Κρίνεται ὀρθῶς ὡς ἀναγκαία ἡ πλήρωση τῶν ὀργανικῶν θέσεων διοικητικοῦ προσωπικοῦ. Συγχρόνως ὅμως διατυπώνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐμπλοκῆς καί φοιτητῶν σέ ἔργα γραμματειακοῦ χαρακτήρα μέ ἀμοιβή (σ. 11 καί 18 ἀντιστοίχως).

4. Ἐκτιμᾶται ὅτι ἡ αὐξανόμενη ἐξάρτηση τοῦ ΑΠΘ ἀπό ἐξωτερικές πηγές χρηματοδότησης γιά ἔρευνα ἀφήνει τήν τελευταία ἔκθετη σέ ἐξωτερικές δυνάμεις, πιθανῶς πρός ζημία τῆς καλῶς νοούμενης ἀκαδημαϊκῆς καί ἐρευνητικῆς ἐλευθερίας (σ. 12). Ὑπονοεῖται ὅτι ἡ βασική ἔρευνα καλλιεργεῖται ἀνεπαρκῶς (σ. 13). Προτείνεται ἐπίσης ἡ διεύθυνση τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως τῶν φοιτητῶν ἐκτός Πανεπιστημίου.

5. Ἐπισημαίνεται ἡ ἀνεπάρκεια σέ σειρά ζητημάτων ὑλικῆς καί τεχνικῆς ὑποδομῆς, καθώς καί ὁ περιορισμένος βαθμός παροχῆς φοιτητικῆς πρόνοιας, π.χ. μέ φοιτητικές ἐστίες, ὑπηρεσίες στήριξης τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ κλπ (σ. 12, 16). Ζητήματα ὡς πρός τά ὅποια πρωτεύοντως ὑπεύθυνη εἶναι ἡ πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους καί ὄχι κάποια ὀλιγωρία τοῦ Πανεπιστημίου.

6. Προτείνεται εὐλόγως ἡ ἀναβάθμιση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στό ΑΠΘ, ἡ ἐνθάρρυνση τῆς διεπιστη-

μονικότητας στήν ὀργάνωση τῶν σπουδῶν, ἡ ἐξεύρεση τρόπων ἀνανέωσης τοῦ ἐρευνητικοῦ καί διδακτικοῦ προσωπικοῦ καί ἡ ἐπιμόρφωσή του, ἡ διδασκαλία νά γίνεται περισσότερο ἀμφίδρομη καί λιγότερο ἀπό καθέδρας. Κάπως ἀορίστως, προτείνεται ἀκόμη ἡ καθιέρωση κινήτρων γιά ἐντελῶς ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις μελῶν του (σ. 14, 15). Ὡς ἀρνητικό ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ἡ δραματικά αὐξανόμενη ἀπόκλιση ἡλικίας μεταξύ διδασκόντων καί διδασκομένων.

7. Γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς περιπτώσεως τῶν φοιτητῶν καί φοιτητριῶν πού ἔχουν ἐγγραφῆι πρό πολλοῦ χωρίς νά φοιτοῦν κανονικά, προτείνεται —ὡς συμβολικό μᾶλλον παρά ὡς οικονομικό μέτρο— ἡ ὑποχρέωση γιά καταβολή κάποιου χαμηλοῦ τέλους (a minor fee) (σ. 17). Ἀλλά καί γενικότερα γίνεται ἡ σκέψη γιά τήν ἐπιβολή κάποιου τέλους ἐγγραφῆς, ἀκόμη καί στό προπτυχιακό ἐπίπεδο (σ. 16). Καίτοι συζητήσιμο, αὐτό θά ἦταν ἴσως συνταγματικά ἀνεκτό, στήν Ἑλλάδα, σέ καμία περίπτωση ὅμως δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ἐπιβολή διδάκτρων σέ προπτυχιακό ἐπίπεδο.

8. Ἐνθαρρύνεται περαιτέρω ἡ ἀναγνώριση βαθμοῦ σέ μαθήματα πού ἡμεδαποῖ φοιτητές καί φοιτήτριες ἔχουν περάσει ἐπιτυχῶς σέ εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια, στό πλαίσιο τῆς φοιτητικῆς κινήτικότητας στίς χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσεως (σ. 17).

9. Γίνεται παραίτηση γιά μεγαλύτερα ἀνοίγματα τοῦ Πανεπιστημίου στήν τοπική οικονομία, μολονότι ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ χαλαρή σχέση του πρός αὐτήν ὀφείλεται σέ διαρθρωτικές ἀδυναμίες τῆς ἴδιας τῆς οικονομικῆς δομῆς καί ὄχι σέ ἀπροθυμία τοῦ Πανεπιστημίου (σ. 19).

10. Ἐκτιμᾶται ὀρθῶς ὅτι ἡ πρακτική τῆς καταγραφῆς τῆς φοιτητικῆς γνώμης μέ ἐρωτηματολόγια (π.χ. ὡς πρός τήν ἀξιολόγηση τῶν διδασκόντων) εἶναι περιόπου ἀγνωστη. Ἀντιπροτείνεται νά γίνουν προσπάθειες γιά διαδικασίες ἀξιολόγησης, κατ' ἀρχήν ἐσωτερικές, γιά τήν ἐξασφάλιση ποιοτικῶν ἀκαδημαϊκῶν λειτουργιῶν. Ἐν τούτοις εἶναι ἀμφισβητήσιμο κατά πόσον αὐτό μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ πρωτίστως χάρις σέ μία «ἰσχυρότερη κεντρική διεύθυνση» τοῦ Πανεπιστημίου. Τέλος, ὡς πρός τά κριτήρια τέτοιας ἀξιολόγησης τό κείμενο σιωπᾶ, παραπέμποντας πάντως στό γενικό πνεῦμα τῆς Διακήρυξης τῆς Μπολώνια (σ. 20), σχετικά μέ τή σύνδεση τῶν ΑΕΙ μέ τήν «ἀγορά», δηλαδή κατ' οὐσίαν μέ τίς ἀνάγκες κερδοφορίας τοῦ κεφαλαίου.

Ὅσοι ἔχουμε ἐκφράσει κατά καιρούς τή βαθιά ἀνησυχία μας γιά τό μέλλον τῶν δημόσιων πανεπιστημίων στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα δέν φανταζόμαστε ἴσως ὅτι οἱ ἐργολάβοι τῆς ἀγορᾶς θά ἐμφανίζονταν τόσο σύντομα νά μᾶς κάνουν ἀφ' ὑψηλοῦ μάθημα νεοφιλελεύθερης ἀκαδημαϊκῆς (;) ὀρθοφροσύνης. Μήπως λοιπόν ἔφθασε ὁ καιρός γιά μία πανευρωπαϊκή συνεννόηση πανεπιστημιακῶν καί φοιτητῶν πρός μία ἐπιθετική καί ἐποικοδομητική ἀντιπρόταση γιά τό Πανεπιστήμιο πού θέλουμε;

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Διοικητική πυραμίδα και ανάδειξη στελεχών εκπαίδευσης

του Νίκου Σαλτεργή

Η αξιολόγηση είναι όρος με αμφισβητούμενο περιεχόμενο. Χρησιμοποιείται περισσότερο ως πρακτική έννοια και λιγότερο ως φιλοσοφική ή ηθική.¹ Περιγράφει διαδικασίες που σκοπεύουν – με κριτήρια συνήθως καθορισμένα «έκτός» του αντικείμενου αξιολόγησης – την απόδοση θετικών ή αρνητικών ιδιοτήτων σε πρόσωπα, αντικείμενα ή θεσμούς, διαμέσου συγκρίσεων των αξιολογούμενων με όμοιδή και ύπαρκτά ιδανικά ή συνηθέστερα – ιδιαίτερα στους χώρους που ελέγχουν οι κοινωνικές επιστήμες – και, ως εκ τούτου, ακόμα ασύλληπτα «όντα». Δηλαδή, ακόμα κι όταν οι αξιολογικές διαδικασίες «επιστημονικοποιούνται» με την εφαρμογή αυστηρών μεθόδων θετικιστικής προέλευσης, συνδέονται εξ' ορισμού με τό «δέον γενέσθαι», όπως αυτό καθορίζεται από τις εκάστοτε και ανά χώρο εξουσίες, που νομιμοποιούνται να θέτουν αξιολογικά ερωτήματα.

Σέ αυτό τό σημείο εδράζεται, πέραν του «δέοντος γενέσθαι», μιá δευτέρα δομική χαρακτήρα συνιστώσα τής έννοιας: ή αξιολόγηση συγκροτείται σέ κάθε περίπτωση και νοείται ως απάντηση σέ κάποιο ερώτημα που θέτει όποιος έχει νόμιμο συμφέρον νά τό πράξει.² Άρα και ή ενεργοποίηση τής αξιολογικής διαδικασίας δέν είναι κάτι που «τό θέλει ή ίδια ή ζωή», γίνεται πάντοτε και «φυσικά», όπως λέγεται συχνά άφελώς ή εκ του πονηρού. Άντίθετα αποτελεί πολύπλοκη διαδικασία διατύπωσης μιás ή πολλών και έπιμέρους πρακτικών ερωτήσεων, που συνδέονται μέ ένδιαφέρον-συμφέρον του ερωτώντος. Στήν έννοια τής κατοχής νόμιμου δικαιώματος διαμόρφωσης και διατύπωσης αξιολογικών ερωτημάτων στά πλαίσια τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας πρέπει – πέρα από τή θεσμική άρμοδιότητα των ήγεσιών – νά συμπεριληφθεί και τό άναφαίρετο δικαίωμα και καθήκον των ατόμων, ομάδων και εκπροσώπων όσων θέτουν σέ λειτουργία τους έν λόγω θεσμούς και όσων έχουν προσδιορισμένες άρμοδιότητες έλέγχου που απορρέουν από τή θέση τους στό πολιτικό σύστημα (π.χ. κόμματα, θεσμοί κοινωνίας πολιτών).

Η διαμόρφωση, όμως, συγκεκριμένων εμπρόθετων, άρα και ιδεολογικά και πολιτικά προσδιορισμένων ερωτημάτων, καθώς και ή διαδικασία συλλογής και

έπιλογής εργαλείων, στοιχείων και μεθόδων, καθώς και ή διατύπωση τελικών κρίσεων, δηλαδή ή έν γενεί διανοητική διαχείριση τής αξιολογικής διαδικασίας, δέν πραγματοποιείται κατ' ανάγκην απ' όσους νόμιμα διατυπώνουν τό αξιολογικό αίτημα, αλλά από μιá ειδική κοινωνική κατηγορία: τους διανοούμενους.³

Η έμπλοκή τους (παρά τις έπιμέρους διαφοροποιήσεις τους: μέλη κρατικής και ιδιωτικής γραφειοκρατίας, κριτικοί διανοούμενοι, εκπαιδευτικοί και πανεπιστημιακοί) στήν αξιολογική διαδικασία αποτελεί ένα

1. Κασσωτάκης Μιχ. «Αξιολόγηση», Παιδαγωγική- Ψυχολογική Έγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Έλληνικά Γράμματα 1989, 615.

2. Για τό ζήτημα αυτό ως προς τήν αξιολόγηση των εκπαιδευτικών: Apple M., «Άν ή αξιολόγηση των εκπαιδευτικών είναι ή απάντηση, ποιá είναι ή ερώτηση;», Έκπαιδευτική Κοινότητα, τ. 58, 24-28

3. Έδώ κάνω χρήση του πλέον άπλου όρισμού των διανοούμενων: όσοι ασχολούνται κατά κύριο λόγο και επαγγελματικά μέ τις ιδέες και τό πνεύμα.

ακόμα παράγοντα διαφοροποίησης του στρώματος αυτού, αφού θέτει έξω όριζομύ άφετηριακής φύσης «ύπαρξιακά» ερωτήματα σχετικά με τις έπιλογές των μελών του. Τά ερωτήματα αυτά σχετίζονται άρχικά με τόν προσδιορισμό και τή φύση των ίδιων των άξιολογικών ερωτημάτων, τή νομιμότητά τους, αλλά και τις διαδικασίες έπιλογής εργαλείων συλλογής πληροφοριών και μεθόδους ανάλυσης και, τέλος, με τις πολιτικές και ιδεολογικές χρήσεις των πορισμάτων τους. Μέ άλλα λόγια ή συμμετοχή τους στην άξιολογική διαδικασία τούς εισάγει ύποχρεωτικά —άκόμα και όταν τό απεύχονται ή τό άρνούνται— στό χώρο σύγκρουσης κοινωνικών, ιδεολογικών και πολιτικών συμφερόντων ένώ, παράλληλα, οι έπιλογές τους ή ή άπουσία τους ένσωματώνουν και άποκαλύπτουν τά δικά τους συμφέροντα ως άτομα ή ύποομάδες.

Οι λόγοι περί άξιολόγησης τής εκπαίδευσης

Τό πλαίσιο πού άδρά περιγράφηκε είναι άυτονόητο πώς ισχύει και στους λόγους περί άξιολόγησης πού σχετίζονται με τήν εκπαίδευση. Έδω, τά άξιολογικά ερωτήματα, άπ' όποιον κι άν διατυπώνονται, άφορούν άρχικά δύο είδη προσεγγίσεων, πού άντιστοιχούν στό γενικό και τό έξειδικευμένο. Η κατηγοριοποίηση αυτή δέν σχετίζεται τόσο με τό τί κάθε φορά άξιολογείται αλλά με τό πλαίσιο, τήν άναγωγή και έρμηνεία των πληροφοριών τής όλης άξιολογικής διαδικασίας. Έτσι, διακρίνονται:

Α: Η άξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου στό σύνολό του. Αναφέρεται στην συνολικότερη άξιολόγηση όλόκληρου του συστήματος (π.χ. δομές, όργάνωση, άξιακά, ιδεολογικά και πολιτιστικά περιεχόμενα, προύπολογισμός και δαπάνες, ποσοστά φοίτησης, νεωτερισμοί, οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι, ισότητα ενκαιριών κ.ά.) αλλά και των άποτελεσμάτων πού αυτό άσκει τόσο στα άτομα όσο και τό κοινωνικό σύνολο. Και σ' αυτήν τήν περίπτωση, τά ερωτήματα άφορούν και πάλι μέρος από τις όψεις πού συγκροτούν τό όλον, αλλά ό πολιτικός και ιδεολογικός χαρακτήρας τους, όπως και οι χρήσεις των συμπερασμάτων, είναι έξαιρετικά έμφανεis. Τέτοιου είδους άξιολογήσεις παράγονται συνήθως από έξειδικευμένες διεπιστημονικές ομάδες στα πλαίσια άναγνωρισμένων διεθνών όργανισμών ή ίνστιτούτων, όπου τά έπιμέρους έθνικά κράτη παρέχουν πληροφορίες, είτε ως άπόρροια διεθνών δεσμεύσεων τους είτε έπιδιώκοντας νά άντλήσουν συμπεράσματα για ίδια χρήση, κυρίως διαμέσου τής σύγκρισης τους με άλλα. Σ' αυτές τής περιπτώσεις στοιχεία και διαδικασίες είναι συγκρίσιμα και οι μετρήσεις εκφράζονται σε ποσοτικές κλίμακες, ένώ ή περιγραφική άξιολόγηση, όταν ύπάρχει, συγκροτείται περισσότερο ως σχολιασμός και ανάλυση πινάκων.

Στις μέρες μας και σε ό,τι άφορά τήν πατρίδα μας στους ύπάρχοντες παραπάνω όργανισμούς προστίθεται

σταδιακά αλλά δυναμικά ό λόγος και οι πρακτικές έπιλογές τής Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), πού ως πολιτική ένωση και με συγκεκριμένα πολιτικά ένδιαφέροντα στα πλαίσια του στόχου της για διεύρυνση τής άπασχόλησης (Άμοτερνταμ 1997) άποφάσισε και επέλεξε άρχικά 27 δείκτες παρακολούθησης των πολιτικών της (Φείρα 2000), πέντε των όποιών συνδέονται άμεσα με τήν εκπαίδευση.⁴ Στην συνέχεια με δύο σημαντικά κείμενα έθεσε τό θέμα και έξέφρασε τή θέληση για άξιολόγηση τής εκπαίδευσης. Στα κείμενα της άποτυπώνονται τόσο οι κυρίαρχες ιδεολογικές έπιλογές των ήγεσιών της όσο και οι συγκεκριμένοι δείκτες διαμέσου των όποιών θά πραγματοποιείται ή άξιολόγηση των εκπαιδευτικών συστημάτων των χωρών μελών.⁵

Οι έπιλογές και κινήσεις τής ΕΕ άποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση, όπου τό νόμιμο δικαίωμα διατύπωσης άξιολογικών ερωτημάτων δέν προκύπτει εύθέως από τό «συνταγματικό καθεστώς» του πολιτικού θεσμού πού έπιδιώκει τήν άξιολόγηση (ή ΕΕ δέν έχει εκπαιδευτικές άρμοδιότητες), αλλά μορφοποιείται ως άποτέλεσμα σταδιακής διαφοροποίησης των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών επιδιώξεων του,

4. «Η εκπαιδευτική πολιτική τής Ευρωπαϊκής Ένωσης». Από τό φάκελο πού παραδόθηκε στους συνέδρους στην ήμερίδα τής 14/06/01, πού πραγματοποίησε ή κ. Μ. Ζορμπά, εύρωβουλευτής ΠΑΣΟΚ, με θέμα τούς εύρωπαϊκούς δείκτες άξιολόγησης.

5. Σχετικά με τις έμφανεis ιδεολογικές έπιλογές: Άπόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων, άνοχή και συνεργασία, πειθαρχία και άνάλψη πρωτοβουλιών, άνάπτυξη τής επιχειρηματικότητας, ευελιξία προγραμμάτων, διαφοροποίηση χρηματοδότησης σχολείων με άξονα των ένίσχυση όσων έχουν αύξημένες άνάγκες, άνοιγμα σχολείων σε επιχειρήσεις, έφαρμογή συστημάτων ISO. Οι δείκτες έλέγχου των εκ. συστημάτων είναι 16. Έπτά «έπίδοσης» (μαθηματικά, άνάγνωση, θετικές έπιστήμες, τεχνολογίες πληροφορησης, ξένες γλώσσες, ικανότητα αυτομόρφωσης, άγωγή πολιτή. Τρεις «έπιτυχίας και μετάβασης» (έγκατάλειψη σχολείου, ολοκλήρωση Β/θμιας και Γ/θμιας). Δύο «παρακολούθησης» (όργάνωση σχολικής μονάδας, συμμετοχή γονέων στην διοίκησή της). Τέσσερις «πόρων και δομών» (εκπαίδευση - κατάρτιση εκπαιδευτικών, συμμετοχή στην προσχολική άγωγή, μαθητές/Η-Υ, δαπάνες ανά μαθητή). Για τά κείμενα ό.π., 2-5.

6. Τά ιδεολογικά περιεχόμενα των κειμένων τής ΕΕ για τήν εκπαίδευση είναι άνάγκη νά μελετηθούν προσεχτικότερα. Θά ήταν πρόχειρο νά χαριστούν συλλήδην στην νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Θά υπέθετα πώς ένώ οι άφετηριακές τους προβληματικές (επιχειρηματικότητα, άνοιγμα σχολείων στην άγορά) έμπεριέχουν σωρεία τέτοιων στοιχείων, άλλες (διαφοροποίηση χρηματοδότησης, προώθηση άνοχής) έχουν άριστερή και σοσιαλδημοκρατική καταγωγή, ένώ μιá τρίτη ομάδα προωθεί τήν έξάπλωση τής τεχνοκρατικής ιδεολογίας σε άπόλυτη σύμπνοια με τήν πρώτη (μαθητές/Η-Υ).

καθώς και τῶν κυρίαρχων ιδεολογικῶν ἐπιλογῶν τῶν ἡγεσιῶν του.⁶

Β. Ἡ ἀξιολόγηση ἐπιμέρους συντελεστῶν τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας. Σ' αὐτή τήν περίπτωση κυρίως τὰ ἀξιολογικά ἐρωτήματα, καθώς και ἡ ἐπιλογή τοῦ συντελεστή τῆς εκπαιδευτικῆς διαδικασίας πού κάθε φορά ἐπιδιώκεται νά ἀξιολογηθεῖ, ἀποτελεῖ «ἐσωτερικό» ἐθνικό πρόβλημα –τουλάχιστον ἀρχικά– ἐνῶ οἱ ἀνάλογοι χειρισμοί και οἱ τελικές ἐπιλογές βρίσκονται στά χέρια τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ ὑπουργείου παιδείας κάθε χώρας. Εὐκολά μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει πῶς σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο κοινή πρακτική ὄλων τῶν χωρῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἐπιτυχίας –ἀποτυχίας τῶν μαθητῶν σέ σχέση μέ τήν προσφερόμενη ὕλη διδασκαλίας– ἀνεξαρτήτως τρόπων και συστημάτων πού κάθε φορά ἐπιλέγονται. Ἄλλοι ἐπιμέρους συντελεστές ὅπως οἱ εκπαιδευτικοί, ἡ διδασκαλία και ἡ μάθηση, τὰ προγράμματα, ἡ ὑποδομή, ὁ ἐξοπλισμός και ὁργάνωση τοῦ συστήματος και οἱ ἐπιδράσεις πού ἀσκοῦν στήν εκπαιδευτική διαδικασία, ὅσο κι αὐτές τῶν ἐργαλείων μάθησης και εκπαιδευτικῶν νεωτερισμῶν και μεταρρυθμίσεων και μιά σειρά ἄλλα ζητήματα εἴτε δέν ἀξιολογοῦνται σταθερά εἴτε ἀγνοοῦνται παντελῶς (π.χ. ἀξιολόγηση στοιχείων τῆς προσωπικότητας τοῦ μαθητῆ) εἴτε ἀξιολογοῦνται κατά καιρούς, πλημμελῶς και ἐνδεικτικά, παρά τίς θεωρητικές ὑποδείξεις και πολλές φορές τήν ἐπιμονή τῶν διανοουμένων-πανεπιστημιακῶν πού ἀσχολοῦνται μέ τὰ ἀνάλογα ἐπιστημονικά ἀντικείμενα.

Ἡ ἐπιστημολογική τομή

Σημαντική τομή γενικότερα στό λόγο περί ἀξιολόγησης τῆς ἐκπαίδευσης σημειώνεται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ '60, ὅταν διανοούμενοι θιασῶτες τῆς Κριτικῆς Παιδαγωγικῆς μέ νεομαρξιστικές ἀφετηρίες και πολλαπλῆς καταγωγῆς ἀναλυτικά ἐργαλεῖα ἔδειξαν ἀνάγλυφα –ἐκκινώντας ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀξιολόγηση τῶν μαθητῶν και προχωρώντας στά βιβλία, προγράμματα διδασκαλίας και στόχους τῶν εκπαιδευτικῶν συστημάτων– τίς ιδεολογικές και κοινωνικοπολιτικές δεσμεύσεις και συνιστώσες συνολικότερα τῆς ἀξιολογικῆς διαδικασίας παράλληλα μέ τόν ταξικό και ἀναπαραγωγικό χαρακτήρα τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος.

Ἡ κριτική τους, σέ συνάρτηση μέ τίς νέες ἀπαιτήσεις τῶν κοινωνικῶν κινήματων, ἐπέδρασε στή διαφοροποίηση ἐπιλογῶν, μεθόδων και ὁμολογοῦμένων σκοπῶν στίς ἐργασίες και συλλήψεις συνολικά τῶν διανοουμένων (π.χ. συζητήσεις γιά αὐτοαξιολόγηση, ἔλεγχος σχολικῆς ἐπιτυχίας σέ σχέση μέ τή κοινωνική καταγωγή) και ὑποχρέωσε παράλληλα τίς πολιτικές ἡγεσίες σέ ἀνασυνγκρότηση τόσο τῶν μεθοδεύσεων και διαδικασιῶν πού εὐνοοῦν και ἐπιλέγουν ὅσο και τῶν ἀξιολογικῶν ἐρωτημάτων πού διατυπώνουν. Ἐπιπλέον, ὁ λόγος τους ἐγινε ἐπιλεκτικά ἀποδεκτός και χρησιμο-

ποιήθηκε ἀπό τούς εκπαιδευτικούς ἀλλά και τό ὀργανωμένο συνδικαλιστικό τους κίνημα (ὡς πρὸς τὰ γενικευτικά του ἐπιχειρήματα) κυρίως ἀμυντικά και σέ ἀντιπαράθεση μέ τό λόγο τῶν διανοουμένων πού συντάσσονται και νομιμοποιοῦν ἐπιστημονικά τίς κατά καιρούς πολιτικές ἐπιλογές τῶν πολιτικῶν ἡγεσιῶν καθῶς και τίς μεθοδεύσεις τους.

Ἡ ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν στήν Ἑλλάδα

Ἰδιαίτερα γιά τήν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν στήν πατρίδα μας μετά τό 1974, γενικευτικά ἐπιχειρήματα πού συγκροτήθηκαν ἀπό τήν Κριτική Παιδαγωγική, ἀντλήθηκαν ἐπιλεκτικά και σταδιακά ἀπό τό συνδικαλιστικό κίνημα τῶν εκπαιδευτικῶν και σέ συνδυασμό μέ τίς πολιτικές συγκυρίες (μεταπολίτευση-«Ἀλλαγή»), τό ἐμφανέστατα ἀντιδραστικό πολιτικά και ιδεολογικά περιεχόμενο τῆς ἀξιολόγησης κατά τό παρελθόν, καθῶς και τίς ἐκτιμήσεις γιά τίς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τῆς στοῦς ἰδίους και στήν ἐκπαίδευση γενικότερα, ὄδηγησαν στήν ἀπόρριψή της ἀρχικά στίς συνειδήσεις τῶν εκπαιδευτικῶν (1976-81) και στή συνέχεια στήν ἀναστολή της ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία (1982).⁷ Ἐκτοτε, οἱ ἡγεσίες τοῦ ΥΠΕΠΘ προέβλεψαν νομικά τήν ἐπαναφορά της και ἐπιχείρησαν ἐπανειλημμένα νά τήν ὑλοποιήσουν, χωρίς νά ἐπιτύχουν κάτι τέτοιο.

ὑποτίθεται λοιπόν πῶς, κατά τό παραπάνω χρονικό διάστημα (1982-2001), ὁ ὑπηρεσιακός (ρητά διατυπωμένος λόγος) και ὁ ιδεολογικός (ἄρρητος) ἔλεγχος τοῦ εκπαιδευτικοῦ σώματος παρουσιάζει ἔλλειμμα, ἐνῶ ἡ ὑποχρεωτική ἀνάδειξη προσώπων γιά τήν στελέχωση τῆς εκπαιδευτικῆς γραφειοκρατίας (παράπλευρη ἀλλά σημαντική λειτουργία τῆς ἀξιολόγησης εκπαιδευτικῶν) πραγματοποιεῖται μέ καταφυγή στόν ὑποτιθέμενο «ἀντικειμενικό» χαρακτήρα τῶν πιστοποιημένων μορφωτικῶν προσόντων και τήν ἐν γένει «κοινωνική» και μορφωτική δράση τους, ἀγνοώντας τήν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν ικανοτήτων και τὰ ἀποτελέσματα τῶν μαθήσεων πού ἐπιτυγχάνουν οἱ μαθητές τους. Δηλαδή, σέ σχέση μέ ἕνα ἀποδεκτό ἀλλά ἰσχυρά κριτικαρισμένο μοντέλο ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν,⁸ τό παραπάνω χρονικό διάστημα ἡ ἀνάδειξη στελεχῶν –μοναδική στιγμή θεσμικῆς ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν–, στηρίχθηκε στήν ἀξιολόγηση κάποιων ἀπό τὰ

7. Στοιχεῖα γιά τή διαδικασία αὐτή: Σαλτερῆς Ν., *Ἐκπαιδευτικές Ὁμοσπονδίες και Ἐκπαιδευτικῆς Ἱδεολογία, Ἑλλάδα 1974-1989*, διδακτορική διατριβή.

8. Συνοπτικά ἀλλά διαφωτιστικά γιά τίς δυσκολίες, κριτικές και τάσεις στήν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ στό: Γ. Τρούλλης, «Ἀξιολόγηση Ἐκπαιδευτικῶν», παιδαγωγική Ψυχολογική Ἐγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Ἑλληνικά Γράμματα, 1993, 621-624.

χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους (ποιός είναι ο εκπαιδευτικός), αγνοώντας τό πώς διδάσκει και τί μαθαίνει (ή όρθά πώς επίδρα συνολικότερα) στους μαθητές του.

Παράλληλα, σημειώθηκαν όμως και δύο εξαιρετικής σημασίας θεσμικές τροποποιήσεις. Οί διοικητικές θέσεις στό χώρο τής εκπαίδευσης μετατράπηκαν από μόνιμες και προσωποπαγείς σέ «επί θητεία» και ανακλητές (ρύθμιση πού συνήθως παραβλέπεται, ενώ συνδέεται άμεσα μέ τίς μισθολογικές και συνταξιοδοτικές άπολαβές τους) και ό θεσμός του Έπιθεωρητή διασπάστηκε σέ Σχολικό Σύμβουλο και διοικητικό Προϊστάμενο.⁹ Στήν πράξη, ενώ ό δεύτερος διατήρησε «κατανοητές» και όρατές θεσμικές αρμοδιότητες, ό πρώτος δέν επιδιώχθηκε νά αποκτήσει ούσιαστικά θεσμοποιημένο πεδίο προδιορισμένης δράσης. Οί ρυθμίσεις αυτές προωθήθηκαν και ευνουήθηκαν και μέ τίς υποδείξεις τών συνδικαλιστικών ήγεσιών, ως θεσμικές αλλαγές μέ δημοκρατικό και «προοδευτικό» χαρακτήρα, πού σκόπευαν νά προλάβουν και νά έμποδίσουν τή συγκρότηση άρνητικών και συντηρητικών συμπεριφορών-στάσεων στό μέλη τής εκπαιδευτικής γραφειοκρατία, όπως είχε παρατηρηθεί νά συμβαίνει μέ βάση τήν ιστορικά διαμορφωμένη πείρα. Γρήγορα, όμως, μετατράπηκαν και πάλι στό χέρια ήγετικών ομάδων και κυρίως στους διαδρόμους άσκησης τών πολιτικών διαδικασιών σέ έργαλειο έλέγχου του προφίλ τών στελεχών εκπαίδευσης, και επέδρασαν ώστε μέρος τους νά ένταχθεί στό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα» πού συγκροτείται τήν ίδια περίοδο στό χώρο τής εκπαίδευσης.¹⁰ Έτσι σήμερα θά μπορούσαμε νά άναφερθούμε στό χαρακτηριστικά τών νέων στελεχών εκπαίδευσης σημειώνοντας πώς: α) σημαντικό μέρος τους άλληλοαναγνωρίζεται πρωταρχικά κυρίως μέσο άλλων «παράπλευρων» θεσμών (κόμματα, συνδικαλιστικές ήγεσίες, σχέσεις μέ πανεπιστημιακές ομάδες και ομάδες έλέγχου άλλων εκπαιδευτικών θεσμών) και λιγότερο ως μέλη τής εκπαιδευτικής γραφειοκρατίας, β) αισθάνονται και άντιδρούν υπό τήν πίεση μιās «προσωποποιημένης» άνασφάλειας γιά τό μέλλον τους (έπανεκλογή-προώθηση) και γ) ή σχεδόν μηδενική οικονομική και διοικητική διαφοροποίησή τους από τούς υπόλοιπους εκπαιδευτικούς —ως άποτέλεσμα του εκπαιδευτικού λαϊκισμού— επίδρα τόσο στήν αυτο-άντίληψη και στό κοινωνικό και επαγγελματικό τους status, όσο και στή στάση τής ήγεσίας του ΥΠΕΠΘ, ύπαγορεύοντας συγκεκριμένου τύπου συμπεριφορές και στους δύο.¹¹

Η αξιολόγηση τών εκπαιδευτικών, τό γενικότερο ιδεολογικό σκηνικό και έλληνικές συνθήκες

Η συνολική άπουσία αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών και οί υποθέσεις γιά τόν τρόπο άνάδειξης τών στελεχών εκπαίδευσης διευκολύνουν και τροφοδοτούν στα-

θερά τούς άπαξιωτικούς γιά τό δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης «χύδην λόγους» περί εκπαίδευσης πού κυριαρχούν στή δημοσιότητα (μέ τήν κοινωνιολογική έννοια) και υιοθετούνται κατά καιρούς από: α) μέλη τής πολιτικής ήγεσίας (κυρίως γιά μικροπολιτικούς λόγους), διανοούμενους ύποστηρικτές του τεχνοκρατικού-έργαλειακού, νεοφιλελεύθερου και παραδοσιακού συντηρητικού λόγου στό όνομα «άναγκαίων αλλαγών» του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και από β) τίς ήγεσίες του συνδικαλιστικού κινήματος τών εκπαιδευτικών, τούς εκπαιδευτικούς και διανοούμενους στό όνομα τής αναβάθμισης του δημόσιου σχολείου και τής άπόρριψης τής ύπηρεσιακής αξιολόγησης.

Τά έπιχειρήματα τής πρώτης ομάδας —ένώ ξεκινούν από διαφορετικές ιδεολογικές άφετηρίες— καταλήγουν στή διατύπωση τής άποψης πώς γιά τήν (υποτιθέμενη) πτώση τής ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου τών δημοσίων σχολείων ευθύνεται και —ή κυρίως— ή έλλειψη αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών, μέ τήν έννοια του ύπηρεσιακού έλέγχου. Στήν έπιθετικότερη μάχιστα μορφή τους (συνήθως κατά καιρούς «έκπρόσωποι» τής Όμοσπονδίας Γονέων) άποδέχονται σιωπηλά, άν δέν υποδεικνύουν φανερά— και τήν άμεση «θεραπεία» του προβλήματος: τό ΥΠΕΠΘ όφείλει νά πράξει άνάλογα όπως οί Ίδιωτικών Σχολείων πού μέ κριτήριο τό «κέρδος», δηλαδή τίς έπιθυμίες τών πελατών, «αξιολογούν» διαμέσου τής άπόλυσης ή τών έπιδομάτων τό προσωπικό τους και τό χειραγωγούν άνάλογως.¹²

Έτσι, τό «έσχατο» αίτημα —πρόταση τών διαφορετικών αυτών λόγων, είναι σαφώς νεοφιλελεύθερης έμπνευσης και καταγωγής, και τούς έντάσσει πυραμιδω-

9. Μιά τρίτη σιωπηρή «ρύθμιση» μέ σημαντικές έπιπτώσεις στήν αξιολόγηση τών εκπαιδευτικών (μισθολογική εξέλιξη) άποτελεί ή άνατροπή τής σχέσης εισαγωγικού-καταληκτικού μισθού από 1/2,6 πού ήταν μέχρι τίς άρχές του '80 σέ 1/1,3 (!), συνθήκη πού άκυρώνει στήν πράξη κάθε συζήτηση γιά σχέση μισθολογικής-βαθμολογικής εξέλιξης μέ τήν αξιολόγηση.

10. Σαλτερής Ν., «Έλληνικό σχολείο κι μεταρρύθμιση: τό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα», Η Κυριακάτικη Αύγή, 26/08/01, 28-29. Η εκπαιδευτική γραφειοκρατία δέν ταυτίζεται μέ τό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα» πού άποτελεί έννοια-κλειδί γιά τήν εξέταση τής πιθανότητας ύπαρξης εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων μέ ούσιαστικό περιεχόμενο και άποδεχτές από τό εκπαιδευτικό σώμα (συγκρότηση μεταρρυθμιστικού κινήματος).

11. Αυτή ή κατάσταση δρᾷ ως παράγοντας πού ώθει κάποια μερίδα άπ' αυτούς νά συλλαμβάνουν τήν αξιολόγηση του εκπαιδευτικού ως «μηχανισμό» άποκατάστασης του κύρους τους.

12. Γιά τίς άναταράξεις στό χώρο τών Ίδιωτικών Εκπαιδευτικών μέ άφορμή τό δικαίωμα άπόλυσεων και τή στάση του ΥΠΕΠΘ: Σαλτερής Ν., «Οί Ίδιωτικοί Έκπαιδευτικοί», Η Κυριακάτικη Αύγή, 2/09/01.

τά, ὡς πρὸς τὰ ἐπιχειρήματά τους, στὴν κυρίαρχη σέ διεθνές ἐπίπεδο νεοφιλελεύθερη ἰδεολογία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ σχολεῖο ἐξισώνεται μὲ τὶς λοιπές οἰκονομικές δραστηριότητες – ὅπως τὴν καταλαβαίνει ὁ νεοφιλελεύθερος λόγος – ἄρα ἀναλύεται ἀπὸ τὴ μεριά τῶν ἐννοιῶν τοῦ κέρδους-ζημίας τοῦ ἰδιοκτήτη-ἐπενδυτῆ, τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πελάτη-καταναλωτῆ, καὶ τὶς τιμωρίας-ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων.

Ἡ δυναμικὴ ὅμως τῶν λόγων αὐτῶν καὶ κυρίως ὅσο ἐγκαταλείπουν τὰ ἀμικρῶς νεοφιλελεύθερα ἐπιχειρήματα ἐνισχύεται λόγῳ ἀπουσίας ἀντίπαλου συγκροτημένου λόγου ἀπὸ τὴ μεριά τῆς δεύτερης ὁμάδας. Συγκεκριμένα: τὰ κατὰ καιροὺς ἐπιχειρήματα τῶν συνδικαλιστικῶν ἡγεσιῶν, πού ἀπορρίπτουν συνολικά τὴν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν, παρὰ τὶς «ἐπιστημονικές» γενικευτικές ἀναφορές καὶ τὶς σημαντικές παρατηρήσεις τους γιὰ τὶς ἀδυναμίες καὶ προθέσεις τῶν συντακτῶν νομοσχεδίων καὶ προεδρικῶν διαταγμάτων γιὰ τὴν ἀξιολόγηση, δὲν συγκροτοῦν ἀντίπαλη θέση γιὰτί: α) Ἀπορρίπτουν ἔντεχνα καὶ διαμέσου καταφυγῆς στὴ συνολικὴ ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ ἔργου, τὴν «ἐσωτερικὴ» ἀξιολόγηση ἢ τὴν αὐτοαξιολόγηση, τὸ νόμιμο δικαίωμα τῆς ἡγεσίας τοῦ ΥΠΕΠΘ νὰ ἐγείρει ἀξιολογικές ἀπαιτήσεις τοῦ εκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ ὅπως εἶναι ὑποχρεωμένη, στὸ πλαίσιο τοῦ δημοκρατικοῦ ἐλέγχου καὶ τὶς διαφάνειας, νὰ πράττει.¹³ β) Ἐλέγχονται, κατ' ἐπέκταση, εὐκόλα καὶ ἀμεσα γιὰ πρόταξη τοῦ συντεχνιακοῦ τους συμφέροντος καὶ λαϊκισμό, ἐνῶ πρακτικὰ διευκολύνουν τὸν ἔλεγχο τῶν εκπαιδευτικῶν καὶ τοῦ θεσμοῦ μέσα ἀπὸ «παράπλευρες» διαδικασίες (δράση παρατάξεων, κομμάτων, ὁμάδες συμφερόντων). γ) Ἀδυνατοῦν, λόγω τῆς συγκεκριμένης δομῆς καὶ θεσμικῆς τους πραγματικότητας ὡς συνδικαλιστικά ὄργανα, νὰ συγκροτήσουν καὶ νὰ ἱεραρχήσουν ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ τί, πῶς καὶ μὲ ποῖο πολιτικὸ στόχο ἢ πολιτικὴ ἡγεσία νομιμοποιεῖται νὰ ἀξιολογεῖ στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης τὴν ἐργασία τους καὶ παράλληλα νὰ προδιαγράψουν κατάλληλες μεθόδους καὶ διαδικασίες. Ὅταν παράγουν «θέσεις» γιὰ τὸ θέμα, κυρίως ὡς «ἀπάντηση» σὲ κινήσεις τοῦ ΥΠΕΠΘ, διατυπώνουν μιά ἐντελῶς διαφορετικὴ λογικὴ χωρὶς πρακτικὸ «κόστος» γιὰ τὰ μέλη τους. Ἡ στάση τους αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴν ἀδυναμία ἢ ἔλλειψη θέλησης νὰ εἰσέλθουν στὸ χῶρο τῶν παιδαγωγικῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων γιὰ τὸ τί ἀκριβῶς εἶναι μιά διδασκαλία καὶ νὰ τὴν ἀντιληφθοῦν ὡς «ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς λειτουργίας τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ ὄχι ὡς ἀπλὴ διαδικασία τυπικῆς μάθησης», ὅπως προτείνουν σύγχρονες θεωρητικὲς τάσεις πού κατατάσσουν τὶς διδακτικὲς πρακτικὲς σὲ πρακτικὲς ἀντίστασης ἢ ὑποταγῆς στὸν ἀναπαραγωγικὸ χαρακτήρα τοῦ σχολείου.¹⁴ δ) Ἀποτέλεσμα τῶν παραπάνω εἶναι νὰ συμπεριφέρονται ἀμυντικὰ εἴτε μὲ γενικόλογες καταγγελίες εἴτε προσπαθώντας νὰ ματαιώσουν τὴ διαδικασία διαμέσου «παράπλευρων» πιέσεων πρὸς κομματικὰ ἐπιτελεῖα («δὲν θὰ ὠφελῆσει τὸ κόμμα»), ἀδυνατώντας

νὰ μεταφέρουν μιά συζήτηση ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ εκπαιδευτικοῦ καὶ τὶς «ψυχολογικές» καὶ «διδακτικὲς του ἀρετές» στὶς διδακτικὲς του πρακτικὲς καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα τοῦ σχολικοῦ θεσμοῦ (ἀναπαραγωγικό), πού κάθε λογῆς ἀπόχρωση τῆς προοδευτικῆς σκέψης καταγγέλλει καὶ ἐπιδιώκει νὰ «θεραπεύσει». Ἔτσι, ὑποσκάπτουν τὴν ὁποία δυνατότητά τους νὰ ἀναπτύξουν μαχητικὸ καὶ ἐπιθετικὸ λόγο, ἄρα καὶ θέση, ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου, πού εἶναι οἱ κοινωνικὲς διαστάσεις τῶν διδακτικῶν πρακτικῶν τοῦ εκπαιδευτικοῦ καὶ ὄχι οἱ ἐν γένει «ικανότητές» του καὶ οἱ «ἐπιτυχίες» του, μέσα ἀπὸ δημοκρατικὲς καὶ διαφανεῖς διαδικασίες καὶ τακτικὰ ἐπιδιώκουν τὴ διαρκὴ «ἀναβολή» τοῦ θέματος.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ κράτος μέχρι σήμερα ἔχει ἐπιδείξει: α) Ἐξαιρετικὴ ἀδυναμία νὰ ρυθμίσει ἕνα ζήτημα πού ὑποτίθεται πῶς τὸ ἐνδιαφέρει, θεωρεῖ σοβαρὸ καὶ ἀποτελεῖ θεσμικὴ ὑποχρέωση τῶν ἡγετικῶν του κλιμακίων. Σκέψεις, δηλώσεις, προσχέδια καὶ σχέδια νόμου, νομοθετικὲς ρυθμίσεις καὶ διορθώσεις ἐμφανίζονται καὶ κατατίθενται ἀπὸ τὸ 1984, μὲ μηδενικὸ πρακτικὸ ἀποτέλεσμα. β) Κατὰ συνέπεια: ἐμφανὲς μετάπτωση τοῦ ζητήματος ἀπὸ τὴν τάξη τοῦ σοβαροῦ καὶ δημοκρατικοῦ καθήκοντος καὶ δικαιώματος στὴν τάξη τῶν διοικητικῶν καὶ πολιτικῶν «ἐργαλείων» ἀπειλῆς πρὸς συμμόρφωση τῶν ὑπαλλήλων. γ) Προχειρότητα, ἔλλειψη διαφάνειας, ἀπουσία προγραμματισμοῦ. Σχεδὸν μιά εἰκοσαετία δὲν στάθηκε δυνατό νὰ περιγράψει ἐπακριβῶς τὶς προθέσεις καὶ τὴν πολιτικὴ «χρήση» τῆς ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν, νὰ ἀναθέσει σὲ ὁμάδες εἰδικῶν τὴ μελέτη μὲ ἐμπλοκὴ καὶ τῶν Ἐκπαιδευτικῶν Ὀμοσπονδιῶν, νὰ δημοσιεύσει τὰ συμπεράσματα καὶ νὰ προχωρήσει σὲ ἐφαρμογὴ μετὰ ἀπὸ νομοθε-

13. Οἱ «θέσεις» τῆς ΔΟΕ γιὰ τὴν ἀξιολόγηση καὶ γενικότερα ἢ στάση τῆς ἀπέναντι στοῦ θέματος: 12ο Πανελλήνιο Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο, Ἡ ἀξιολόγηση στὴν Ἐκπαίδευση, ΔΟΕ 1998. Ἐκεῖ καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα παρουσίαση τῆς ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν στὴν Κύπρο καὶ ἡ περιγραφή τῶν ἀδιεξόδων τῆς (Καραγιώργης Α., «Ἡ ἀξιολόγηση τῶν δασκάλων στὴν Κύπρο ἀπὸ τὸ 1850 μέχρι σήμερα», 97-101). Ἐπίσης ἡ κριτικὴ τοῦ Φ. Τουλούπη, ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ἐμπνευστῆς τοῦ θεσμοῦ τοῦ Σ.Σ. καὶ πρώην προέδρου τῆς ΔΟΕ, γιὰ τὰ μέτρα τοῦ νόμου 2525 (ἴδρυση ΣΜΑ), τὶς ἰδεολογικὲς ἀρχές καὶ τὴν ἀλλοίωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ Σ.Σ. πού ἐπέφεραν («Ἀξιολόγηση μὲ τὴν αὐθεντία τοῦ ἐνός ἢ μὲ δημοκρατία καὶ ἐπιστήμη»). Στὶς «θέσεις» τῆς ΔΟΕ γιὰ τὴν ἀξιολόγηση ὑπάρχουν κάποιες ἀρχές πού θὰ μπορούσαν νὰ στηρίξουν μιά συζήτηση σὲ βάθος γιὰ τὸ θέμα.

14. Μαυρογιώργος Γ., Ἐκπαιδευτικοὶ καὶ Διδασκαλία, Ἐκδόσεις Σύγχρονης Ἐκπαίδευσης 1992, 40. Ἐκεῖ καὶ συγκεντρωμένες ἀναφορές γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς διδασκαλίας ὡς πρακτικὴ μὲ κοινωνικὲς, ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς διαστάσεις καὶ ὄχι μόνο ὡς μαθησιακὴ διαδικασία.

τική ρύθμιση. Οί «σκοτεινές»¹⁵ επιτροπές έρχονται και παρέχονται, συνολικές ή επιμέρους συλλήψεις αλλάζουν ακολουθώντας ύπουργούς, γ.γ. ή ομάδες πανεπιστημιακών που επηρεάζουν τά ήγετικά κλιμάκια του ΥΠΕΠΘ. δ) Παρά τίς κατά καιρούς απόπειρες ή ρυθμίσεις του κράτους αποφεύγει νά παρουσιάσει θέσεις για τόν πυρήνα του προβλήματος: Δηλαδή, ενώ προδιαγράφει τίς πιθανές χρήσεις και εφαρμογές της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών (ανάδειξη στελεχών -ήθικη άμοιβή ή σύνδεση μισθού- αξιολόγησης, όπως καταγγέλλουν οί συνδικαλιστές) δέν παρουσιάζει ποτέ ευθέως τί ακριβώς θά αξιολογείται θεωρώντας το δευτερεύον ή αυτόνόητο (;).

Έτσι σήμερα, παρά τίς έπιστημονικές συμβολές δεκαετιών όλων των τάσεων, τίς διαφοροποιήσεις που αυτές επέβαλαν σέ συνδυασμό μέ τούς πολιτικούς έξαναγκασμούς και έπιλογές των πολιτικών ήγεσιών, τίς γενικότερες σταθερές και παρούσες ποσοτικές και συνολικές αξιολογήσεις του εκπαιδευτικού συστήματος εκ μέρους διεθνών οργανισμών- ινστιτούτων και πρόσφατα τής ΕΕ, αλλά και τό λόγο τόσο των διανοουμένων όσο και των εκπροσώπων των εκπαιδευτικών βρισκόμαστε σέ μία φάση που ή επίδιωξη τής πολιτικής ήγεσίας νά αξιολογήσει τούς εκπαιδευτικούς και τό εκπαιδευτικό σύστημα έπανατίθεται στό τραπέζι, σέ συνθήκες έντονης άπαξίωσης του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος (χύδην νεοφιλελεύθερος λόγος), χωρίς οί όροι του πολιτικού διαλόγου γύρω από τό κατ' έξοχήν πολιτικό αυτό ζήτημα νά έχουν διαφοροποιηθεί στό ελάχιστο, παρά τό σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα άπουσίας θεσμών αξιολόγησης του εκπαιδευτικού.

Στήν προσπάθεια μας δηλαδή νά πραγματευθούμε τό ζήτημα, όφείλουμε νά λάβουμε σοβαρά υπόψη, τό ιστορικό του και τίς στάσεις θεσμών και προσώπων άπέναντί του σέ έθνικό επίπεδο, τήν ευρωπαϊκή διάσταση του θέματος, δηλαδή τίς δεσμεύσεις γενικότερου πολιτικού χαρακτήρα και τίς κυρίαρχες ιδεολογικές τάσεις και παραδοχές που αυτές συνεπάγονται (είμαστε χώρα μέλος μιάς πολιτικής ένωσης που αλλάζει και αναπτύσσει θεσμούς αξιολόγησης και των εκπαιδευτικών συστημάτων), τίς γενικότερες διεθνείς ιδεολογικές τάσεις και κυρίαρχο ιδεολογικό λόγο (νεοφιλελευθερισμός) σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός τής άσκησης άπαξιωτικής κριτικής στό εκπαιδευτικό σύστημα σέ όφελος του ιδιωτικού ή των νεοφιλελεύθερων λύσεων έντός του δημόσιου (π.χ. άνάθεση τής «επιμόρφωσης» των εκπαιδευτικών και τής συγγραφής διβλίων σέ ιδιωτικά συμφέροντα), όσο και τίς ιδιαιτερότητες τής νεοελληνικής κοινωνίας, πολιτικής κουλτούρας (άντιπαράθεση, διάλογος και γενικότερα άντίληψη για τή λειτουργία τής δημοκρατίας)¹⁶ και κατ' επέκταση τόν τρόπο λειτουργίας των θεσμών στή χώρα μας σέ συνδυασμό μέ τίς ομάδες συμφερόντων που ή συγκεκριμένη λειτουργία έξυπηρετεί και έχει μορφοποιησει.¹⁷

Οί έπιχειρούμενες ρυθμίσεις και τό έθνικό πλαίσιο «διαλόγου»

Κατά τήν περίοδο των σχολικών διακοπών και στίς άρχές του παρόντος διδακτικού έτους (2001-2002) στάλθηκαν στίς Έκπαιδευτικές Όμοσπονδίες δύο σχέδια νομοθετικών ρυθμίσεων που άφορούν άμεσα τήν αξιολόγηση των εκπαιδευτικών. Τό πρώτο (25/07/2001) φέρει τόν τίτλο: «Όργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών τής Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών» και τό δεύτερο σχέδιο Π.Δ. (48/3-10-01): «Άναπροσδιορισμός των προσόντων και κριτηρίων έπιλογής των στελεχών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης και τροποποίηση τής διαδικασίας έπιλογής». Για τό δεύτερο, καιρό πριν κυκλοφορούσε άλλο σχέδιο που σιωπηλά άποσύρθηκε προφανώς για νά διατυπωθεί έτσι ώστε νά τά περιεχόμενα του νά συμβαδίζουν μέ τούς ρητούς ή άρρητους στόχους του πρώτου. Τό γεγονός αυτό σέ συνδυασμό μέ τούς τίτλους και τά περιεχόμενα και των δύο μαρτυρούν πρόθεση τής ήγεσίας του ΥΠΕΠΘ νά ρυθμίσει συνολικότερα τά ζητήματα που σχετίζονται μέ τήν έποπτεία του εκπαιδευτικού συστήματος.

Οί Όμοσπονδίες είχαν, άνάλογα μέ τό σχέδιο, 35 και 12 ήμέρες προθεσμία νά υποβάλουν τίς προτάσεις τους. Άρα, έπρεπε νά είχαν ήδη διαμορφωμένες «θέσεις» ή νά άποφανθούν πρόχειρα άγνωώντας τή βάση τους (γνώριζαν μόνο τίς νομικές προβλέψεις για συγκρότηση τρίτου επιπέδου διοίκησης, άρθρο 14, παρ. 29, Ν 2817/2000, ΦΕΚ 78 Α'). Δηλαδή, για άλλη μία φορά τό πλαίσιο «διαλόγου» άφορούσε άνταλλαγή διαμορφωμένων εκ των προτέρων και άνεξαρτήτως ξεχωριστών «θέσεων» και όχι διάλογο βάθους και άνοιχτή άντιπαράθεση μέ σκοπό τήν αναζήτηση πρόσκαιρων άλλα συναινετικών λύσεων.¹⁸

Έτσι, είναι άναμενόμενο νά έπαναληφθεί για άλλη μία φορά ό,τι συνέβη μέχρι σήμερα: άπόρριψη, μερική

15. Μέ τήν έννοια πώς ελάχιστοι γνωρίζουν ποιοί ακριβώς και μέσα από ποιές διαδικασίες παράγουν τά κατά καιρούς κείμενα - νομοθετικές προτάσεις.

16. Είσαγωγικά για τό τελευταίο ζήτημα παραπέμπω στην παρατήρηση πώς στή χώρα «ή δημοκρατία δέ γίνεται άντιληπτή ως ένας άξιακός τρόπος ζωής... [και] οί περισσότεροι τήν κατανοούμε άλλά ως ένα πολιτικό σύστημα». Ρήγος Α, «Άτομικά δικαιώματα και ή έννοια του "άλλου"», Έκπαιδευτική Κοινότητα, τά 59, 19.

17. Έδώ αναφέρομαι στό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα», δηλαδή στό νέο αυτό μόρφωμα που μετά τό 1985 καταλαμβάνει ήγετικές θέσεις στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και έχει συγκεκριμένα συμφέροντα από τή λειτουργία τους. Μέλη του συμβάλλουν και στην παραγωγή του έπισημου κρατικού λόγου περί αξιολόγησης.

ή όλική (ανάλογα με τήν τυχαιότητα τών παραταξιακών συσχετισμών), τών θέσεων του ΥΠΕΠΘ από τίς Έκ. Όμοσπονδίες καί νομοθετική ρύθμιση τών προτάσεων στη Βουλή, με μικρές ίσως προσαρμογές, ανεξάρτητα από τήν εκτίμηση του κατά πόσο θά ύλοποιηθούν στην πράξη ή θά ανατραπούν αργότερα «νομοθετικά» από άλλες παρόμοιες, ύπουργών ίσως καί του ίδιου κόμματος, όπως έγινε συχνά στο παρελθόν. Άν, τέλος, αυτή τή φορά ανατραπεί ή είκοσαετής «παράδοση» καί ή άξιολόγηση τών εκπαιδευτικών ύλοποιηθεί από τό επόμενο έτος, ή ύποδοχή καί ή στάση τών εκπαιδευτικών άπέναντί της, καθώς καί άπέναντι στους φορείς ύλοποίησής της δέν άναμένεται νά είναι διαφορετική άπ' αυτή πού είχαν άπέναντι στην «επιθεώρηση» καί τόν Έπιθεωρητή, είκοσι χρόνια πρίν. Για άλλη μιά φορά ή πολιτική κουλτούρα του τόπου μας έχει θριαμβεύσει., Δηλαδή ή άδυναμία δημοκρατικής καί θεσμικά προσδιορισμένης συζήτησης καί σύγκρουσης μεταξύ ένδιαφερομένων με νόμιμα συμφέροντα, θά έχει οδηγήσει σε νομοθετική ρύθμισή τους από τόν ισχυρό πόλο (κράτος) με έπισφαλές αποτέλεσμα.¹⁹

Τό περιεχόμενο τών ρυθμίσεων

Τό νέο στοιχείο στίς επιχειρούμενες ρυθμίσεις είναι ή πρόθεση του ΥΠΕΠΘ –όπως τουλάχιστον διαγράφεται στο σ.ν. καί τό σχέδιο Π.Δ.– νά ρυθμίσει ταυτόχρονα καί στην άλληλοδιαπλοκή τους τά παρακάτω θέματα: α) τήν άξιολόγηση τής εκπαίδευσης καί του εκπαιδευτικού, β) τήν ιεραρχική δομή του στελεχικού δυναμικού καί τήν περιγραφική του επιθυμητού «τύπου» στελέχους, γ) τήν αναδιοργάνωση καί έποπτεία τής επιμόρφωσης²⁰ καί δ) τή διοικητική δομή τής εκπαίδευσης σε σχέση με τά έπιτελικά όργανα του ΥΠΕΠΘ καί τό νέο οργανισμό έποπτείας τής επιμόρφωσης.

Γιά νά αντιμετωπιστεί κυρίως τό ζήτημα συντονισμού διοικητικών καί έπιτελικών οργάνων συγκροτείται μιά τρίτη καί ένιαία για τό σύνολο τής Γ.Ε. διοικητική βαθμίδα, ή Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης (Π.Δ.Ε.)– ή οποία έχει ως θεσμοθετημένη άποστολή τήν έποπτεία, συντονισμό καί άξιολόγηση του άξιολογικού έργου τών Σ.Σ. καί κατ' επέκταση τής άξιολόγησης τών εκπαιδευτικών Α/θμιας καί Β/θμιας. Ό Περιφερειακός Διευθυντής (προϊστάμενος Π.Δ.Ε.), καθώς καί οι Προϊστάμενοι Σ.Σ. τών αντίστοιχων Τμημάτων Έπιστημονικής-Παιδαγωγικής Καθοδήγησης (δηλαδή του συνόλου τών Σ.Σ. καί τών δύο βαθμίδων τής περιφέρειας) πού έντάσσονται στην Π.Δ.Ε. είναι τής άπολύτου έπιλογής του ύπουργού Παιδείας (μετακλητοί) καί για τήν έπιλογή τους δέν άπαιτούνται ιδιαίτερα προσόντα πού θά τους διαφοροποιούσαν από τά λοιπά στελέχη (Προϊστάμενοι Δ/σης καί Σ.Σ.) καί, κατ' επέκταση, θά προσέδιδαν στο νέο θεσμό κάποιο βαθμό άυτονομίας από τήν πολιτική ήγεσία.²¹ Ό Περιφερειακός Δ/ντής καί οι ΣΣ προϊστάμενοι τών δύο

Τμημάτων Καθοδήγησης άποτελούν τά κορυφαία έλεγκτικά όργανα τής διοικητικής πυραμίδας, πού οργάνωνεται άυστηρά με βάση τήν αρχή έλέγχου όποιουδήποτε από υπερκείμενα έλεγκτικά όργανα ως προς τό παιδαγωγικό καί διοικητικό του έργο καί είναι πρόσωπα έπιλεγόμενα με καθαρά πολιτικά κριτήρια. Παράλληλα, οι ιεραρχικές σχέσεις έντός του σώματος τών ύψηλόβαθμων στελεχών περιγράφονται σαφώς στην *ύπαλληλική καί οικονομική τους διάσταση*, με άναφορά στην ύπάρχουσα ιεραρχία του Π.Ι., του όποιου τό Τμήμα Άξιολόγησης καί Έπιμόρφωσης ουσιαστικά θά έλέγχει καί θά συντονίζει τό έργο τών Τμημάτων Έπιστημονικής-Παιδαγωγικής Καθοδήγησης, πού δημιουργούνται στην Π.Δ.Ε.²²

Δεύτερη μή περιγραφόμενη αλλά προκύπτουσα από τίς προβλεπόμενες ρυθμίσεις άποστολή τής νέας βαθμίδας είναι ή διευκόλυνση του έργου τών έπιτελικών

18. Η έννοια τών συναινετικών λύσεων άφορά τή διευθέτηση έπιμέρους ζητημάτων μετά από έξαντλητικές, συγκρουσιακού χαρακτήρα άντιπαράθεσεις καί διαπραγματεύσεις καί καθόλου, βέβαια, τήν «έθνική συναίνεση» για τήν εκπαίδευση. Σχετίζεται με μιά άνοιχτή καί δυτικού τύπου κοινωνία, δηλαδή άντιτίθεται στην έλληνική πολιτική κουλτούρα, πού κινείται στα πλαίσια παραδοσιακών ή κοινοτιστικών συμπεριφορών (νεοορθοδοξία, έθνικισμός, άυταρχικός κομμουνισμός).

19. Για όσους τους ξενίζει ή πρόβλεψη ή τήν θεωρούν «άντιεπιστημονική», θυμίζω πώς θεωρείται νόμιμο αποτέλεσμα τής επιστημονικής δραστηριότητας. Προσθέτω πώς στην προσέγγιση καταλήγω με τόν έμπλουτισμό τής *κριτικής προσέγγισης τής άξιολόγησης* με τίς έννοιες τής σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας καί ιδεολογίας, όπως τίς πραγματεύονται: Λίποβατς Θ., *Ψυχανάλυση, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα*, Πλέθρον, Λίποβατς Θ.-Δεμερτζής Ν., *Δοκίμιο για τήν Ίδεολογία*, Όδυσσεάς).

20. Για πρώτη φορά άποφασίζεται ο οργανισμός συντονισμού καί έλέγχου νά είναι Ν.Π.Ι.Δ. καί όχι έπιτελικό όργανο του ΥΠΕΠΘ Η «λύση» αυτή δόθηκε μετά τήν άπομάκρυνση του καθηγητή Γ. Μαυρογιώρου, πού άσχολιόταν με τό θέμα από τό κύκλο έμπειρογνομώνων του ΥΠΕΠΘ.

21. Π.χ.: άπαραιτήτως διδακτορικό, σημαντική εκπαιδευτική προύπηρεσία καί συμβολή με άναγνωρισμένο παιδαγωγικό έργο (προβλέπεται 12ετής προύπηρεσία, ένω για τό Δ/ντή σχολείου 8ετής καί τό Σ.Σ. 10ετής).

22. Οι Περιφερειακοί δ/ντές κατά τή θητεία τους τό βαθμό του μόνιμου Παρέδρου του ΠΙ, τίς αντίστοιχες άπολαβές καί προνόμια καί «διπλάσιο από τους Σ.Σ.» έπίδομα θέσης, ένω οι προϊστάμενοι τών Τμημάτων Καθοδήγησης του παρέδρου με θητεία του ΠΙ καί επίσης διπλάσιο έπίδομα από τους Σ.Σ. Έπίσης είναι χαρακτηριστικό πώς στην Π.Δ.Ε. γίνεται λόγος για Τμήμα Έπιστημονικής-Παιδαγωγικής Καθοδήγησης, ένω στο ΠΙ Άξιολόγησης καί Έπιμόρφωσης. Φαίνεται πώς όσο είμαστε *πιο κοντά* στο ζωντανό σχολείο, οι Σ.Σ. «θά καθοδηγούν», ένω οι προϊστάμενοι τους στο ΠΙ «θά άξιολογούν».

οργάνων του Υπουργείου Παιδείας. Απ' αυτά, τό μέν ΠΙ έπωμίζεται τήν έντοπισμένη και συγκεκριμένη άξιολόγηση κυρίως τών εκπαιδευτικών,²³ τό δέ ΚΒΕ τήν ανάπτυξη δεικτών και κριτηρίων άξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου στά διαφορετικά επίπεδα προσφοράς του. Μέ δεδομένη τή γνωστή και σχολιασμένη έλλειψη σχετικής αυτονομίας τών οργάνων αυτών, είναι εμφανές πώς, μέ πρόθεση τό συντονισμό διοίκησης-έπιτελικών οργάνων, επιδιώκεται ό άποτελεσματικότερος και συγκεντρωτικός έλεγχος του συνόλου τής διοικητικής-έπιτελικής μηχανής του ΥΠΕΠΘ από τήν πολιτική ήγεσία και έπιζητείται ή εξάλειψη οποιασδήποτε πιθανότητας σχετικής αυτονομίας στελεχών εκπαιδευσης και εκπαιδευτικών, πού θά μπορούσε δυνητικά νά δημιουργήσει προβλήματα κυρίως πολιτικού έλέγχου.

Στό σ.ν., τά περί άξιολόγησης συνολικά του εκπαιδευτικού έργου περιγράφονται μέ άόριστες άναφορές σέ γενικές αρχές πού ελάχιστοι θά άρνούνταν και δέν συνοδεύονται από προβλέψεις έκδοσης Υπουργικών Αποφάσεων (ΥΑ) πού θά ύλοποιούν τίσ γενικές κατευθύνσεις,²⁴ ένώ άντίθετα περιγράφονται λεπτομερώς οι σκοποί, οι χρήσεις και οι περιπτώσεις άξιολόγησης του εκπαιδευτικού, όταν τό λίαν προβληματικό ζήτημα του τί ακριβώς θά άξιολογείται κάθε φορά, καθώς κι ό τρόπος και ή διαδικασία, παραπέμπονται νά ρυθμιστούν μέ Υ.Α., μετά από προτάσεις του Τομέα Άξιολόγησης και Έπιμόρφωσης του ΠΙ.²⁵

Ό εκπαιδευτικός, λοιπόν, θά άξιολογείται «περιοδικά», στις περιπτώσεις «μιομοποίησης» και «ύπηρεσιακής εξέλιξης», ανάδειξης του σέ στέλεχος εκπαιδευσης, ως «στέλεχος εκπαιδευσης», σέ «έθελοντική βάση» όποτε αυτός τό ζητήσει και τέλος σέ «κάθε άλλη περίπτωση»,²⁶ και θά «αυτοαξιολογείται», μέ τή σύνταξη έκθεσής του σχετικά μέ τό έργο του, σέ κάθε μία από τίσ παραπάνω περιπτώσεις.²⁷ Οι άξιολογητικές έκθέσεις είναι δύο ειδών και συντάσσονται αντίστοιχα από τόν διοικητικό προϊστάμενο και τόν άρμόδιο ΣΣ (περιγραφή τής διοικητικής και τής διδακτικής-παιδαγωγικής εικόνας). Δηλαδή, ό εκπαιδευτικός γίνεται άντιληπτός ως πρόσωπο μέ δύο διαστάσεις (παιδαγωγός και ύπάλληλος).

Ός σκοπός τής άξιολόγησης του εκπαιδευτικού, πέρα από τήν επαγγελματική του «αυτογνωσία» για τό ποιός είναι αυτός και ποιό τό έργο του σέ συνδυασμό μέ τήν «προσπάθεια βελτίωσης τής προσφοράς» στο μαθητή και τήν «έπισήμανση τών αδυναμιών του», περιγράφονται ή «άξιοποίηση τών διαπιστώσεων και οδηγίων τών άξιολογητών» και ή «διαπίστωση τών αναγκών» και ό «προσδιορισμός του περιεχομένου τής έπιμόρφωσης» πού θά λάβει. Τέλος, ως πρός τήν παροχή κινήτρων —μέ σκοπό τήν άποδοχή τής άξιολόγησής τους—, ορίζονται «ή ικανοποίησή» τους για τήν άναγνώριση του έργου του (ήθικό, χωρίς κόστος) και «ή παροχή κινήτρων σέ όσους έπιθυμούν νά εξέλιχθούν» σέ στελέχη εκπαιδευσης. Τήν περιγραφή τους

άναλαμβάνει τό σχέδιο Π.Δ. για τήν ανάδειξη στελεχών, όπου τό ειδικό βάρος τών μονάδων πού μπορεί νά λάβει ύποψήφιος από τίσ άξιολογικές έκθέσεις φτάνει σχεδόν στο 50% του συνόλου τών άξιολογούμενων κριτηρίων.²⁸

Ειδικότερα για τήν έπιμόρφωση είναι φανερό πώς ή νομοθετική λύση πού προωθείται (οργανισμός συντονισμού τών ύπαρχουσών δομών ως Ν.Π.Ι.Δ.) άποτελεί συμβιβασμό μεταξύ τών ομάδων έλέγχου και διαχείρισης τής έπιμόρφωσης (κυρίως ΠΕΚ)²⁹ και τής ανάγκης για μερικό διοικητικό έκσυγχρονισμό, μέ τήν έννοια τής πιστοποίησης τών τίτλων και του άνοιγμάτος της σέ «εύελικτες» μορφές έπιμορφωτικών δράσεων έξω από τά ύπάρχοντα σχήματα έπιμόρφωσης, δηλαδή τό άνοιγμά της και στήν αγορά. Στο σ.ν. δέ γίνεται λόγος για τόν τρόπο έμπλοκής σ' αυτήν τών κατεχοχών και νομοθετικά έπιφορτισμένων μέ τήν άμεση και

23. Σ' αυτό προβλέπεται ή δημιουργία 100 νέων θέσεων παρεδρων μέ θητεία πού θά έποπτεύουν τό άξιολογικό έργο τών ΣΣ και τήν έπιμόρφωση, δηλαδή τό πρώην ΣΜΑ προσαρτάται στο έπιτελικό όργανο μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται.

24. Ός κύριος στόχος τής άξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου περιγράφεται (άρθρο 4.1) ή «διασφάλιση σέ όλους τους μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαιδευσης τής δυνατότητας έγκαιρης και ισότιμης πρόσβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία και γενικότερα τήν ισότητα ένκαιριών πρόσβασης». Πρόχειρα θά σχολίαζε κάποιος άδαής πώς τό «κόστος» ενός τέτοιου στόχου δέν είναι δυνατό νά καθοριστεί, άν σκεφτούμε ως πρώτο άπαραίτητο δήμα τήν ύποχρεωτικότητα του ηπιαγωγείου και τήν αύξηση τών ώρών λειτουργίας του.

25. Τέτοια σχέδια έχουν ζητηθεί και ύλοποιηθεί ήδη στο ΠΙ. Υποθέτουμε πώς έχουν κριθεί άνεπαρκή ή δέν είναι κατάλληλη στιγμή για τή γνωστοποίηση τους; Ό Νοϋτσος έπισημαίνει τήν αναγκαιότητα νά προηγηθεί μία συζήτηση κριτική αυτών ακριβώς τών σχεδίων ΠΔ (Μπ. Νοϋτσος, «ό Έπιθεωρητισμός στην Έκπαίδευση», *Αυγή* 11/11/01, 22-23).

26. Διά τής εις άτοπον άπαγωγής μένει τό έρώτημα άπόλυσης.

27. Η αυτοαξιολογητική έκθεση δέν είναι ύποχρεωτική, αλλά όποιος δέν τήν κάνει δηλώνει έμμεσα είτε «στάση» για τήν άξιολόγηση είτε έπιθυμία «άπόκρυψης» στοιχείων. Θαυμάζει κανείς τήν ικανότητα του διοικητικού λόγου «νά άφομοιώνει» προτάσεις του σ.κ. και προοδευτικών διανοουμένων.

28. Ορίζονται τρία πεδία κριτηρίων: α) Μοριοδοτούμενα (σπουδές, ύπηρεσιακή κατάσταση και έμπειρία, άσκηση διοικητικού και καθοδηγητικού ρόλου), όπου δέν ορίζεται έπακριβώς ή κορυφή τής κλίμακας αλλά είναι πολύ δύσκολο νά ξεπερνά τίσ 25-30 άξιολογικές μονάδες (α.μ.), β) συνεκτιμώμενα (συγγραφική και έπιστημονική δράση) 25 α.μ. και γ) άξιολογικές έκθέσεις 50 α.μ.

29. Έδώ ό ρόλος του «γραφειοκρατικού νεφελώματος» και τών συμφερόντων του είναι καθοριστικός.

πρώτη μορφή παροχής της σέ επίπεδο σχολικής μονάδας ή περιφέρειας σχολείων, δηλαδή για τή θέση τῶν ΣΣ στήν ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν.³⁰ Μάλιστα, οἱ ΣΣ, μέ δεδομένο τό διοικητικό βάρος τῆς ἀξιολόγησης πού θά ἐπωμιστοῦν,³¹ τήν ἀπουσία διοικητικοῦ μηχανισμοῦ καί κονδυλίων, τόσο για τή γραμματειακή τους στήριξη ὅσο καί τήν ἐκτέλεση τῶν ἐπιμορφωτικῶν καθηκόντων τους, καί κυρίως ἐνταγμένοι πλήρως στόν αὐστηρά ἱεραρχημένο διοικητικό μηχανισμό, μετατρέπονται στήν πράξη σέ ἐλεγκτές, ἀποβάλλοντες τόν ὅποιο παιδαγωγικό καί συμβουλευτικό τους ρόλο. Δηλαδή, ἀλλάζει κι ὁ μέχρι σήμερα νομοθετικά προβλεπόμενος προορισμός τους.

Ἔτσι, τό ζήτημα τῆς ἐπιμόρφωσης, ἄν κι ιδιαίτερα σοβαρό, ἀντιμετωπίζεται ἀποκλειστικά ὡς διοικητικῆς-διαχειριστικῆς φύσης πρόβλημα καί ἡ πρόταση πού προκύπτει ἀπό τό σ.ν. εἶναι τό ἀνοιγμα τῆς στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. Ἡ μεγάλη συζήτηση γύρω ἀπό τά περιεχόμενα καί τίς μορφές ὀργάνωσης καί παροχής τῆς ἐντεχνα ἀναβάλλεται, ἐνῶ προκρίνεται εὐθέως ἡ σύνδεση τῶν περιεχομένων τῆς μέ τήν ἀξιολόγηση πού θά διαπιστώνει τίς «ἐπιμορφωτικές» ἀνάγκες τοῦ εκπαιδευτικοῦ, δηλαδή ἀποκλειστικά καί μόνο τίς «ἀδυναμίες» καί «ἀποκλίσεις» του ἀπό τό προβλεπόμενο μοντέλο διδακτικῆς πρακτικῆς καί τίς γνώσεις τῆς διδακτικῆς ὕλης,³² ἀντίληψη πού μετατρέπει τήν ἐκπαίδευση σέ κατάρτιση, δηλαδή μηχανικοῦ χαρακτήρα ἀπόκτηση πρακτικῶν γνώσεων για ἄμεση ἐφαρμογή στό χῶρο μιᾶς «κατώτερης» καί μηχανικῆς ἐργασίας χωρίς δυνατότητα ἀναστοχασμοῦ.

Αὐτές οἱ τάσεις, σέ συνδυασμό μέ διαφορετικά συμπερόντα μελῶν τοῦ γραφειοκρατικοῦ νεφελώματος καί τίς κυρίαρχες ἰδεολογικές τάσεις πού ὑποδεικνύουν τήν ὑποτιθέμενη «διδασκική» ἰκανότητα (τεχνική διδασκαλία) καί «διδασκικό» ἐνδιαφέρον τοῦ εκπαιδευτικοῦ σέ κύρια ἀξιολογούμενα χαρακτηριστικά του ἐνσωματώνει τό σχέδιο Π.Δ. για τήν ἀνάδειξη στελεχῶν καί προΐδεάζει για τό τί καί μέ ποιά ἀντίληψη θά ἀξιολογεῖται κατά τήν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ. Ἀπό τά τρία πεδία κριτηρίων πού περιγράφτηκαν παραπάνω, στό πρῶτο παρατηρεῖται σαφῆς εὐνοϊκή διάκριση μεταξύ ὑποψηφίων στελεχῶν μέ διδακτορικά στίς ἐπιστῆμες τῆς Ἀγωγῆς ὑπέρ ὧσων ἐκπόνησαν διατριβές στά Παιδαγωγικά (γενικά καί ἀόριστα), Διδακτική, Ἀξιολόγηση καί Ψυχολογία, σέ συνδυασμό μέ τήν προώθηση τῶν Masters στοὺς ἴδιους τομεῖς σέ βάρος τῶν λοιπῶν διδακτορικῶν στίς ἐπιστῆμες τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ρύθμιση, πέρα ἀπό προβληματική, ἐπιχειρεῖ μιᾶ «ἐπιστημολογικοῦ» χαρακτήρα τομή σέ βάρος ἐπιστημονικῶν πεδίων (Ἱστορία, Ἰδεολογία, Κοινωνιολογία καί Φιλοσοφία τῆς Ἐκπαίδευσης, Ἐκπαιδευτικές Πολιτικές, οἰκονομία τῆς Ἐκπαίδευσης κ.ἄ.), ὅπου ἡ ἐξέταση τῶν ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν παραμέτρων τῆς εκπαιδευτικῆς διαδικασίας εἶναι ἐντονα παρούσα. Μιά τέτοια διάκριση δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαία. Συμβαδίζει μέ τό ἰδικό βάρος πού ἐπιδιώκεται νά λάβει ἡ ἀξιολόγηση τῶν δι-

δακτικῶν τεχνικῶν καί τῶν «ψυχολογικῶν» διαστάσεων τῶν πρακτικῶν τοῦ εκπαιδευτικοῦ στό μέλλον, σέ συνδυασμό μέ τά περιεχόμενα πού θά λάβει ἡ «ἐπιμόρφωση» του σέ παρόμοια ἀντικείμενα καί μέ τά «κύματα» masters πού δίνονται τά τελευταῖα χρόνια ἀπό ὀρισμένα Π.Τ.³³ Εἶναι, λοιπόν, ἐμφανές πῶς εκπαιδευτικά στελέχη πού θά ἔχουν ἐξειδικευτεῖ ἐπιστημονικά στίς ἰδεολογικές παραμέτρους λειτουργίας τῶν εκπαιδευτικῶν θεσμῶν δέν εἶναι ἐπιθυμητά ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία ἢ πῶς ὁμάδες συμφερόντων ἐπιδιώκουν νά προωθήσουν ὅ,τι «παράγουν», ἀφοῦ αὐτό ταιριάζει μέ τή ζήτηση πού οἱ ἴδιοι προωθοῦν. Στή συνέχεια ἡ βαρύτητα τῶν ἀξιολογητικῶν ἐκθέσεων (50%) στό σύνο-

30. Ἡ ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν λησμονοῦμε πῶς ἀποτελεῖ δραστηριότητα ὑψηλοῦ οἰκονομικοῦ ἐνδιαφέροντος. Για παράδειγμα τό Β' ΕΠΕΑΕΚ, καί τό προβλεπόμενο 1,3 δις για τήν «κοινωνία τῆς πληροφορικῆς», ὅπου ἡ τελική ρύθμιση ἄνοιξε τό δρόμο στά ἰδιωτικά ΙΕΚ. Για τίς ἰδεολογικές καί παιδαγωγικές παραμέτρους τῆς ἀκριτοῦς ὑιοθέτησης τῆς «μόδας» τῶν νέων τεχνολογιῶν: Μαυρογιώργος Γ., «Κάνουν οἱ νέες τεχνολογίες "θαύματα";», Ἐκπαιδευτική Κοινότητα, τ. 59, 14-17.

31. Για τίς ἐπιπτώσεις μή εὐέλκτων συστημάτων ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν στό ἔργο τῶν στελεχῶν διοίκησης: Καραγιώργης Σ., ὅ.π., 110

32. Τά δύο ἀντικείμενα δέν μποροῦν νά μονοπωλοῦν τά περιεχόμενα τῆς ἐπιμόρφωσής του. Ἀντίθετα, ἔχει δεχτεῖ μέ σαφήνεια πῶς ἀκριβῶς τό πρόβλημα μέ τήν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ βρῖσκεται ἀκριβῶς στήν προσκόλλησή τῶν ἀξιολογητῶν του καί τῶν μοντέλων ἀξιολόγησης στίς διδακτικές τεχνικές τοῦ εκπαιδευτικοῦ πού ἔχουν σαφῶς «ἱστορικό» χαρακτήρα καί τήν ἀδυναμία τους νά ἐκτιμήσουν συνολικά τήν παιδαγωγική προσωπικότητα καί τίς διδακτικές πρακτικές τοῦ εκπαιδευτικοῦ, ζητήματα πού ἔχουν σοβαρές ἐπιπτώσεις τόσο στή διαχείριση τῆς ἐκάστοτε διδακτικῆς ὕλης, ὅσο καί στόν τύπο τῶν μαθησιακῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιτυγχάνει. Για μιᾶ σειρά κριτικῶν παρατηρήσεων σχετικά μέ τή ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν, τίς μορφές καί τά περιεχόμενά τῆς καθώς καί τό ρόλο τοῦ Σ.Σ. (σ.99) τά ἀντίστοιχα ἄρθρα τῶν Μαυρογιώργου Γ, Παπακωνσταντίου Π. καί Γκότοβου Θ στό: *Κριτική Παιδαγωγική καί Ἐκπαιδευτική Πράξη*, Ἐκδοση Σύνγχρονης Ἐκπαίδευσης, 1986.

33. Καί ὁ ποῖο ἀφελῆς γνωρίζει τήν ποιοτική διαφορά μεταπτυχιακοῦ καί διδακτορικοῦ. Ἔτσι, ἕνας κάτοχος διδακτορικοῦ στήν Κοινωνιολογία τῆς Ἐκπαίδευσης θά πάρει 6 μόρια για τόν κόπο του καί ἕνας μέ master στά Παιδαγωγικά, πού ἐνδεχομένως στήν πράξη εἶναι κοινωνιολογικές θεωρίες για τήν ἐκπαίδευση 5 μόρια. Ποιοῖ ἄραγε φωτογραφίζονται;

34. Ὁ Καραγιώργης Α., (ὅ.π., 110) παρατηρεῖ για τήν Κύπρο καί τήν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν πού κυριαρχοῦσε μετά τό 1974: «κατέστησε τό δάσκαλο κυνηγό βαθμολογιῶν πού τόν ἀνέβασαν σέ ψηλότερες ἱεραρχικά θέσεις. Ἀδυναμίες στό ἐπίπεδο τῆς διοίκησης, τῆς ἐπιθεώρησης καί τοῦ εκπαιδευτικοῦ συνδικαλισμοῦ ὀδήγησαν στήν ἰσοπέδωση ὅλων τῶν δασκάλων».

λο των μορίων δείχνει πώς η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού θα αποτελεί τό βασικό παράγοντα ανάδειξης του σε στέλεχος. Η πρακτική αυτή δέν υπήρξε θετική στο παρελθόν στον τόπο μας ή σε άλλες χώρες.³⁴ Τέλος, στά συνεκτιμώμενα προσόντα επαναλαμβάνεται μονότονα ή προτίμηση για συγγραφικό και έρευνητικό έργο, συγγραφή άρθρων και βιβλίων που έχουν σχέση με τήν εκπαίδευση βέβαια και ιδιαίτερα με «τήν αξιολόγηση, τήν επίμρφωση και τό αντίκειμενο τής ανατιθέμενης άσκησης καθηκόντων».

Τά παραπάνω οδηγούν στή υπόδειξη συγκρότησης ενός όρισμένου τύπου δασκάλου. Υπάκουου, σιωπηλού, όπωσδήποτε μή κριτικού και προσανατολισμένου μορφωτικά και πρακτικά στο κυρίαρχο κρατικά προτεινόμενο μοντέλο, κυρίως διαμέσου τής «ανάπτυξης» τής διδακτικής τεχνικής του και τής «ψυχολογικής» προσέγγισης τής διδασκαλίας. Πρόκειται δηλαδή για άνασυγκρότηση του μοντέλου του συντηρητικού δασκάλου και προσαρμοσμένον στις άπαιτήσεις του μάνατζμεντ τής έποχής μας.³⁵

Συμπέρασμα

Πέρα από τούς έπιμέρους στόχους και προτεινόμενες λύσεις για τίς σχέσεις, διοικητικών βαθμίδων, έπιτελικών όργάνων, αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου και αξιολόγησης-επίμρφωσης των εκπαιδευτικών, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του ΥΠΕΠΘ τίθεται ή αξιολόγηση εκπαιδευτικού, που άναδεικνύεται ως κύριο έργαλειό έποπτείας και έλέγχου του ίδιου, του συστήματος και του συστήματος άνάδειξης στελεχών, ενώ ή επίμρφωση υποτάσσεται στις «ανάγκες» του εκπαιδευτικού που θα υποδεικνύονται μονομερως σε σχέση με τή γνώση των τεχνολογιών διδασκαλίας που θα έλέγχει ή αξιολόγησή του.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, διαμέσου των προωθούμενων νομικών ρυθμίσεων, εμπρός σε ένα ιδιόμορφο ιδεολογικό κράμα νεοφιλελεύθερων προσδοκιών και «άποκεντρωτικών» προθέσεων ως προς τή διαχείριση των θεσμών,³⁶ που συνδυάζεται με άκρως παραδοσιακές και συντηρητικές άπόψεις για τά περιεχόμενα και τίς λειτουργίας τους, τάση που περιγράφει και άντιστοιχεί γενικότερα στον τρόπο σύλληψης και ύλοποίησης των παγκοσμίως κυρίαρχων ιδεολογικών μοντέλων στή χώρα μας.

Η έλληνική διοίκηση στο χώρο τής εκπαίδευσης, συνειδητά ή άσυνειδητα —και αυτό δέν μπορούμε να τό γνωρίζουμε λόγω άκριβως τής έλλειψης διαφάνειας στο πώς ετομιάζονται και καταλήγουν σε νομικά κείμενα οι όποιοσδήποτε μεταρρυθμιστικές προθέσεις— από τή μιά έπιθυμεί να έκσυγχρονίσει και να καταστήσει παραγωγικότερο τον ύπάρχοντα διοικητικό και έπιτελικό μηχανισμό τής και από τήν άλλη άδυνατώντας, υποθέτουμε για οικονομικούς λόγους, να προτεί-

νει ένα μοντέλο κινήτρων με σαφή οικονομικά και θεσμικά κίνητρα για τά υποκείμενα ύπαλλήλους τής, με βάση τά διεθνως κρατούντα (κλασική φιλελεύθερη πρόταση), καταφεύγει σε μιά παραδοσιακή και διοικητικού-έλεγκτικού τύπου αξιολόγηση που δέν θα έχει ως αρχή τής τήν άνάδειξη κάποιων εκπαιδευτικών σε ύποτίθεται έπιθυμητές διοικητικές θέσεις, όπου θα άπολαμβάνουν κοινωνική ύπεροχή διά του έλέγχου των ύφισταμένων τους.

Τό τί θα διαμορφωθεί ως άποτέλεσμα τής πολιτικής αυτής φαίνεται να μήν έχει άπασχολήσει σε αντίθεση με τό ύποδόσκων έρώτημα που άπαντιέται με τίς προωθούμενες λύσεις: πώς επιβάλλεται ό έλεγχος στους ύπαλλήλους ενός θεσμού και εν προκειμένω τής δημόσιας εκπαίδευσης που —λόγω του λαϊκισμού που προηγήθηκε επί μιά είκοσαετία— χάθηκε ή και ύποκαταστάθηκε από τον έλεγχο άλλων θεσμών και μηχανισμών έλέγχου (π.χ. συνδικάτα, κόμματα έξουσίας, κυρίαρχη εκπαιδευτική ιδεολογία), και έπιπλέον πώς αυτό μπορεί να συμβεί σε συνθήκες άδυναμίας παροχής ύλικών κινήτρων; Τό έρωτήματα για τό «τί παράγει» ό εν λόγω θεσμός και πώς θα άποδοθεί λόγος στο κοινωνικό σύνολο εκ μέρους τής πολιτικής ήγεσίας για τίς πολιτικές που εφαρμόστηκαν στο χώρο παραμένει άναπάντητο. Ιδιαίτερα τό έρώτημα ύπέρ ποιών λειτουργεί τό σχολείο δέν τίθεται καν για να ύποκατασταθεί με τό έρώτημα σχετικά με τήν εύθύνη των εκπαιδευτικών για τά άποτελέσματα τής μάθησης που θεωρείται κοινωνικά ούδέτερη διαδικασία.

35. Για τούς τύπους δασκάλων ένδεικτικά: Νοϋτσος Μπ. «Οί εκπαιδευτικοί ως διανοούμενοι. Μιά γραμμαινή προσέγγιση τής κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών», Πολίτης, τ. 79 Μάιος 1987, 67-71, Φολερού Φ., - Φρειδερίκου Α., Οί δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου, Ψυλόν 1991 και Γεωργοπούλου Α. «Μελέτη των άντιλήψεων των έλληνίδων νηπιαγωγών σχετικά με τό ρόλο τους και τίς έννοιες “έκπαιδευτικός επαγγελματισμός” και “επαγγελματική ίκανοποίηση”», Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ο.Μ.Ε.Ρ., 236-146.

36. Η δημιουργία των 13 Περιφερειακών Διευθύνσεων άποτελεί προώθηση του μοντέλου τής άποσυγκέντρωσης τής κεντρικής πολιτικής έξουσίας με σκοπό τήν όρθολογικότερη διαχειριστική των προβλημάτων σε έπίπεδο περιφέρειας. Έπειδή πολλά διαφορετικά κατανοούνται με τον όρο «άποκεντρωση» στο χώρο τής εκπαίδευσης, τά άλλα μοντέλα είναι: α) τό σαφως άποκεντρωμένο Άγγλικό, όπου οι νεοφιλελεύθερες άπόψεις (τό σχολείο ως έπιχείρηση) κυριαρχούν και β) τό άποκεντρωμένο με δημοκρατική συμμετοχή, μόνιμα διαφεύγον και ούτοπικό, όπου οι συμμετέχοντες εμπλέκονται άμεσα στή λειτουργία, διαχείριση και έλεγχο του θεσμού.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΟ

Τάσεις και συγκρούσεις στην Ελλάδα τη δεκαετία 1990.
Τό χρονικό μιᾶς απουσίας¹

τῶν Ντίνα Βαΐου καὶ Κωστῆ Χατζημιχάλη

Η περίοδος μετά τὴν πώση τῆς δικτατορίας μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ περίοδος σημαντικῶν ἀλλαγῶν γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνία τῆς χώρας μας. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση, οἱ ἀλλαγές αὐτές ἀναδεικνύουν νέα θέματα ἔρευνας καὶ πεδία ἐντονης ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης, ἡ ὁποία γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα συνδέεται ἄμεσα μέ ἐπιλογές καὶ ἀναζητήσεις συγκεκριμένων πολιτικῶν κομμάτων καὶ ομάδων. Μετά τὸ 1981, μέ τὴν ἄνοδο καὶ τὴ σχεδόν συνεχὴ παρουσία τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, ἡ πολιτικὴ ἀντιπαράθεση συνοψίζεται στό σύνθημα τῆς «ἀλλαγῆς», πού ὑπονοεῖ, καὶ προβάλλεται ὡς ρῆξη μέ τίς ἐπιλογές καὶ πρακτικές τῆς Δεξιᾶς σέ μιὰ σειρά ζητήματα καθημερινῆς καὶ μακροπρόθεσμης ἐμβέλειας στό πεδίο τῆς κοινωνίας, τῆς οἰκονομίας, τῶν θεσμῶν.

Τὸ θολό τοπίο τῆς «ἀλλαγῆς», πού κυριαρχεῖ τουλάχιστον ὡς ἐπίσημη ρητορεία/ἰδεολογία τῆς δεκαετίας 1980, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀτελεῖς προσπάθειες οἰκονομίας κράτους πρόνοιας καὶ δημοκρατικῶν θεσμῶν, στή θέση τῆς αὐταρχικῆς διακυβέρνησης καὶ τῶν πελατειακῶν πολιτικῶν κοινωνικῆς προστασίας. Οἱ κατευθύνσεις αὐτές καὶ οἱ πολιτικές διαμορφώνονται σέ μιὰ περίοδο ὅπου στήν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση (τότε ΕΟΚ), ἀλλά καὶ διεθνῶς, οἱ ἀντίστοιχες πολιτικές καὶ θεσμοὶ μπαίνουν σέ μιὰ μακροχρόνια κρίση, ἂν δέν ἀνατρεπόμενοι ἐντελῶς, μέ τὴν ἄνοδο τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ. Στὴ δεκαετία 1980, ἡ Ελλάδα τῆς «ἀλλαγῆς» εἶναι τὸ «μαῦρο πρόβατο» τῆς ΕΟΚ, ἓνας ἐταῖρος κατ' ἐξαιρέση.

Μετά τὸ ἐγγώριο «βρόμικο 1989», ἀλλά καὶ τίς δραματικές ἀλλαγές πού σηματοδοτεῖ ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ διεθνῶς, τὸ σύνθημα τῆς «ἀλλαγῆς» ἐγκαταλείπεται ὀριστικά. Στὴ θέση του ἀναδύεται, πάντα ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, μιὰ νέα ἰδεολογικὴ κατασκευή, ὁ «ἐκσυγχρονισμός». Ὅπως καὶ στήν περι-

πτωση τῆς «ἀλλαγῆς», τὸ τοπίο εἶναι καὶ πάλι σκόπιμα θολό, προκειμένου νὰ ἀφήσει ἀνοιχτὸ τὸ πεδίο γιὰ τὴν προώθηση ἑνὸς συνόλου πολιτικῶν σέ μεγάλο βαθμὸ νεοφιλελεύθερων. Μέ τὸ γενικευμένο πρόταγμα τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ», πού ἐπιχειρεῖ νὰ διαμορφώσει καὶ μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα τοῦ ἴδιου πάντοτε πολιτικοῦ σχηματισμοῦ, ἡ Ελλάδα παύει σταδιακά νὰ ἀποτελεῖ ἐξαιρέση μεταξύ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐταῖρων τῆς, καλύπτει τίς προδιαγραφές ἐνταξίης τῆς στήν ΟΝΕ καὶ περνάει στό εὐρωπαϊκὸ mainstream, τουλάχιστον μέ ὀνομαστικούς ὅρους.

Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό» μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ καὶ στὰ ζητήματα ρύθμισης τοῦ χώρου, ὅπου ἐστιάζει αὐτὴ ἡ εἰσήγηση. Ἴσως μάλιστα ὁ χώρος νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ προνομιακά πεδία ὅπου οἱ τάσεις τῆς διανοῆσης, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται τὸ συνέδριο, συνδέθηκαν ἄμεσα μέ συγκεκριμένες πολιτικές, γύρω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀναπτύχθηκε ἐντονη ἀντιπαράθεση τὴν πρώτη περίοδο μετά τὴ μεταπολίτευση. Ἡ προσπάθεια συγκρότησης ἀριστεροῦ λόγου γιὰ τὰ ζητήματα τοῦ χώρου χαρακτηρίζει τὴν περίοδο ἐκείνη, σέ ἀντίθεση μέ τὴ σημερινή, καὶ ἔχει ἐντονη παρουσία στήν εὐρύτερη πολιτικὴ συζήτηση. Ὅπως ὑποστηρίζουμε σ' αὐτὴ τὴν εἰσήγηση, σήμερα ὁ λόγος τῶν ἐιδικῶν γιὰ τὸν χώρο, στό πλαίσιο καὶ εὐρύτερων ἐξελίξεων, ἔχει γίνει πολὺ περισσότερο ἀπολογητικός καὶ τεχνοκρατικός, παρά τίς σημαντικές ἀρνητικές ἐπιπτώσεις ἀπὸ κυβερνητικές παρεμβάσεις σέ ἐπίπεδο τόσο θεσμικῶν ρυθμίσεων ὅσο καὶ φυσικοῦ σχεδιασμοῦ.

Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ εἰσήγηση προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ σέ δύο ἐρωτήματα: (α) πῶς μετεξελίσσονται τὰ ζητήματα ρύθμισης τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό», καὶ (β) πῶς ἀναπτύσσονται οἱ συναινέσεις καὶ ἀντιπαραθέσεις στήν ἐπιστημονικὴ κοινότητα.

1. Ἀπὸ τὴν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό»

Ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στὴ δεκαετία 1980 (πολεοδομια-χωροταξία-περιφερειακὴ ἀνάπτυξη) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ πεδία προβληματισμοῦ καὶ ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης, τόσο μεταξύ ἐιδικῶν διαφόρων

1. Τὸ ἄρθρο αὐτό, σέ μιὰ πρώτη μορφή, παρουσιάστηκε στό συνέδριο «Ἰδεολογικά ρεύματα καὶ τάσεις τῆς διανοῆσης στὴ σημερινὴ Ελλάδα», πού διοργάνωσε τὸ Ἰδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 28-31 Μαρτίου 2001, στό Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ειδικότητων, όσο και σέ επίπεδο διαμόρφωσης πολιτικής. Στο πλαίσιο της «αλλαγής», ή ρήξη με τό «φαύλο» πολεοδομικό και χωροταξικό παρελθόν επιχειρείται σέ δύο επίπεδα:

α. μέ τήν *Έπιχείρηση Πολεοδομικής Άνασυγκρότησης* (τή γνωστή ΕΠΑ), στή βάση του (τότε νέου) οικιστικού Νόμου (1337/1983) (Τρίτης), μέσα από τήν όποία κάθε πόλη αποκτά ένα γενικό σχέδιο-όδηγό μελλοντικών επεμβάσεων, μέ βάση ένα σύνολο κανόνων πού εΐναι κοινοί για όλες τΐς πόλεις και επιχειρούν νά διευθετήσουν και νά ελέγξουν κυρίως ζητήματα αυθαίρετων επεκτάσεων.

β. μέ τήν προώθηση τής *άποκέντρωσης και τών θεσμών λαϊκής συμμετοχής*, ως βασικών συνιστωσών τής επιδιωκόμενης περιφερειακής ανάπτυξης (Γεννηματάς, Τσοχατζόπουλος), πού συνδέονται μέ ευρύτερες απόψεις για τήν ισόρροπη ανάπτυξη και τήν κοινωνική δικαιοσύνη.

ΕΠΑ και άποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή διαμορφώνουν τήν κυβερνητική ιδεολογία και τόν επίσημο λόγο για τά ζητήματα παραγωγής και ρύθμισης του χώρου, καθώς και τήν έπιστημονική συζήτηση και έντονη αντίπαράθεση τής περιόδου. Τά παραπάνω δέν μεταβάλλουν βέβαια τΐς ιστορικά διαμορφωμένες πρακτικές παραγωγής του χώρου, πού εξακολουθούν νά κυριαρχούνται από τό χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου στόν κατασκευαστικό κλάδο, τήν αυθαίρετη δόμηση, μέ τήν εκ τών υστέρων (και κυρίως προεκλογικά) νομιμοποίησή της, και τήν αντιπαροχή. Η διαρκής επέκταση του σχεδίου πόλης, εξακολουθεί νά διαχέει σέ εύρεα κοινωνικά στρώματα τά οικονομικά ώφέλη από τήν αύξηση τών τιμών τών ακινήτων. Δέν διαταράσσεται δηλαδή ή κοινωνική συναίνεση πού έχει συγκροτηθεί ιστορικά, και κυρίως μεταπολεμικά, γύρω από τή γη και τήν οικοδομή, στό πλαίσιο τής όποιας διαμορφώνεται τό θεσμικό πλαίσιο και ψηφίζουν οι βουλευτές όλων τών κομμάτων και άποχρώσεων.

Η ΕΠΑ άποτελεί καθυστερημένη προσαρμογή στά καθ' ήμās τής ιδέας του «συνολικού σχεδιασμού», πού κυριαρχεί μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στίς βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες τής Δύσης και τής Άνατολής, αλλά άμφισθητείται έντονα ήδη από τό τέλος τής δεκαετίας 1960, τόσο από τούς πολίτες και τά κινήματα πού συμμετέχουν σέ διαδικασίες διαβούλευσης και διαμορφώνουν ομάδες πίεσης, όσο και από τΐς αλλαγές πού επιφέρει ή οικονομική ύφεση και αναδιάρθρωση και ή συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Όμως ή έλληνική «μικρομεσαία πολεοδομία» (Γερολύμπου, Κανκούλα, Παπαμίχος, Χαστάογλου, 1986), και ευρύτερα ή ρύθμιση του χώρου, επικαθορίζεται από τΐς διαδικασίες πού παράγουν τό χώρο - και τήν εύρύτατη άρρητη κοινωνική συναίνεση πού συνδέεται μέ αυτές.

Άπό τΐς άρχές τής δεκαετίας του 1990 ό «έκσυγχρονισμός» στό πεδίο τής ρύθμισης του χώρου συγκρομνοποιείται μέ μιά σταδιακή διαφοροποίηση στό

λόγο και τΐς προσπάθειες εφαρμογών, ή όποία συνοψίζεται σέ δύο νέους όρους και πρακτικές:

α. τόν *στρατηγικό σχεδιασμό*, πού μοιάζει νά αντικαθιστά τΐς προθέσεις συνολικής ρύθμισης, κυρίως στά μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα και τή χωροταξία, εισάγοντας διαστάσεις ιεράρχησης και έπιλεκτικού χειρισμού προβλημάτων.

β. τή *διώσιμη ανάπτυξη*, τήν όποία επικαλούνται ως πλαίσιο και ως στόχο όλες οι προτάσεις ρύθμισης/σχεδιασμού του χώρου στή δεκαετία 1990, ιδιαίτερα μετά τή διάσκεψη του Ρίο για τό περιβάλλον.

Στρατηγικός σχεδιασμός και διώσιμη ανάπτυξη δρίσκονται στό επίκεντρο τής συζήτησης διεθνώς και προωθούνται και από τήν ΕΕ, στό βαθμό πού ή τελευταία διατυπώνει άρχές για μιά πολιτική για τό χώρο. Ό στρατηγικός σχεδιασμός εΐναι ένα «μοντέλο συστηματικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων μέ συγκεκριμένους στόχους, πού ξεκινάει από τό στρατό και υιοθετείται από επιχειρήσεις και όργανισμούς στίς ΗΠΑ και άλλου, πριν από 25 περίπου χρόνια» (Miller, Holt-Jensen 1997:195). Προωθεί συγκεκριμένους και έπιλεκτικές παρεμβάσεις σέ πολεοδομικό και χωροταξικό επίπεδο οι όποίες έχουν συγκεκριμένους κοινωνικούς άποδέκτες και ελέγχονται αυστηρά ως προς τήν άποδοτικότητά τους (Bryson, Einsweiler 1988, Healey et al 1988). Εισάγονται, δηλαδή, στή διαδικασία ρύθμισης του χώρου «κριτήρια άγοράς» για τόν καθορισμό τών χρήσεων και τών δυνατοτήτων ανάπτυξης τής γης, προωθούνται τά ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου ως πλεονεκτήματα για τήν προβολή του στήν άγορά και τήν προσέλκυση επενδύσεων και, σέ πολλές χώρες, άπλοποιούνται οι διαδικασίες και μειώνονται οι δυνατότητες έλέγχου από τό Δημόσιο και τούς τοπικούς φορείς.

Οι πιό πάνω εξελίξεις εκφράζουν και στό πεδίο τής ρύθμισης του χώρου τή γενικότερη στροφή προς νεοφιλελεύθερες πολιτικές έπιλογές. Όμως οι στόχοι τής οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης τής άγοράς ακινήτων (ή όποία από τΐς άρχές τής δεκαετίας του 1990 χαρακτηρίζεται από τάσεις συγκέντρωσης κεφαλαίου και τήν εμφάνιση μεγάλων επιχειρήσεων real estate) άρχίζουν σταδιακά νά προσκρούουν σέ προσεγγίσεις πού αναδεικνύουν περιβαλλοντικές συνιστώσες τής ανάπτυξης και προβάλλουν στόχους διατήρησης και προστασίας του περιβάλλοντος (Healey 1994). Ό όρος *διώσιμη ανάπτυξη* εισάγεται στό λεξιλόγιο τής ρύθμισης του χώρου και σηματοδοτεί τούς νέους προσανατολισμούς. Ταυτόχρονα όμως εισάγει και λογικές συνολικής σύλληψης και ρύθμισης του χώρου, πού δέν συνδυάζονται μέ τήν έπιλεκτική παρέμβαση και τή σύγκρουση/διαβούλευση επί μέρους συμφερόντων στό πλαίσιο ενός στρατηγικού σχεδιασμού. Η σύνδεση λοιπόν του στρατηγικού σχεδιασμού μέ τή διώσιμη ανάπτυξη άνοίγει έρωτήματα σέ πολλά επίπεδα, από τό τί σημαίνει διωσιμότητα στή ρύθμιση του χώρου, μέχρι τΐς συγκρούσεις κεντρικών και τοπικών ή δημόσιων

καί ιδιωτικῶν ἐπιλογῶν γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ χώρου (Harvey 1989).

Στήν Ἑλλάδα τό περιεχόμενο τοῦ στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς βιώσιμης ἀνάπτυξης προσαρμόζεται στά τοπικά δεδομένα. Ὡς ἐκ τούτου οἱ συγκεκριμένες πολιτικές γιά τήν πολεοδομία καί χωροταξία ἐπιτείνουν τά ἐρωτήματα πού ἀναφέρθηκαν καί συχνά, λόγω παρανοήσεων ἢ σκοπιμοτήτων, ἀντιφάσκουν μεταξύ τους. Τυπική περίπτωση ἀποτελεῖ τό σχέδιο «Ἀττική SOS» τοῦ ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), τό ὅποιο ὑποτίθεται ὅτι θά συμβάλει (α) στή ἰσορροπη ἀνάπτυξη τῆς Ἀθήνας-Ἀττικῆς, σέ σχέση μέ τίς ὑπόλοιπες περιφέρειες τῆς χώρας καί (β) στή βιώσιμη ἀνάπτυξη στήν ἴδια τήν Ἀττική.

Ἄν ὅμως βιώσιμη ἀνάπτυξη εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς σημερινῆς γενιᾶς, χωρίς νά ὑπονομεύει τίς δυνατότητες τῶν ἐπόμενων γενεῶν νά ἱκανοποιήσουν τίς δικές τους, τότε οἱ κυβερνητικές προθέσεις πῶς συμβιβάζονται μέ τίς πολιτικές καί τίς πρακτικές; Πῶς γίνεται, γιά παράδειγμα, ἡ μετατροπή τοῦ κάμπου τῶν Μεσογείων σέ πυκνοκατοικημένη ἀστική ζώνη, μέ διεθνές ἀεροδρόμιο καί κλειστό αὐτοκινητόδρομο, νά διαφημίζεται ὡς βιώσιμη ἀνάπτυξη ὅταν ἡ Ἀττική χάνει ὀριστικά περίπου 70.000 στρέμματα εὐφορῆς ἀγροτικῆς γῆς; Πῶς περιορίζονται οἱ ἀτμοσφαιρικοί ρύποι ἀπό τά αὐτοκίνητα, ὅταν ἡ κυκλοφορία πού θά δημιουργήσει τό νέο ἀεροδρόμιο καί οἱ γειτονικές του χρήσεις θά ἀνεβάσει τόν ἡμερήσιο φόρτο στήν Ἀττική κατά 12% ἐνῶ τά νέα ΙΧ πού κυκλοφόρησαν στήν Ἀθήνα τό 2000 αὐξήθηκαν κατά 9.7%; Πόσα λιγότερα ἑκατομμύρια στρέμματα δάσους θά παραδώσουμε στίς ἐπόμενες γενιές ἂν ψηφιστεῖ καί ἐφαρμοστεῖ τό Βενιζέλειο ἄρθρο 24; Πῶς μπορεί νά ὑπάρξει οἰκιστική βιώσιμη ἀνάπτυξη (βλ. σχετικό νόμο) ὅταν ὑπάρχει ἀπουσία πολιτικῆς γιά τή γῆ, τήν κατοικία, τόν περιαστικό χώρο, ὅταν δηλαδή ὅλη ἡ Ἑλλάδα παραμένει ἓνα «ἐν δυνάμει οἰκόπεδο»; Καί, τέλος, πῶς μπορεί νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ὑπερσυγκέντρωση δημοσίων καί ιδιωτικῶν ἐπενδύσεων στήν Ἀττική καί Θεσσαλονίκη ἀπό τό 1996 μέχρι τό 2004 συμβάλει στήν ἰσορροπη ἀνάπτυξη, ὅταν οἱ κατανομές ἀπό τό Β' καί Γ' ΚΠΣ ἔχουν μιά ἀναλογία 1,4 ἑκατ. δρχ. ἀνά κάτοικο καί στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα 1,1 ἑκατ. δρχ. ἀνά κάτοικο;

Ἡ ταύτιση τοῦ στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ κυρίως μέ τά μεγάλα ἔργα, πού προκύπτει ἀπό τά παραπάνω, ἀποτελεῖ συνέχεια μιᾶς πάγιας ἀντίληψης γιά τήν ἀνάπτυξη καί ρύθμιση τοῦ χώρου στήν Ἑλλάδα. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ κλίμακα τῶν συγκεκριμένων ἔργων διαφοροποιεῖ τά δεδομένα καί σέ δύο ἄλλες σημαντικές κατευθύνσεις:

Πρῶτον, τά μεγάλα τεχνικά ἔργα ὑποστηρίζουν τάσεις ἀναδιάρθρωσης τοῦ κατασκευαστικοῦ κεφαλαίου, εὐνοοῦν τήν εἴσοδο μεγάλων κατασκευαστικῶν ἐταιρειῶν σ' ἓναν τομέα πού κυριαρχεῖτο μέχρι πρόσφατα ἀπό μικρομεσαίες ἐπιχειρήσεις καί μετατρέπουν, μέσω

τῶν περίφημων αὐτοχρηματοδοτήσεων, τά μέχρι πρότινος «δημόσια ἀγαθά» (δρόμους, πάρκα, μεταφορικά μέσα, ἀεροδρόμια) σέ ιδιωτικά. Συρρικνώνεται ἔτσι ὁ δημόσιος χώρος καί, μέ τό πρόσχημα τῆς ποιότητας τῶν ὑπηρεσιῶν, αὐξάνεται τό κόστος χρήσης του, μέ ἄμεση ἐπίπτωση τῆ ταξική καί φυλετική διαστρωμάτωση αὐτῶν πού τόν χρησιμοποιοῦν.

Δεύτερον, διαφοροποιοῦνται ριζικά οἱ ἐμπλεκόμενοι στόν «στρατηγικό σχεδιασμό» φορεῖς μέ τούς ὁποίους πρέπει νά συνομιλήσει τό δημόσιο. Τά μεγάλα ἔργα τῆς Ἀττικῆς ἀναδεικνύουν «νέους παίκτες», οἱ ὅποιοι ἔχουν ἤδη καταλάβει καίριες θέσεις γιά νά καρπωθοῦν τίς ἐξωτερικές οἰκονομίες τῆς ἀστικοποίησης καί τῆς καταστροφῆς τῶν τελευταίων πράσινων χώρων. Δίπλα στίς τράπεζες καί τίς κατασκευαστικές ἐταιρίες πού ἔχουν ἀγοράσει μεγάλες ἐκτάσεις γῆς στά Μεσόγεια καί κατά μήκος τῆς Ἀττικῆς ὁδοῦ, ἔχουν ἐμφανιστεῖ καί μεγάλοι ἐπιχειρηματικοί ὄμιλοι, ἀλλά καί ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας μέ προτάσεις γιά ξενοδοχεῖα στή παραλιακή ζώνη.

Οἱ παραπάνω ἐξελίξεις ἀποκοτῶν ἰδιαίτερη ἔνταση ἐν ὄψει τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων τοῦ 2004 καί τῶν ὑποχρεώσεων πού αὐτοῖ ἐπιβάλλουν ἀπό ἄποψη ὑποδομῶν. Καί, τέλος, δέν πρέπει νά ξεχάσουμε τίς ἐντάξεις στά σχέδια πόλεως τῶν περιαστικῶν ζωνῶν τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἀττικῆς, τίς ὁποῖες ὁ κ. Λαλιώτης «κρατᾷ στό συρτάρι του» μέχρι τήν ἐπόμενη προεκλογική περίοδο.

2. Συναίνεση καί ἀντιπαραθέσεις στήν ἐπιστημονική κοινότητα

Μέχρι τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1990, ὁ νομομοιοποιητικός λόγος τοῦ ΠΑΣΟΚ χρησιμοποιοῦσε τό τρίπτυχο «ἀποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή-περιφερειακή ἀνάπτυξη», μεταθέτοντας τά οὐσιαστικά προβλήματα καί τίς συγκρούσεις πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀναπτυξιακή διαδικασία στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς βούλησης καί ὑποστηρίζοντας ὅτι κάθε τεχνικό ἔργο, κάθε ἐπένδυση καί κάθε φεστιβάλ τῆς ἐπαρχίας «συνέβαλε στήν περιφερειακή ἀνάπτυξη τῆς χώρας». Ἡ βασική ἀντίφαση γιά τούς διανοοῦμενους τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἡ ἐκμετάλλευση πού ὑφίστατο ἡ περιφέρεια ἀπό τό κέντρο, στήν ὁποία ὑπῆρχε μιά σαφῆς γεωγραφική ἀναφορά: Ἀττική-ὑπόλοιπη Ἑλλάδα.

Χαρακτηριστικό τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἦταν τό συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιά τήν ἀνάπτυξη (1980), τό ὅποιο σηματοδοτεῖ καί τόν κεντρικό ρόλο καί λόγο τῶν τεχνικῶν στά θέματα ἀνάπτυξης. Εἶχε συγκεντρώσει τότε τίς συμμετοχές μετέπειτα σημαντικῶν κυβερνητικῶν στελεχῶν καί συντεταγμένες τοποθετήσεις κομμάτων καί πολιτικῶν ὁμάδων/παρατάξεων γιά γενικά καί εἰδικότερα θέματα ἀνάπτυξης καί σχεδιασμοῦ τοῦ χώρου. Τό ἰδεολόγημα «κέντρο περιφέρεια», ἡ «ἀποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή-περιφερειακή ἀνάπτυξη» καί

ή ΕΠΑ αποτέλεσαν αντικείμενα λεπτομερούς ανάλυσης και κριτικής από την πλευρά της άριστερης διάθεσης:

- στο έσωτερικό της λογικής τους (τί είδους συνολικός σχεδιασμός, με ποιούς όρους αποκέντρωση, ποιό το περιεχόμενο και οι όροι της συμμετοχής, ...)
- σε ένα επίπεδο θεωρητικής αφαίρεσης, που επιδιώκει να ελέγξει το περιεχόμενο, τους στόχους και την αναγκαιότητα των εγχειρημάτων αυτών, στα πλαίσια της ευρύτερης συζήτησης της εποχής στην Ελλάδα και διεθνώς.

Η Έπιχειρηση Πολεοδομικής Άνασυγκρότησης (ΕΠΠΑ), που προώθησε τό ΠΑΣΟΚ στή δεκαετία 1980, κινητοποίησε, αλλά και ένσωμάτωσε, ένα ευρύτατο μελετητικό δυναμικό, μεγάλο μέρος του οποίου είχε συμμετάσχει ενεργά στην κριτική συζήτηση γύρω από αυτήν πρίν την ύλοποίησή της. Παράλληλα ή Δημόσια Διοίκηση, αλλά και οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, άπορρόφησαν ένα σημαντικό στελεχειακό δυναμικό που είχε πρωτοστατήσει στην συζήτηση της μεταπολιτευτικής περιόδου, μέσα από τις γραμμές των άριστερών κομμάτων. Άκόμη, τό άνοιγμα της χρηματοδότησης έρευνητικών προγραμμάτων των πανεπιστημίων έδωσε συχνά τή δυνατότητα νομιμοποίησης κυβερνητικών έπιλογών μέσα από την έπίκληση της «έπιστήμης».

Μετά τις κυβερνήσεις συνεργασίας του τέλους της δεκαετίας 1980-άρχων δεκαετίας 1990 και την άνοδο του κ. Σημίτη στην έξουσία έγκαθιδρύεται και στην Ελλάδα τό γενικευμένο ευρωπαϊκό πρότυπο νεοφιλελεύθερων πολιτικών με κεντροαριστερό προσωπειό. Η βασική αντίφαση που προβάλλεται από τό έπιτελειό Σημίτη είναι ή, και πάλι σκόπμα θολή, αντίθεση ανάμεσα στην Ελλάδα του έκσυγχρονισμού και την Ελλάδα της συντήρησης. Η συντήρηση στηλιτεύεται, γιατί δέν αφήνει την άτμομηχανή του έκσυγχρονισμού νά οδηγήσει τό τρένο της άναπτυσσόμενης Ελλάδας πρós την εύτυχία της Ένωμένης Ευρώπης.

Σήμερα όμως, και σε αντίθεση με την περίοδο του «κέντρο-περιφέρεια», οι σαφείς γεωγραφικές άναφορές άποκρύπτονται έπιμελώς: τό σημαντικό σχέδιο άποσιωπά τό γεγονός ότι ή έκσυγχρονισμός βασίζεται στην έπανα-πόλωση στην Άττική και τή Θεσσαλονίκη και κατά μήκος του άξονα Πάτρα-Άθήνα-Λάρισα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι, γνωστού και ως ΠΑΘΕ. Έδω συγκεκριντώνονται οι δημόσιες έπενδύσεις στα μεγάλα έργα και οι ιδιωτικές έπενδύσεις στή βιομηχανία, τόν άγροτικό τομέα και τόν τουρισμό. Η ύπόλοιπη Ελλάδα, με έξαιρέση ίσως τις μεγάλες τουριστικές νησιωτικές περιοχές, οδηγείται ξανά στο περιθώριο, «άφου δέν θέλει νά έκσυγχρονιστεί». Η άποστροφή του κ. Σημίτη για τόν «συντηρητικό» κουρέα της Σίφνου που δέν θέλησε νά γίνει «coiffeur» είναι γνωστή και χαρακτηριστική.

Σέ αντίθεση με τις σημαντικές άντιπαραθέσεις που είχαν προκαλέσει οι πολιτικές για τό χώρο που βασίζονταν στην ΕΠΑ και την άποκέντρωση-λαϊκή συμμε-

τοχή, τό σημερινό δίπτυχο «στρατηγικός σχεδιασμός-βιώσιμη άνάπτυξη» συναντά μία άποδοχή από την έπισημονική κοινότητα, όπως φάνηκε και από τό Διεθνές Συνέδριο που όργάνωσε ή ΟΡΣΑ τό 1996, με τίτλο: Άθήνα-Άττική: Στρατηγικός Σχεδιασμός για μία Βιώσιμη Άνάπτυξη.

Ό λόγος της Διοίκησης και των ειδικών για τά ζήτηματα του χώρου ήταν, σε γενικές γραμμές, τεchnοκρατικός και άπολογητικός. Η έναρκτήρια όμιλία του ύπουργού ΠΕΧΩΔΕ έπαναφέρει, στο επίπεδο των διαπιστώσεων, μία γλώσσα ταυτισμένη με την «άλλαγή», καθώς ύπογραμμίζει ότι πρέπει «νά αλλάξουμε ριζικά τό μεταπολεμικό μοντέλο άνάπτυξης και νά υπερβούμε τόν άθηνοκεντρισμό μαζί με τά τραγικά άδιέξοδα και τά σύνδρομά του» (Πρακτικά, σελ. 7) και «κυρίως νά αλλάξουμε ριζικά την πραγματικότητα μέσα στην όποια ζούμε» (σελ. 9). Για τό σκοπό αυτό ή πολιτεία προωθεί «νέες ιεραρχήσεις παρεμβάσεων και βασικών έπιλογών και νέες προτεραιότητες μέτρων και έργων» (σελ. 10), τά όποια όμως, όπως είδαμε, συμβάλλουν σε τάσεις αντίθετες από εκείνες που ύλοποιούν τό στρα-

τηγικό σχεδιασμό, άντιδιαστέλλοντάς τον με τόν συνολικό σχεδιασμό του παρελθόντος και συνδέοντάς τον με τή βίωσιμη άνάπτυξη, άναδεικνύονται στίς εισηγήσεις στελεχών της διοίκησης, αλλά και πολλών έπιστημόνων που συμμετείχαν στίς εργασίες του Συνεδρίου. Οι πολιτικές αυτές άναφέρονται στα μεγάλα έργα (νέο άεροδρόμιο, όδικοί άξονες, μετρό, ...), τόν Έλαιώνα και την Πειραιώς, την ένοποίηση των άρχαιολογικών χώρων και των χώρων πρασίνου (Πύργος Βασιλίσσης, Έλληνικό, Φάληρο), αλλά και στην άνάγκη προώθησης θεσμικών και οργανωτικών μέτρων (π.χ. μητροπολιτική διοίκηση) (σελ. 194-95), όπου ή βιώσιμη άνάπτυξη ταυτίζεται με τις τεχνικές/τεchnοκρατικές πλευρές της.

Αυτή ή άπομείωση του περιεχομένου, που ως ένα βαθμό προωθείται από τό ΠΑΣΟΚ και τό κεντροαριστερό έπιτελειό του πρωθυπουργού οδηγεί στην άποδιάρθρωση του κριτικού λόγου και τή νομιμοποίηση των έπιλογών, όχι πιά μέσω του πολιτικού βολонταρισμού της «άλλαγής», αλλά μέσω της τεchnοκρατίας του «έκσυγχρονισμού». Έχοντας βιώσει την κρίση της Άριστερας μετά τό 1989 και έλκόμενοι από τό ευρωπαϊκό έκσυγχρονιστικό προφίλ του «νέου» ΠΑΣΟΚ, πολλοί διανοούμενοι της Άριστερας στηρίζουν σήμερα τόν κ. Σημίτη προσωπικά. Έτσι, καλύπτουν και τή ζήτηση για στελέχη με θητεία στον άριστερό και οικολογικό χώρο -ζήτηση που είναι μεγάλη σήμερα, γιατί τά στελέχη αυτά (α) ξέρουν νά κάνουν καλά τή δουλειά τους, (β) γνωρίζοντας την άριστερή κριτική και τις δεξιές θέσεις, παρουσιάζουν τά κυβερνητικά έπιχειρήματα με πειστικότητα και (γ) δέν εμπλέκονται στίς έσωτερικές ΠΑΣΟΚικές ίσορροπίες.

Οι νέες τάσεις και έπιλογές ρύθμισης του χώρου, που διατυπώνονται κυρίως στή δεκαετία 1990 στο πλαίσιο του έκσυγχρονισμού, όπου προσιδιάζει ένας

περισσότερο επιστημονικός-τεχνικός λόγος, βρίσκουν έκφραστές σε ένα νέο είδος διανοούμενου, με περισσότερο τεχνοκρατικές και λιγότερο πολιτικές/κοινωνικές αναφορές, ένα είδος διανοούμενου-απολογητή των νεοφιλελεύθερων κυβερνητικών επιλογών. Γι' αυτό η γοητεία του έκσυγχρονισμού προσελκύει προς το κυβερνών κόμμα πολλούς διανοουμένους που, σε άλλες περιστάσεις, θά μπορούσαν να άρθρώσουν κριτικό λόγο

Η επιστημονική συζήτηση για τὰ ζητήματα ρύθμισης του χώρου δέν μένει φυσικά έξω από τή γενικότερη νεοφιλελεύθερη στροφή και τήν απομάκρυνση από αιτήματα αναδιανομής, κοινωνικών παροχών «για όλους» κλπ., που χαρακτηρίζαν τό λόγο τής «αλλαγής». Σέ ένα πρώτο επίπεδο έχει εγκλωβιστεί στην αποδοχή από τήν επιστημονική κοινότητα του δίπολου «στρατηγικός σχεδιασμός-βιώσιμη ανάπτυξη», όπου συζητούνται μόνο οι πρακτικές και οι διαδικασίες που συνδέονται μέ αυτό και άγνοούνται οι έσωτερικές αντιφάσεις. Έδω είναι ιδιαίτερα χρήσιμος ο πρώην άριστέρος/οικολογικός λόγος των νέων ύποστηρικτών του πρωθυπουργού.

Άπουσιάζει ή συζήτηση σε ένα άλλο επίπεδο, όπου ή βιώσιμη ανάπτυξη και ο στρατηγικός σχεδιασμός τοποθετούνται στο επίκεντρο τής κριτικής σκέψης/συζήτησης, σε ό,τι αφορά τους στόχους, τό περιεχόμενο, τής κοινωνικές τους αναφορές. Στο επίπεδο αυτό βρίσκεται και ή θανάσιμη παρανόηση τής κεντροαριστεράς: οι επιλογές τής βιώσιμης ανάπτυξης απαιτούν νέες συλλογικότητες και δημοκρατικές διαδικασίες οι όποιες παραπέμπουν εύθως σε νέου τύπου κεντρικές και τοπικές παρεμβάσεις. Δέν μπορούν δηλαδή νά υλοποιηθούν μέ τήν ιδιωτική πρωτοβουλία, στην όποία έχει έναποθέσει τής έλπίδες ο έκσυγχρονισμός, γιατί αυτή εξακολουθεί νά αναζητά τό άμεσο κέρδος, θεωρώντας τό περιβάλλον και τό χώρο ως «έξωτερικότητα» των επιχειρήσεων. Η βιώσιμη ανάπτυξη και ή άπορρυθμίσση που εισάγουν σε όλα τὰ επίπεδα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές αποτελούν άσυμβίβαστες θεωρίες και πρακτικές.

Όμως για τό «χρονικό τής άπουσίας» κριτικής συζήτησης δέν έχει ευθύνη τό ΠΑΣΟΚ και ή Δεξιά, αλλά όσοι και όσες εξακολουθοϋμε νά πιστεύουμε στην κριτική σκέψη και τής ανατρεπτικές της προοπτικές. Η βιώσιμη ανάπτυξη ως αναπτυξιακή επιλογή για τό χώρο παρουσιάζει προνομακίες δυνατότητες παρέμβασης. Έπιτρέπει στην Άριστερά νά ξαναθέσει έρωτήματα για τήν κοινωνική και γεωγραφική δικαιοσύνη, για τήν οικολογική ισορροπία, για τήν ισότητα μεταξύ των φύλων, μεταξύ ντόπιων και ξένων, μεταξύ γενεών-έρωτήματα που έχουν άπαξιωθεί και άπαλειφθεί από τόν κυρίαρχο λόγο.

Ύστερόγραφο για τὰ Μεσόγεια

Οι άλλες χρήσεις γής που προωθεί τό ΥΠΕΧΩΔΕ στα Μεσόγεια και είδαν τό φως τής δημοσιότητας με-

τά τήν παρουσίαση τής έργασίας στο συνέδριο (Άπρίλιος-Μάιος 2001), επιβεβαιώνουν μέ τό χειρότερο τρόπο τής ύποθέσεις μας. Από τό 1987 οι ύπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ είχαν έκπονήσει μελέτη χρήσεων γής στην Ζώνη Οικιστικού Έλέγχου τής Άνατολικής Άττικής. Παρά τήν έγκρισή της τό 1989, ή μελέτη δέν στάλθηκε για νομική έπεξεργασία τότε που θά μπορούσαν νά προγραμματιστούν και διασφαλιστούν οι χρήσεις γής με μικρότερες πιέσεις. Έπειτα από 10 χρόνια, το 1998 (!), οι ύπηρεσίες του ΟΡΣΑ κατέληξαν σε νέα πρόταση για τήν «Όριοθέτηση ζωνών και καθορισμό χρήσεων γής και όρων δόμησης στα Μεσόγεια», ή όποία έγκρίθηκε από τό Δ.Σ. του ΟΡΣΑ, αλλά ούτε αυτή τή φορά στάλθηκε για νομική έπεξεργασία. Οι δήμαρχοι τής περιοχής, τὰ έργολαβικά συμφέροντα και οι «μεγάλοι παίχτες» άντέδρασαν στις ρυθμίσεις και ή πρόταση «έμεινε στα συρτάρια», όπως προκύπτει από τής συνεντεύξεις πολλών δημάρχων σε ραδιοφωνικούς σταθμούς και σε τηλεοράσεις και από τὰ δημοσιεύματα στις οικονομικές σελίδες για τὰ προβλήματα real estate (sic) που άντιμετωπίζει ή περιοχή των Μεσογείων.

Ξαφνικά, στα τέλη Άπριλίου 2001, δημοσιεύονται στις έφημερίδες πληροφορίες για σημαντικές άλλες στην πρόταση του ΟΡΣΑ, οι όποιες άφορούν 360.000 στρέμματα και έπικεντρώνονται σε τρία κυρίως σημεία (βλ. σχετικό χάρτη):

(α) καταργείται τό Άττικό Πάρκο ως ζώνη απόλυτης προστασίας (δεξιό τμήμα του χάρτη, δίπλα στο άεροδρόμιο και μέχρι τή Λούτσα) και ή Γεωργική Γή ύψηλης παραγωγικότητας και απόλυτης προστασίας (στο κέντρο του χάρτη, γύρω από τὰ Σπάτα και άριστερά από τό άεροδρόμιο) μετατρέπεται σε «ζώνη ειδικής ενίσχυσης παραδοσιακών και βιολογικών καλλιεργειών»

(β) στις παραπάνω ζώνες περιορίζεται ή κατάτμηση εκτός σχεδίου από 20 σε 10 στρέμματα

(γ) εντάσσονται άμεσα στο σχέδιο πόλης 43.660 στρέμματα.

Οί, φαινομενικά άθως, αυτές άλλες έπιτρέπουν τή δόμηση και τή μεγαλύτερη κατάτμηση γής σε μεγάλες περιοχές στην καρδιά των Μεσογείων, εκεί όπου οι πρώτες μελέτες του ΥΠΕΧΩΔΕ τό απέκλειαν. Παράλληλα, στο προωθούμενο από τό Ύπουργείο Γεωργίας «Έθνικό Σύστημα Προστασίας τής Άγροτικής Δραστηριότητας», τὰ κριτήρια καθορισμού κατηγοριών παραγωγικότητας τής άγροτικής γής είναι άντικείμενο ύπουργικής άπόφασης των ύπουργών ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας και εξαίρονται οι περιοχές όπου έχουν καθοριστεί χρήσεις γής από μία σειρά σχεδίων. Έτσι οι «παραδοσιακές και βιολογικές καλλιέργειες» στο συγκεκριμένο σχέδιο δέν αποτελούν σε καμία περίπτωση εμπόδιο στην άνοικοδόμηση που όλοι επιδιώκουν. Είναι έντυπωσιακό πώς ή «έκσυγχρονιστική» γλώσσα έπιτρέπει τήν καταστροφή των τελευταίων άδόμητων στρεμμάτων γής προστατευόντας τα.

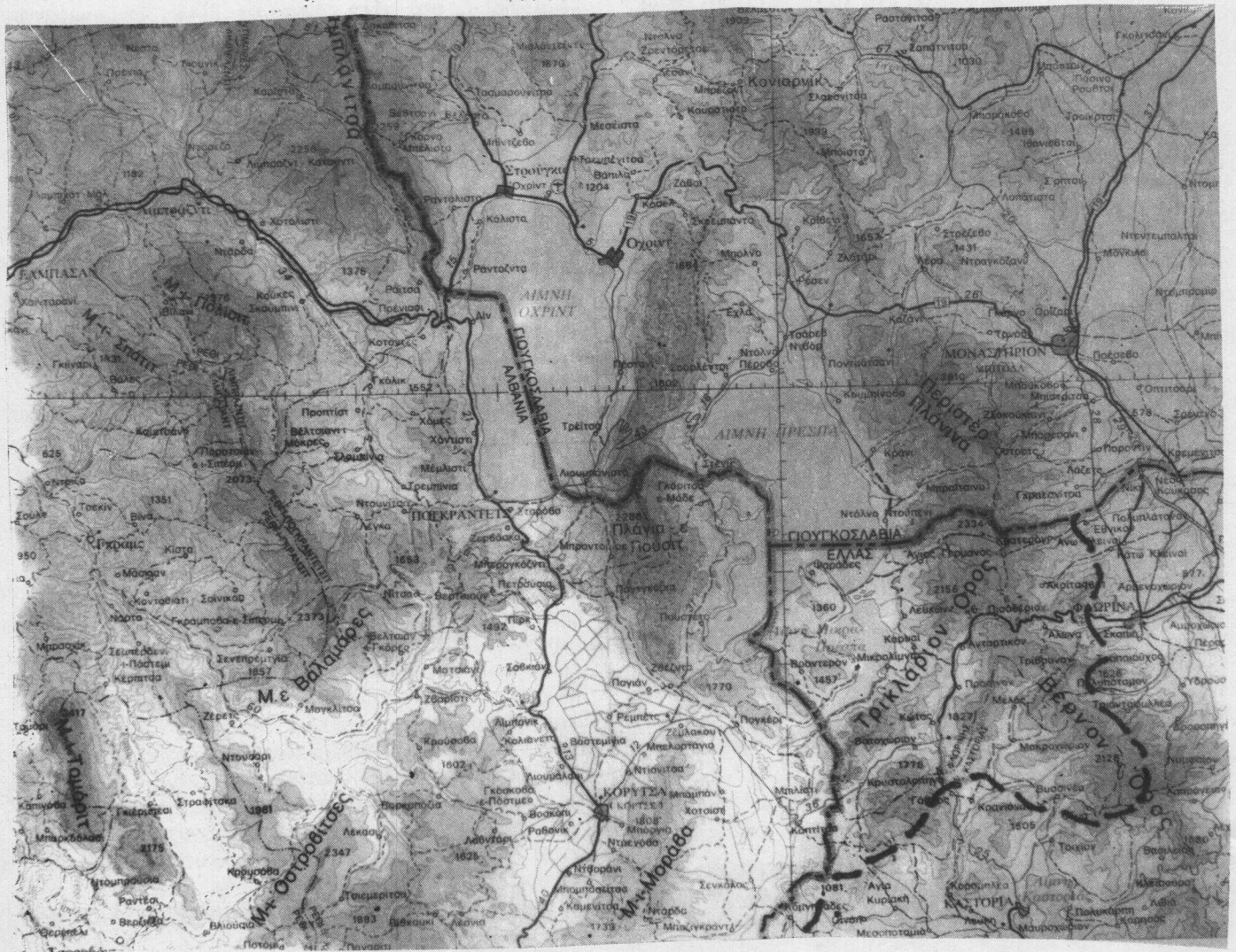
Είναι πιθανό τό ΣτΕ νά μήν άποδεχθεί τό διάταγ-

μα έπειδή αντιβαίνει προκλητικά τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Γι' αυτό ΥΠΕΧΩΔΕ και ΟΡΣΑ, σύμφωνα με την Καθημερινή (29.4.01), ζήτησαν «φορτικά» από τις υπηρεσίες τους να αλλάξουν τις αρχικές εισηγήσεις τους. Η απόφαση έκκρεμεί, όμως τό τέλος της μοναδικής άκτιστης περιοχής της Άττικής είναι άπλως ζήτημα χρόνου. Μπορεί ο ύπουργός ΠΕΧΩΔΕ να κέρδισε τά διάφορα στοιχεία για τή λειτουργία του αεροδρομίου, έμεις όμως οι πολίτες της Άττικής χάσαμε τή Μεσογαία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γερόλυμπου Α., Κανκούλα Κ., Παπαμίχος Ν., Χαστάογλου Β., (1986), «Περί πολεοαρχιτεκτονικής, ή τό παλιό και τό νέο στην πολεοδομία», *Έπί Πόλεις: Συλλογή Κειμένων, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη*.
Bryson, J.M., Einsweiler, R.C. (eds), 1988, *Strategic*

Planning: Threats and Opportunities for Planners, Chicago: Planners Press
Healey, P., McNamara, P., Elson, M., Doak, J., 1988, *Land Use Planning and the Mediation of Urban Change*, Cambridge: Cambridge University Press
Healey, P., 1994, «Development plans: New approaches to making frameworks for land use regulation», *European Planning Studies*, 2:1, 39-57
Miller, D., Holt-Jensen, A., 1997, «Bergen and Seattle: a tale of strategic planning in two cities», *European Planning Studies*, 5:2, 195-214
Όργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Άθήνας (1996) *Άθήνα-Άττική. Στρατηγικός Σχεδιασμός για μιá Βιώσιμη Άνάπτυξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Άθήνα: ΟΡΣΑ
ΥΠΕΧΩΔΕ (1994) *Άττική SOS: Όλοκληρωμένο Σχέδιο Δράσης με παρεμβάσεις μέτρα-έργα*, Άθήνα (πολυγραφημένο).

ΕΛΛΑΔΑ

ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΥΟΙΩΝΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ*

της Μαρίνας Κοτζαμάνη

Σχεδόν τρεις δεκαετίες έχουν περάσει από την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα από το 1967 ως το 1974. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας έφερε πολιτική και σχετική οικονομική σταθερότητα που ζωογόνησε την ανάπτυξη του θεάτρου. Περίπου εκατό θέατρα λειτουργούν τη χειμερινή σαιζόν στην Αθήνα, πολλά από τα οποία έχουν περισσότερες από μία σκηνές. Ο αριθμός τους είναι έντυπωσιακός, δεδομένου ότι η Ελλάδα είναι μία μικρή χώρα δεκάμιση εκατομμυρίων κατοίκων. Η ζήτηση θεατρικών χώρων τα τελευταία τριάντα χρόνια αυξάνεται διαρκώς και ώθει επαγγελματίες του μή εμπορικού θεάτρου να μεταποιοούν σε θέατρα κάθε λογής κτήρια: νεοκλασικά σπίτια, κινηματογράφους, βιομηχανικούς χώρους και τυπογραφεία. Επιπλέον, έχουν δημιουργηθεί θεατρικές συνοικίες σε περιοχές της Αθήνας που παλιά δέν σχετίζονταν με το θέατρο, όπως το Πάντειο πανεπιστήμιο, το Γκάζι και του Ψυρρή.

Τά θεατρικά θέατρα τους καλοκαιρινούς μήνες έχουν επίσης αυξηθεί σημαντικά. Εκτός από τα περίφημα θέατρα της Επιδάουρου και του Ηρωδείου, τά οποία λειτουργούσαν ήδη πριν από τή χούντα, αρκετά άλλα αρχαία θέατρα χρησιμοποιούνται για παραστάσεις από τό 1974. Επιπλέον, χώροι όπως εγκατελειμμένες βιομηχανίες, ηλεκτρικοί σταθμοί και λατομεία έχουν διαμορφωθεί σε υπαίθρια θέατρα. Η πληθώρα θεατρικών φεστιβάλ τό καλοκαίρι σε όλη τήν Ελλάδα συμβάλλει στην πολιτιστική αποκέντρωση, ή οποία προάγεται και με τήν ίδρυση τών περιφερεια-

κών θεάτρων, που άρχισε τό 1983. Τό ζήτημα τής αποκέντρωσης δέν είχε τεθεί καν πριν από τή χούντα, καθώς όλη σχεδόν ή θεατρική δραστηριότητα ήταν συγκεντρωμένη στην Αθήνα.

Η θεατρική παραγωγή τά τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Τό αρχαίο δράμα και τά κλασικά δυτικά έργα έχουν πάντα καλή εκπροσώπηση στό ρεπερτόριο τών θιάσων. Παράλληλα όμως γίνονται και πιο περιπετειώδεις επιλογές. Υπάρχει ένδιαφέρον για τήν ανακάλυψη παραμελημένων έργων από καθιερωμένους συγγραφείς, ή για τό ανέβασμα έργων από ξεχασμένους συγγραφείς όπως ο Μένανδρος, ο Τόμας Μίντλετον (Thomas Middleton), ο Σάμουελ Ρόουλεϋ (Samuel Rowley), ο Ραμόν ντέ Βάλλε Ιντκλάν (Ramon del Valle-Inclan) και ο Φερνάντο ντέ Ρόχας (Fernando de Rojas). Άφθονες επίσης είναι οι παραγωγές ξένων σύγχρονων έργων, από τίς τελευταίες εμπορικές επιτυχίες στην Αγγλία και στην Αμερική, ως τά πειραματικά κείμενα τής πρωτοπορίας. Συγγραφείς όπως ο Νήλ Σάμιον (Neil Simon), ο Μπράιαν Φρίελ (Brian Friel), ο Ντέιβιντ Μάμετ (David Mamet), ο Χάρολντ Πίντερ (Harold Pinter), ο Τόμας Μπέρνχαρντ (Thomas Bernhard) και ο Χάινερ Μίλλερ (Heiner Müller) ανεβαίνουν συχνά στην Ελλάδα τήν τελευταία δεκαετία. Οι σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς είναι επίσης αρκετά δημοφιλείς και τόσο οι θίασοι όσο και ή πολιτεία ενδιαφέρονται για τήν υποστήριξη του νεοελληνικού έργου.

Όσον άφορά τό ύφος τής υπόκρισης, συνυπάρχουν ο ρητορικός στόμφος για τά κλασικά έργα, που όμως σήμερα τείνει να θεωρείται ξεπερασμένος, τό ρεαλιστικό και τό νατουραλιστικό παίξιμο που είναι ο κανόνας, ή φαρισική έρμηνεία για τήν κωμωδία και ο πειραματισμός με τή φόρμα τής μεταμοντέρνας αισθητι-

* Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *Western European Stages*, vol. 13, άρ. 1 - Χειμώνας 2001.

κής. Από την πτώση της χούντας και ιδιαίτερα τα τελευταία δέκα, δεκαπέντε χρόνια τα πειραματικά θεάματα όπως το χοροθέατρο έχουν αυξηθεί αισθητά. Εκτός του ότι είναι τεχνικά νεωτερικό, το χοροθέατρο έχει επιτύχει να προσεγγίσει ένα ευρύτερο κοινό, πού προηγουμένως δέν ενδιαφερόταν για τό θέατρο.

Η θεατρική κίνηση στην Ελλάδα έχει επίσης αποκτήσει πιά διεθνή χαρακτήρα. Τόσο τά κρατικά θέατρα, όσο και οι θίασοι του ελεύθερου θεάτρου, επιδιώκουν συνεργασίες μέ ξένους επαγγελματίες του χώρου. Αναγνωρισμένοι καλλιτέχνες από την δυτική αλλά και από την Ανατολική Εύρωπη έχουν δουλέψει σέ παραγωγές στην Ελλάδα τά τελευταία χρόνια, όπως ο Γιούρι Λιουμπίμοφ (Yuri Liubimov), ο Ματίας Λάνγκχοφ (Matthias Langhoff) και ο Ρόμπερτ Ουίλσον (Robert Wilson). Άλλοι σημαντικοί σκηνοθέτες του σύγχρονου θεάτρου όπως ο Πήτερ Μπρούκ (Peter Brook), ο Αντρέι Σεργιάν (Andrei Serban), ο Πέτερ Στάν (Peter Stein), ο Πήτερ Χώλλ (Peter Hall), και ο Ανατόλι Βασίλιεφ (Anatoli Vassiliev) έχουν παρουσιάσει δουλειά τους στην Ελλάδα, στά καλοκαιρινά φεστιβάλ. Πρόσφατα έχει αρχίσει νά αναπτύσσεται επίσης ενδιαφέρον για την εξερεύνηση του πολιτισμού των Βαλκανίων, τό όποιο εκφράζεται και στό θέατρο. Σύγχρονα βαλκανικά έργα μεταφράζονται και ανεβαίνουν από ελληνικούς θιάσους, ενώ σκηνοθέτες της περιοχής προσκαλούνται νά δουλέψουν σέ παραγωγές στην Ελλάδα. Αξιόλογα δείγματα της διαπολιτισμικής αυτής κίνησης συμπεριλαμβάνουν τό ανέβασμα της *Πυριτιδαποθήκης* του Γκόραν Στεφανόφσκι από τό Θέατρο του Νότου, και αυτή τή σαιζόν, τόν Δόν Ζουάν του Μολιέρου στό Εθνικό Θέατρο, σέ σκηνοθεσία του Σέρβου Νικίτα Μιλιδόγιεβιτς.

Η ίδρυση του Μεγάλου Μουσικής τό 1991 έχει επίσης διευρύνει τίς δυνατότητες για διεθνείς συνεργασίες στην Ελλάδα. Τό Μέγαρο είναι ένα μεγάλο σύγχρονο συγκρότημα μέ πολλαπλές σκηνές, πού διαθέτει άφθονους οικονομικούς πόρους και άρτιότατο τεχνικό έξοπλισμό. Παρόλο πού προσφέρει κυρίως κλασική μουσική, έχει επίσης παρουσιάσει και θέατρο. Τά προγράμματα του συχνά είναι οργανωμένα σέ θεματικούς κύκλους πού ένσωματώνουν εύελικτα μουσικές, όσο και θεατρικές παραστάσεις και εκθέσεις. Για παράδειγμα, στόν κύκλο *Ηλέκτρα* τό 1992 παρουσιάστηκαν ή *Ηλέκτρα* του Στράους, ή Σοφόνκεια *Ηλέκτρα* του Θεάτρου Ταγκάνκα της Μόσχας σέ σκηνοθεσία Γιούρι Λιουμπίμοφ, καθώς και κομμοί από τίς τραγωδίες όπου ή *Ηλέκτρα* έχει πρωταγωνιστικό ρόλο, σέ σκηνοθεσία Ρούλας Πατεράκη. Τό πιά φιλόδοξο ίσως θεατρικό έγχείρημα του Μεγάλου ήταν ή χρηματοδότηση της παράστασης *Προμηθέας*, ή όποία δόθηκε πρόσφατα σέ παγκόσμια πρώτη στην Αθήνα, σέ σκηνοθεσία Ρόμπερτ Ουίλσον. Ο Ουίλσον παρουσίασε μιά έκδοχή του μύθου πού βασίζεται χαλαρά στην τραγωδία του Αισχύλου και χρησιμοποίησε μουσική του Γιάννη Ξενάκη.

Η δημιουργία νέων θεάτρων, ή ποικιλία των παρα-

στάσεων, ή ισχυρότερη παρουσία του πειραματικού θεάτρου καθώς και τό αυξανόμενο ενδιαφέρον για διαπολιτισμικές συνεργασίες συνθέτουν ένα πλούσιο ψηφιδωτό πλουραλιστικών τάσεων. Άς εξετάσουμε τώρα πιά λεπτομερειακά την εικόνα, αρχίζοντας από τό έμπορικό θέατρο. Έγκατεστημένο αποκλειστικά στην Αθήνα, τό έμπορικό θέατρο προσφέρει ποικίλες επιλογές, από τά μουσικαλ και τά «ελαφρά» έργα ως τό ποιητικό θέατρο και την επιθεώρηση. Συχνά, οι θίασοι αυτοί συστήνονται και διοικούνται από έναν ήθοποιό-στάρ πού έχει γίνει δημοφιλής από την τηλεόραση, ή από τίς ταινίες του έμπορικού ελληνικού κινηματογράφου του '60 και του '70. Πολλοί από τούς ήθοποιούς αυτούς είναι και παραγωγοί της δουλειάς τους.

Τά μουσικαλ έχουν συνδεθεί κατ' έξοχήν στην Ελλάδα μέ την λαϊκή κουλτούρα και μέ την Αλική Βουγιουκλάκη, μιά ιδιαίτερα δημοφιλής ήθοποιό πού πέθανε πριν μερικά χρόνια. Εκτός από στάρ, ή Βουγιουκλάκη ήταν και πολύ επιτυχημένη θεατρική επιχειρηματίας. Ανέβαζε και πρωταγωνιστούσε σέ μουσικαλ πού είχαν γίνει μεγάλες επιτυχίες στην Αγγλία και την Αμερική, όπως τό *Έβίτα*, τό *Καμπαρέ* και τό *Άννη*. Τά μουσικαλ στην Ελλάδα είναι προσκολλημένα στά δυτικά τους πρότυπα και δέν επιχειρείται καμία προσαρμογή του είδους στην εγχώρια πραγματικότητα. Πάνω απ' όλα προέχει τό θέαμα και ή επίδειξη ταλέντου των στάρ. Από τεχνική άποψη, οι παραγωγές συχνά παρουσιάζουν ατέλειες, ιδιαίτερα στά χορευτικά νούμερα, πού προέρχονται από μιά παράδοση ξένη προς την ελληνική. Ίσως μετά τόν θάνατο της Βουγιουκλάκη τό ενδιαφέρον για τά μουσικαλ στην Ελλάδα είναι σέ ύφεση. Μιά άλλη διάσημη παραγωγός και πρωταγωνίστρια, ή Μιμή Ντενίση, πού μετά την Βουγιουκλάκη κατέχει τά σκήπτρα των θεαματικών παραστάσεων, έχει άφοσιωθεί στη διασκευή μυθιστορημάτων ή ιστορικών δραμάτων πού συγγράφει ή ίδια.

Τό ποιητικό έμπορικό θέατρο άπευθύνεται σέ πιά άπαιτητικό κοινό. Ύπηρετείται από επαγγελματίες πού είναι δραστήριοι πολλά χρόνια στό θέατρο, όπως ή Κάτια Δανδουλάκη και τά ζευγάρια των Στέφανου Ληναίου-Έλλης Φωτίου και Κώστα Καζάκου-Τζένης Καρέζη, πού πέθανε πριν μερικά χρόνια. Τά έμπορικά ποιητικά θέατρα παρουσιάζουν καταξιωμένα έργα, μέ προτίμηση στό ξένο κλασικό θέατρο του 20ού αιώνα και στά σύγχρονα, ρεαλιστικά και νατουραλιστικά έργα. Ένιστε, οι θιασάρχες-πρωταγωνιστές αυτού του χώρου συνεργάζονται μέ αναγνωρισμένους επαγγελματίες του μή έμπορικού θεάτρου, μέ πολύ θετικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ο Γιούρι Λιουμπίμοφ έχει συνεργαστεί μέ την Κάτια Δανδουλάκη στη παράσταση του *Γλάρου* του Τσέχοφ, όπου ή πρωτότυπη έρμηνεία τόνιζε τά κωμικά και παράλογα στοιχεία του έργου. Τή δεκαετία του '90, τό θέατρο Καρέζη συνεργάστηκε μέ την Λούλα Αναγνωστάκη, μιά σημαντική Έλληνίδα θεατρική συγγραφέα στην πρεμιέρα του ποιητικού της έργου *Διαμάντια και Μπλούζ*, πού είχε με-

γάλη έπιτυχία. Έκτός από τήν σταθερή παρουσία τών παλαιάμαχων θιασαρχών, υπάρχουν νεότεροι ταλαντούχοι ήθοποιοί όπως ο Γιώργος Κιμούλης και η Καρυφιλιά Καραμπέτη, πού σποραδικά ανεβάζουν σύγχρονα ξένα έργα ή μουζικαλ πού έχουν γίνει έπιτυχίες στό Λονδίνο και στή Νέα Υόρκη. Οί παραστάσεις τους είναι πιο μοντέρνες και απευθύνονται σέ πιο νεανικό κοινό.

Σέ αντίθεση μέ τό μουσικό και τό ποιητικό έμπορικό θέατρο τά όποια έμπνέονται από δυτικά πρότυπα, ή έπιθεώρηση είναι κατ' έξοχήν έλληνικό θεατρικό είδος, πού συνδυάζει τό πλούσιο θέαμα, τήν μουσική και τό χορό μέ κοινωνικοπολιτική σάτιρα. Στή μακρόχρονη ιστορία της, ή έπιθεώρηση έχει αναδείξει λαμπρούς ήθοποιούς μέ έξαιρετική ευχέρεια στόν αυτοσχεδιασμό. Η έπιθεώρηση παίζεται παραδοσιακά τό καλοκαίρι και εξακολουθεϊ νά έχει κοινό, παρόλο πού τό είδος σήμερα είναι σέ παρακμή. Τά κείμενα και ή υπόκριση δέν έχουν πιά τή φαντασία και τό μπρίο πού ανέπνεαν οί παλιές έπιθεωρήσεις. Πρόσφατα, ο σκηνοθέτης Σταμάτης Φασουλής ανέβασε μιά πολύ έπιτυχημένη παράσταση για τό Έθνικό Θέατρο, τό *Βίρα τίς άγκυρες*, πού παρουσίαζε μεγάλους σταθμούς στήν ιστορία τής έπιθεώρησης. Είναι δύσκολο νά κρίνει κανείς εάν ή παράσταση ήταν ρέκνιειμ για ένα θεατρικό είδος πού άρροπεθαίνει, ή γόνιμη άπόπειρα αναβίωσής του.

Παρόλο πού ή Ελλάδα έχει ισχυρή παράδοση στό λαϊκό θέατρο, τό είδος του ήθοποιού πού δημιουργεί τό δικό του κείμενο αυτοσχεδιάζοντας φαίνεται νά έχει εκλείψει, μέ εξαίρεση ίσως τόν Λάκη Λαζόπουλο. Ο Λαζόπουλος, πού γράφει και πρωταγωνιστεί στό θέατρο, τόν κινηματογράφο και τήν τηλεόραση, αξιοποιεί στοιχεία τής έπιθεώρησης στή δημιουργία κοινωνικής σάτιρας. Ένα από τά πιο ενδιαφέροντα έργα του ήταν ή δημοφιλής τηλεοπτική σειρά *Οί δέκα μικροί Μήτσοι*. Αξιοποιώντας τήν τεχνική τών κωμικών ήθοποιών του '50 και του '60, ο καλλιτέχνης δημιούργησε και έρμήνευσε ο ίδιος δέκα ιδιαίτερα έπιτυχημένους τύπους, τούς Μήτσους, πού αντιπροσώπευαν πτυχές του Νεοέλληνα και σατίριζαν τή σύγχρονη κουλτούρα.

Η ανάπτυξη του σύγχρονου θεάτρου στήν Ελλάδα δέν σχετίζεται τόσο μέ τό έμπορικό θέατρο, πού εξελίσσεται μέ άργούς ρυθμούς, αλλά προπάντων μέ τά κρατικά θέατρα και τίς μη έμπορικές σκηνές. Όσον άφορᾷ τά κρατικά θέατρα, τό Έθνικό και τό Κρατικό Βορείου Ελλάδος έπιχορηγοῦνται εξ ολοκλήρου από τήν πολιτεία μέ κονδύλια πού στηρίζουν τήν παραγωγή, καθώς και τή λειτουργία τών δραματικών τους σχολών. Οί περιοδεΐες στήν Ελλάδα και τό έξωτερικό ενισχύονται μέ έπιπλέον πόρους. Και τά δύο κρατικά θέατρα διαθέτουν άρκετές σκηνές. Έδῶ και τρία χρόνια, οί σκηνές του Κρατικού Βορείου Ελλάδος αναδιαμορφώνονται. Τό Έθνικό χρησιμοποιεί τίς δύο σκηνές του νεοκλασικού κτηρίου όπου στεγάζεται, στήν Αθήνα, πού έχει σχεδιαστεί από τόν Γερμανό αρχιτέκτονα

Έρνστ Τσίλλερ. Η μεγαλύτερη σκηνή είναι ιταλική, ενώ ή μικρότερη είναι πιο εύελικτη, μέ καθίσματα πού προσαρμόζονται στίς ανάγκες κάθε παράστασης. Για τίς πιο πειραματικές παραστάσεις χρησιμοποιείται ο χώρος ενός υπόγειου γκαράζ πού έχει διαμορφωθεί σέ θέατρο. Έπιπλέον, τό Έθνικό χρησιμοποιεί τή μεγάλη σκηνή του πρώην κινηματογράφου Ρέξ.

Τό Έθνικό, πού ιδρύθηκε τό 1932, συνέβαλε καθοριστικά στή δημιουργία ισχυρής αστικής θεατρικής κουλτούρας στήν Ελλάδα πάνω σέ δυτικά πρότυπα. Κύρια θέση στό ρεπερτόριο του είχαν τό άρχαίο έλληνικό δράμα και τά μεγάλα κλασικά έργα, ενώ ή νεοέλληνική δραματολογία ήταν στό περιθώριο. Από τήν πτώση τής χούντας, τό Έθνικό έχει κάνει πολλές προσπάθειες νά αλλάξει τή συντηρητική του εικόνα, μέ θετικά άποτελέσματα. Τό θέατρο έχει υποστηρίξει πιο ενεργά τό σύγχρονο έλληνικό έργο και επίσης είναι πιο άνοιχτό στό νά αναθέτει σέ πειραματικούς καλλιτέχνες, όπως ο Γιάννης Χουβαρδός τή σκηνοθεσία παραστάσεων.

Καλλιτεχνικός διευθυντής του Έθνικού είναι τώρα ο ήθοποιός Νίκος Κούρκουλος, ο όποιος κάνει πολλές προσπάθειες τά τελευταία χρόνια νά προσελκύσει ένα ευρύτερο και πιο νεανικό κοινό. Τό Έθνικό δέν έχει πλέον μόνιμους σκηνοθέτες αλλά αναθέτει τίς παραγωγές του μέ συμβάσεις. Οί συνεργάτες του προέρχονται από έτερόκλητους χώρους και ή δουλειά τους εκφράζει πολύ διαφορετικά ύφη και τάσεις, από τόν πειραματισμό τής πρωτοπορίας, ως τό νατουραλισμό και τό πιο λαϊκό και εύπεπτο θέαμα. Τά τελευταία χρόνια τό ρεπερτόριο του Έθνικου είναι ιδιαίτερα και ίσως υπερβολικά ευρύ. Συμπεριλαμβάνει εκτός από τό άρχαίο και τό νεοέλληνικό δράμα και τά κλασικά δυτικά έργα, πιο άνορθόδοξες έπιλογές, όπως μιά μοντέρνα, μουσική διασκευή του *Όνειρου Καλοκαιρινής Νύχτας* του Σαίξπηρ, τήν *Αντίθετη Ψυχολογία* του Τσαρλς Λάντλαμ (Charles Ludlam), καθώς και μιά δημοφιλή έλαφριά κωμωδία του '40, τό *Ένας ήρωας μέ παντοϋφλες* πού άνοίγει αυτή τή σαιζόν.

Σαφέστατα, τό Έθνικό θέατρο άποσκοπεϊ στό νά είναι άνοιχτό σέ όλους, από τό αστικό κοινό τής έλίτ πού παρακολουθεϊ πειραματικές παραστάσεις, ως τό ευρύτερο κοινό πού άποζητά πιο εύπεπτα θεάματα. Ο στόχος αυτός υπηρετείται και από τίς περιοδεΐες στήν Ελλάδα και τό έξωτερικό, οί όποιες τά τελευταία χρόνια έχουν αύξηθει σημαντικά. Επί Κούρκουλου, οί παραγωγές του Έθνικού έχουν μέν έμπορική έπιτυχία, αλλά είναι άνισες ως προς τήν ποιότητα. Για παράδειγμα, ή *Μήδεια* του Εϋριπίδη τής Νικαίτης Κοντούρη και οί *Όρνιθες* του Άριστοφάνη του Κώστα Τσιάνου δέν εξέφραζαν ένιαίες σκηνοθετικές άπόψεις για τά έργα αυτά. Όμως οί *Πέρσες* του Αισχύλου σέ σκηνοθεσία Λευτέρη Βογιατζή ήταν σημαντικό έργο, πού παρουσίαζε μιά πρωτότυπη και πλούσια σέ άποχρώσεις έρμηνεία του χορού. Είναι ακόμα νωρίς νά κρίνουμε τίς νέες προσεγγίσεις του Έθνικού. Όμως ή έπι-

λογή έτερόκλητων έργων και συνεργατών δέν βοηθά τό θέατρο νά διαμορφώσει χαρακτηριστικό ύφος, ιδιαίτερα καθώς δέν έχει πιά μόνιμους σκηνοθέτες. Η τακτική αυτή μπορεί νά έχει σάν αποτέλεσμα, μακροπρόθεσμα, νά μετατραπεί τό Έθνικό σέ διεκπεραιωτικό οργανισμό.

Τό Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδας έδρεύει στήν Θεσσαλονίκη, τή δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στήν Ελλάδα, και ιδρύθηκε τό 1960. Η πολιτιστική κίνηση τής Θεσσαλονίκης είναι σέ ανάπτυξη τά τελευταία χρόνια, αν και ακόμα δέν συγκρίνεται μέ τή δραστηριότητα πού επικρατεί στήν Αθήνα. Έκτός από τό Κρατικό υπάρχουν άκρετά ελεύθερα θέατρα στήν πόλη, τό αρχαιότερο και πιο σημαντικό από τά όποια είναι ή Πειραματική Σκηνή. Τό θέατρο αυτό φημίζεται γιά τήν ποιότητα και τό εύρος του ρεπερτορίου του, πού συμπεριλαμβάνει συγγραφέις από τόν Σαίξπηρ ως τόν Μπέκετ και τόν Μίσιμα. Τό Κρατικό αντιμετώπιζει διοικητικά προβλήματα τά τελευταία χρόνια, πού φαίνεται νά έχουν καταλαγιάσει μέ τήν έπιλογή του σημερινού καλλιτεχνικού διευθυντή, Διαγόρα Χρονόπουλου. Από τήν ίδρυσή του, τό Κρατικό έχει άνεβάσει κάποιες τολμηρές παραστάσεις πού έχουν προκαλέσει τούς κριτικούς και τό κοινό, όπως συνέβη σχετικά πρόσφατα μέ τίσ Βάκχες του Έυριπίδη σέ σκηνοθεσία του Ματτίας Λάνγκχοφ. Η παράσταση ενόχλησε έπειδή άποσυνέθετε τό πρωτότυπο κλασικό κείμενο μέ τρόπο πού θεωρήθηκε ότι έπέκρινε τή σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Πέρυσι τό καλοκαίρι ό Διαγόρας Χρονόπουλος σκηνοθέτησε μία εύρηματική παράσταση του Πλούτου του Άριστοφάνη, όπου τό υπερούγχρονο σκηνικό παρίστανε τό Χρηματιστήριο τής Αθήνας. Η παράσταση είναι σημαντική έπειδή εντάσσεται σέ μία προσπάθεια, τά τελευταία χρόνια, νά εκσυγχρονιστεί ή αρχαία κωμωδία. Η άνανέωση έπιχειρείται μέ νέους τρόπους, πού άπομακρύνονται από τίσ λαϊκές και φολκλορικές έρμηνείες, μέ τίσ τετριμμένες έπιθεωρησιακές αναφορές σέ πολιτικά ζητήματα. Η τάση αυτή σχετίζεται κυρίως μέ τή σκηνοθετικά και ήθοποιό Ένν Γαβριηλίδη, και μέ τόν ποιητή και μεταφραστή Γιάννη Βαρδέρη, οι όποιοι συνεργάστηκαν και στήν παράσταση του Πλούτου. Η ομάδα έχει άνεβάσει πολύ διασκεδαστικές και έξυπνες παραστάσεις του Άριστοφάνη και ιδιαίτερα του Μενάνδρου, και έχει συμβάλει στό νά αναγνωριστουν οι θεατρικές άρετές αυτού του παραμελημένου συγγραφέα. Η Σαμία του Μενάνδρου, μία πολύ έπιτυχημένη παράσταση των τελευταίων έτών πρόκειται νά άνοιξει και πάλι στό Κρατικό αυτή τή σαϊζόν.

Έκτός από τό Έθνικό και τό Κρατικό Βορείου Ελλάδος, ή πολιτεία ενισχύει οικονομικά και τά περιφερειακά θέατρα, μέ τήν προϋπόθεση νά άπασχολουν τουλάχιστον δέκα ήθοποιούς, νά στηρίζουν τό νεοελληνικό έργο και νά περιοδεύουν στήν περιοχή τους. Στίς αρχές του '90, δέκα χρόνια μετά τήν εγκαθίδρυση του θεσμού, υπήρχαν έντεκα περιφερειακά θέατρα σέ όλη

τή χώρα και ό αριθμός τους αυξάνεται μέ γοργό ρυθμό. Παρόλο πού κάποια θέατρα παρουσιάζουν ενδιαφέρουσα δουλειά, όπως πρόσφατα τά ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βέροιας και Σερρών, ή παραγωγή των περιφερειακών θεάτρων μπορεί νά έχει μεγάλες διακυμάνσεις ως προς τήν ποιότητα. Οι συνθήκες δέν εννοούν ακόμα τήν διαμόρφωση ισχυρών θιάσων πού παράγουν σταθερά και μέ συνέπεια ποιοτικό έργο. Οι καλλιτεχνικοί διευθυντές τείνουν νά μήν έχουν τήν άφοσίωση νά δουλέψουν στήν έπαρχία, και πολλοί πηγαινοέρχονται στήν Αθήνα, ενώ άλλοι παραμένουν στή θέση μικρό χρονικό διάστημα. Η αστάθεια αυτή έπηρεάζει τίσ τύχες των περιφερειακών θεάτρων, πού αυξομειώνονται. Προβλήματα δημιουργούνται επίσης από τήν έλλειψη κονδυλίων και από τήν τάση, σέ μερικές περιπτώσεις των τοπικών φορέων νά άναμειγνύονται στή διοίκηση των θεάτρων.

Άπό τά περιφερειακά θέατρα ξεκίνησε και μία αξιολογη άπόπειρα νά έρμηνευτεί εκ νέου τό αρχαίο δράμα μέ βάση τή λαϊκή παράδοση, πού ταυτίστηκε μέ τά ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Λάρισας και Βόλου, όταν διοικούνταν από τόν Κώστα Τσιάνο και τήν Λυδία Κονιόρδου αντίστοιχα. Ο τρόπος αυτός συνοψίζεται στή λεπτομερειακή μελέτη των λαϊκών στοιχείων μιας ιδιαίτερης περιοχής και τήν αξιοποίησή τους στή σκηνοθετική σύλληψη. Ίσως τό πιο αξιολογικό δείγμα αυτής τής δουλειάς είναι μία λαϊκή εκδοχή τής Ηλέκτρας του Κώστα Τσιάνου, πού βασίζεται στίς τοπικές παραδόσεις τής Θεσσαλίας. Ο Τσιάνος έχει συνεργαστεί στενά μέ τήν έξαιρετική ήθοποιό Λυδία Κονιόρδου, ή όποία, ως καλλιτεχνική διευθύντρια του ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βόλου είχε επίσης άσχοληθεί μέ τήν αξιοποίηση των παραδόσεων τής περιοχής στή δουλειά της. Ένας άλλος σκηνοθέτης πού έχει έμπνευστεί μέ νεωτερικό τρόπο από τήν παράδοση είναι ό Σπύρος Βραχωρίτης, καλλιτεχνικός διευθυντής τής Θεατρικής Λέσχης Βόλου, ή όποία λειτουργούσε στήν πόλη πριν από τήν ίδρυση του περιφερειακού θεάτρου. Ο Βραχωρίτης άφομοιώνει τά λαϊκά στοιχεία σ' ένα πιο άφηρημένο, πειραματικό πλαίσιο. Άπό τίσ καλύτερες δουλειές τής Θεατρικής Λέσχης Βόλου ήταν μία τελετουργική παράσταση τής Αντιγόνης του Σοφοκλή στα αρχαία ελληνικά.

Η ανάπτυξη του σύγχρονου θεάτρου στήν Ελλάδα σχετίζεται κατ' έξοχήν μέ τό μη έμπορικό, ελεύθερο θέατρο πού είναι συγκεντρωμένο στήν Αθήνα. Τό ελεύθερο θέατρο ύποστηρίζεται επίσης από τήν πολιτεία, λαβαίνει όμως μικρότερη έπιχορήγηση σέ σχέση μέ τίσ κρατικές σκηνές. Μία σημαντική άλλαγή από τήν πώση τής χούντας είναι ότι τό Θέατρο Τέχνης του Κάρολου Κούν, τό όποιο παρήγαγε έξαιρετικό έργο τίσ δεκαετίες του '50, '60 και του '70, τώρα μοιράζεται τό ρόλο τής διαμόρφωσης του πολιτιστικού τοπίου στήν Ελλάδα μέ άρκετούς άλλους μεταγενέστερους και πολύ ένεργητικούς θιάσους.

Άπό τούς πιο ενδιαφέροντες σύγχρονους θιάσους είναι τό θέατρο τής Όδου Κυκλάδων, πού ιδρύθηκε από

τόν Λευτέρη Βογιατζή τό 1982. Τό θέατρο στεγάζεται σέ ένα μικρό χώρο μέ τετράγωνη σκηνή και καθίσματα στίς τρεις πλευρές. Ο Βογιατζής σκηνοθετεί όλες τίς παραστάσεις και συχνά επίσης παίζει σ' αυτές. Η παραγωγή είναι περιορισμένη. Τό Κυκλάδων δέν παρουσιάζει περισσότερες από μία ή δύο παραστάσεις τό χρόνο, όμως αυτές πάντοτε εξελίσσονται σέ σημαντικά θεατρικά γεγονότα στην Αθήνα. Ως σκηνοθέτης, ο Βογιατζής φημίζεται για τήν εξαιρετική του δουλειά συνόλου πού διαπνέεται από σεβασμό στό κείμενο. Τό ύφος του είναι ρεαλιστικό, χωρίς όμως νατουραλιστική χροιά. Χαρακτηρίζεται από τήν ποιότητα τής μορφής και αίσθηση οικονομίας. Ο θίασος έχει στό ένεργητικό του εξαιρετικές παραστάσεις νεότερων κλασικών έργων όπως τόν *Μισάνθρωπο* του Μολιέρου, τό *Συμφωνία από τό πολύ μυαλό* του Γκριμπογιέντοφ και τήν *Σπασμένη Στάμνα* του Κλάιστ. Τά τελευταία χρόνια, τό Κυκλάδων έχει επίσης παρουσιάσει υποδειγματικές έρμηνείες τής νεότερης και σύγχρονης ελληνικής δραματουργίας, πού συμπεριλαμβάνουν έργα του άναγεννησιακού συγγραφέα Γεωργίου Χορτάση, του Γιώργου Διαλεγμένου, του Δημήτρη Κεχαΐδη και τής Έλένης Χαδιαρά. Ο Βογιατζής έχει χαράξει νέους δρόμους στή σκηνοθεσία του νεοελληνικού έργου, καθώς απομακρύνεται από τίς κοινότοπες ήθογραφικές έρμηνείες πού αναφέρονται στον ελληνικό μικρόκοσμο. Έρευνά επίσης τό πώς αυτά τά έργα διαλέγονται μέ τόν σύγχρονο κόσμο.

Σημαντικός θίασος είναι επίσης τό Θέατρο του Νότου του Γιάννη Χουβαρδά, πού στεγάζεται στον παλιό κινηματογράφο Αμόρε. Εκτός από ταλαντούχο σκηνοθέτη, ο Χουβαρδάς είναι και πολύ ικανός καλλιτεχνικός διευθυντής. Αναθέτοντας παραγωγές σέ προσκεκλημένους σκηνοθέτες, είναι σέ θέση νά προσφέρει περίπου πέντε παραστάσεις τό χρόνο στίς δύο σκηνές του θεάτρου του. Η δουλειά του θιάσου διαπνέεται από μεταμοντέρνο πνεύμα, έχει χιούμορ και συνδυάζει πλήθος από αναφορές και ύφη. (Βλέπε *Western European Stages* 11:3, 17-20, 12:2, 71-74). Από τήν ίδρυσή του τό 1991, τό Θέατρο του Νότου έχει γίνει πολύ προσφιλές σέ ένα νεανικό κοινό μέ ύψηλές ποιητικές απαιτήσεις. Στή μικρότερη σκηνή στον έλιανω χώρο πού θυμίζει κάπως καμπαρέ παρουσιάζονται σύγχρονα έργα από νεότερους σκηνοθέτες. Τό ρεπερτόριο συμπεριλαμβάνει και διασκευές των κλασικών τής λογοτεχνίας, όπως μία άτμοσφαιρική έκδοχή των ιστοριών του Έντγκαρ Άλλαν Πόε πού είχε ανέδει πριν μερικά χρόνια. Χρησιμοποιώντας ελάχιστα σκηνικά μέσα, ο σκηνοθέτης Κωνσταντίνος Άρβανιτάκης βασίστηκε κυρίως στην εξπρεσιονιστική υπόκριση για νά δημιουργήσει μία ζοφερή αίσθηση μυστηρίου και τρόμου. Φέτος, στή μικρότερη σκηνή του Αμόρε παίχτηκε μία πολύ επιτυχημένη παράσταση του έργου του Χένρυ Τζαίμς, *Τό στρίψιμο τής βίδας*.

Στήν κεντρική σκηνή παρουσιάζονται κυρίως κλασικά έργα. Οι παραστάσεις του Χουβαρδά χαρακτηρίζο-

νται από τόλμη και άντισυμβατικότητα. Ο σκηνοθέτης δέν διστάζει νά υιοθετήσει κριτική, ή και προκλητική στάση άπέναντι στα κείμενα. Τά τελευταία χρόνια έχει παρουσιάσει πολύ επιτυχημένες παραστάσεις κλασικών έργων πού άνεβαίνουν σπάνια στην Ελλάδα, όπως ο *Τουρκαρέ* του Λεσάζ, τό *Βρακί* του Κάρολ Στερονχάμ και τό *Καζιμίρ και Καρολίνα* του Όντον φόν Χόρβατ. Περισσότερο από κάθε άλλο θέατρο στην Ελλάδα, τό Αμόρε έχει επίσης συστηματικά επιδιώξει συνεργασίες μέ ξένους θιάσους και σκηνοθέτες. Από τίς πιο γόνιμες συνεργασίες ήταν ή συμπαραγωγή τής *Ιφιγένειας έν Ταύροις* του Εϋριπίδη μέ τό θέατρο LaMama τής Νέας Υόρκης σέ σκηνοθεσία Γιάννη Χουβαρδά. Η παράσταση αυτή τόνοιζε μία πρωτότυπη, ψυχαναλυτική προσέγγιση στό έργο. Ένδιαφέρουσα επίσης ήταν ή παραγωγή του *Τορκουάτο Τάσο* του Γκαίτε πού σκηνοθέτησε ή Γερμανίδα Καρίν Χένκελ. Η έρμηνεία τής προέβαλλε ένα άντι-ηρωϊκό, ειρωνικό πορτραίτο του καλλιτέχνη πού συγκρουόταν σκόπιμα μέ τήν πρωτότυπη ρομαντική σύλληψη του Γκαίτε. Φέτος, τό θέατρο πρόκειται νά συνεργαστεί μέ τό Theatrehaus Gesnerallee τής Ζυρίχης.

Ριζικότερος πειραματισμός χαρακτηρίζει τους θιάσους Διπλούς Έρωσ και Άττις του Μιχαήλ Μαρμαρινού και του Θεόδωρου Τερζόπουλου αντίστοιχα. Πρόσφατα οι δύο θίασοι έγκαταστάθηκαν σέ εκσυγχρονισμένους χώρους, στή γειτονιά του Ψυρρή. Τόσο ο Μαρμαρινός όσο και ο Τερζόπουλος έχουν δουλέψει πολύ τό άρχαιο δράμα και δίνουν προτεραιότητα στην έξερεύνηση τής φόρμας, παρά στό κείμενο, τό όποιο συχνά άνασυνθέτουν ελεύθερα. Και οι δύο έχουν επίσης σκηνοθετήσει άποδομητικές παραστάσεις των κλασικών έργων του Χάινερ Μύλλερ. Ο Μαρμαρινός έχει πιο ποιητικό, και σχεδόν ένίοτε λυρικό ύφος, ενώ ή δουλειά του Τερζόπουλου είναι περισσότερο άφηρημένη και φορμαλιστική. Ο Τερζόπουλος έχει επίσης διαπολιτισμικά ένδιαφέροντα και έχει συχνά συνεργαστεί μέ ξένους επαγγελματίες του θεάτρου, όπως τή διακεκριμένη Ρωσίδα ήθοποιό Άλλα Ντεμίντοβα.

Οι προσεγγίσεις του Μαρμαρινού και του Τερζόπουλου είναι σχετικά άνοιχτες στην Ελλάδα και συχνά άντιμετωπίζονται έχθρικά από συντηρητικούς κριτικούς οι όποιοι έμμένουν σέ έρμηνείες πού δίνουν προτεραιότητα στό κείμενο, ιδιαίτερα για τό άρχαιο δράμα. Και οι δύο σκηνοθέτες όμως έχουν κοινό και κριτικούς πού τους υποστηρίζουν. Στήν καλύτερη έκφρασή του, ο πειραματισμός αυτός ευαισθητοποιεί τό κοινό ως προς τό ότι τά άρχαία κείμενα δέν σημαίνουν από μόνα τους αλλά άποτελούν σπαράγματα ή σχήματα πού επιδέχονται πολλές έρμηνείες. Στίς αξιόλογες παραστάσεις του Μαρμαρινού συγκαταλέγεται ή *Μήδεια* του Εϋριπίδη (1992), όπου ο σκηνοθέτης δημιούργησε ένα παλίμψηστο άναφορών και άναγνώσεων πού υπογράμμισε τή ματαιότητα τής άναζήτησης τής ουσίας ή του πυρήνα του έργου. Στόν *Άγαμέμνονα* του Αισχύλου πού άνέβηκε πέρυσι, ο Μαρμαρινός έκα-

νε την πρωτότυπη επιλογή να ασχοληθεί με τον βασιλιά αντί με την Κλυταιμνήστρα και με το θέμα της μυστηριακής απουσίας του από τη δράση, που υπογραμμίζει ότι στο έργο υπάρχει ένα κενό. Στις *Βάκχες* του Εϋριπίδη ο Τερζόπουλος αποδόμησε το πρωτότυπο για να δημιουργήσει ένα έλλειπτικό κείμενο νέων και αρχαίων ελληνικών, ανατολίτικων και δυτικών κωδίκων. Η άποσπασματική αυτή γλώσσα πανηγύριζε την έκσταση της μεταμόρφωσης.

Ο πειραματισμός με τη φόρμα έχει επίσης κεντρική θέση στο έργο του Δημήτρη Παπαϊωάννου, του σημαντικότερου εκπροσώπου του χοροθεάτρου στην Ελλάδα. Η καλύτερη σκηνοθετική δουλειά του Παπαϊωάννου έως σήμερα είναι η *Μήδεια* ένα έργο περφόρμανς χωρίς κείμενο που βρίσκεται στα όρια ανάμεσα στο θέατρο και το χορό. Ο καλλιτέχνης χρησιμοποίησε το μύθο αντί για το έργο του Εϋριπίδη για να δημιουργήσει ένα συναρπαστικό θέατρο εικόνων, επενδυμένων με όπερατική μουσική. Το έργο άφομοιωνε πρωτότυπα τόσο την ελληνική παράδοση όσο και σύγχρονα δυτικά ρεύματα. Άλλες δουλειές του Παπαϊωάννου που έχουν σχέση με το θέατρο είναι μία έκδοση της *Ορέστειας* σε μουσική Γιάννη Ξενάκη, καθώς και η *Καταιγίδα*, ένα έργο περφόρμανς που βασίζεται χαλαρά στο ομώνυμο έργο του Στρίντμπεργκ. Πρόσφατα, ο Παπαϊωάννου σκηνοθέτησε την *Υπνοβάτιδα* του Μελίνι για το Μέγαρο Μουσικής. Με την παράσταση αυτή όπου κυριαρχούσε η κινητικότητα και το χιούμορ, ο καλλιτέχνης αποπειράθηκε να επαναπροσεγγίσει την όπερα ως λαϊκό είδος.

Άλλοι σκηνοθέτες με ιδιαίτον προσωπικό ύφος είναι ο Κώστας Ρήγος, που παράλληλα με τον Παπαϊωάννου αξιοποιεί τη γλώσσα του χορού σε θεατρικά έργα-performances, η Ρούλα Πατεράκη και ο Γιάννης Κακλέας. Η Πατεράκη, μία από τις λίγες αναγνωρισμένες γυναίκες σκηνοθέτιδες στην Ελλάδα διακρίνεται για τις ποιητικές της έρμηνειες κλασικών έργων του 20ού αιώνα από τον Χένρικ Ίψεν ως τον Σάμουελ Μπέκετ. Πρόσφατα σκηνοθέτησε δύο πολύ επιτυχημένες παραστάσεις της *Καταιγίδας* και του *Πελεκάνου* του Στρίντμπεργκ, όπου έξερευνούσε τό ανοιχτό, μη παραστατικό ύφος αυτών των έργων. Τελείως διαφορετική προσέγγιση έχει ο Γιάννης Κακλέας. Η αισθητική του εμπνέεται από την πόπ κουλτούρα και συνδυάζει στοιχεία από τα κόμιξ, τις ταινίες τρόμου, τις σαπουνόπερες και τα διντεοκλίπ. Στην αξιόλογη δουλειά του συγκαταλέγονται μία σκόπιμα έκχυδαϊσμένη, σκοτεινή έκδοση του *Τρώιλος και Χρυσίδα* του Σαίξπηρ, καθώς και οι *Βάτραχοι* του Άριστοφάνη, σε μία έρμηνεία που προέβαλλε την κατάπτωση του σύγχρονου πολιτισμού.

Οι σκηνοθέτες και οι θίασοι που ανέφερα δίνουν έναν ιδιαίτερο τόνο στις θεατρικές αναζητήσεις στη σύγχρονη Ελλάδα. Ποιοτική δουλειά προσφέρειται όμως και σε αρκετά άλλα θέατρα στην Αθήνα. Το Άνοιχτο Θέατρο του Γιώργου Μιχαηλίδη, που ιδρύθηκε την δε-

καετία του '70 εϋνοεί το κλασικό Εϋρωπαϊκό έργο και φημίζεται για τις λεπτοδουλεμένες του παραστάσεις συνόλου. Το Άπλό Θέατρο του Άντωνη Αντύπα έχει παρουσιάσει δνειςδυτικές έρμηνειες της σύγχρονης άγγλικής, ιρλανδικής και αμερικάνικης δραματολογίας, όπως πρόσφατα τη *Μόλυ Σουίνι* του Μπράιαν Φριέλ και την *Oleanna* του Ντέβιντ Μάμετ. Το Θέατρο της όδοϋ Κεφαλληνίας της Μπέτυ Άρβανίτη διακρίνεται για τις λεπτές επιλογές του ρεπερτορίου του που έστιάζεται στο εϋρωπαϊκό πρωτοποριακό έργο του 20ού αιώνα, καθώς και για την ποιότητα των συνεργατών του, σκηνοθετών και ήθοποιών. Στις έπιτυχίες του συμπεριλαμβάνονται τά *Πικρά δάκρυα της Πέτρα φόν Κάντ* σε σκηνοθεσία Ρούλας Πατεράκη, *Η κυρά της θάλασσας* του Ίψεν σε σκηνοθεσία Μίνου Βολανάκη και πέρυσι, τό *Πρίν την άποχώρηση* του Μπέρνχαρντ σε σκηνοθεσία Στάθη Λιβαθινού. Τό νεότερο θέατρο Έμπρός, που στεγάζεται σε ένα πρώην τυπογραφείο στοϋ Ψυρρή, έχει παρουσιάσει κάποιες πολύ έπιτυχημένες πειραματικές έρμηνειες, όπως τον *Άμερικάνικο Βούδαλο* του Μάμετ καθώς και τον *Γυάλινο Κόσμο* του Τένεση Ούίλλιαμς, σε μία παράσταση εμπνευσμένη από τον κινηματογράφο, όπου κυριαρχούσαν έπιφάνειες δύο διαστάσεων και άνατανακλάσεις.

Τό Άμφι-Θέατρο του Σπύρου Εϋαγγελάτου και η Στοά του Θανάση Παπαγεωργίου παρουσιάζουν επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την άφοσίωσή τους στο νεοελληνικό έργο. Όμως τό ρεπερτόριο και η αισθητική των δύο θιάσων διαφέρουν ριζικά. Τό Άμφι-Θέατρο που κάνει πιο περίτεχνες επιλογές ανεβάζει αποκλειστικά έργα προϋ του 20ού αιώνα, ενώ η Στοά εϋνοεί κυρίως τό σύγχρονο έργο. Στη μακρόχρονη πορεία του, τό Άμφι-Θέατρο έχει παρουσιάσει πρεμιέρες παραμελημένων αλλά αξιόλογων ελληνικών έργων του παρελθόντος με τό χαρακτηριστικό του ύφος, που αξιοποιεί στοιχεία από τά ελληνικά λαϊκά θεάματα. Ο θίασος έχει επίσης ανεβάσει ποιοτικές διασκευές λογοτεχνικών κειμένων, όπως τό έπος του *Διγενή Άκρίτα* του 11ου αιώνα και τον *Ερωτόκριτο* του Βιτσέντζου Κορνάρου, ένα έργο του 17ου αιώνα που είχε σκηνοθετήσει έξαιρετικά ο Εϋαγγελάτος τη δεκαετία του '70. Εκτός από τά νεότερα ελληνικά έργα, ο Εϋαγγελάτος έχει επίσης ασχοληθεί συστηματικά με τό αρχαίο δράμα, τά κλασικά έργα του δυτικού ρεπερτορίου και με την όπερα.

Η Στοά υποστηρίζει με συνέπεια τη σύγχρονη ελληνική δραματολογία με την άνάθεση και την παραγωγή νέων έργων. Ο Παπαγεωργίου έχει σκηνοθετήσει έργα των πιο αξιόλογων σύγχρονων συγγραφέων, όπως του Ιάκωβου Καμπανέλλη, του Γιώργου Διαλεγμένου και του Μάριου Ποντίκα. Τό ύφος του είναι αρκετά συντηρητικό-κυριαρχεί ο ρεαλισμός με νατουραλιστικές άποχρώσεις. Όμως η δουλειά του έχει μία άγνή, ανεπιτήδευτη ποιότητα που την κάνει έλκυστική τόσο στο τοπικό κοινό της συνοικίας όπου βρίσκεται ή Στοά όσο και στο κοινό που παρακολουθεί συ-

στηματικά θέατρο. Στις αξιολογές δουλειές της Στοᾶς συγκαταλέγονται οί ἀπολαυστικές παραστάσεις τῆς *Φαύστας* (1987) καί τῆς *Μήδειας* (1994) τοῦ ἰδιόρρυθμου συγγραφέα καί γελοιογράφου Μπόστ πού πέθανε πρόσφατα.

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1974, τὸ θεατρικὸ κοινὸ ἦταν πολὺ ἀπρόθυμο νὰ ὑποστηρίξει τὴν νεότερη καί σύγχρονη ἑλληνικὴ δραματολογία. Αὐτὸ δὲν ὀφειλόταν τόσο στὴν κακὴ ποιότητα τῶν παραστάσεων ὅσο σὲ νομιολογικὸ καί στὴ φιλοδυτικὴ νοοτροπία τοῦ ἀστικοῦ κοινοῦ. Στὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν χούντα ὁ Κάρολος Κουν ἦταν ὁ πρῶτος σκηνοθέτης πού συστηματικὰ ἀνέβασε νεοελληνικὸ ἔργο καί ὑποστήριξε ἐκκολαπτόμενα ταλέντα ὅπως ὁ Ἰάκωβος Καμπανέλλης, ἡ Λούλα Ἀναγνωστάκη καί ὁ Δημήτρης Κεχαϊδης, πού γράφουν ἀκόμα καί θεωροῦνται σήμερα οἱ πιο ἀξιόλογοι συγγραφεῖς τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου. Ὁ Κουν δημιούργησε ἐπίσης κοινὸ γιὰ τὸ νεοελληνικὸ ἔργο. Μία πολὺ θετικὴ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων τριάντα χρόνων εἶναι ὅτι τὸ κοινὸ εἶναι τώρα πολὺ πιο δεκτικὸ πρὸς τὴν ἐγγῶρια δραματολογία. Πρόσφατα, τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ ἔργο ἔχει γίνει ἀκόμα καί τῆς μόδας, καθὼς πειραματικοὶ σκηνοθέτες καί θίασοι ὅπως τὸ Κυνκλάδων καί τὸ Θέατρο τοῦ Νότου τὸ ἀνεβάζουν μὲ φορμαλιστικὰ νεωτερικοὺς τρόπους πού ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν ρεαλισμὸ. Αὐτὴ ἡ τάση εἶναι πιθανόν νὰ ὠθήσει καί τὴ συγγραφή νεοελληνικοῦ ἔργου πρὸς νέες κατευθύνσεις. Οἱ συγγραφεῖς Δημήτρης Δημητριάδης καί Ἀνδρέας Σταϊκος πού ἔχουν διακριθεῖ στὸ θέατρο τὴν τελευταία δεκαετία, πειραματίζονται πιο τολμηρὰ μὲ τὴ φόρμα ἀπ' ὅτι ὁ Καμπανέλλης, ἡ Ἀναγνωστάκη καί ὁ Κεχαϊδης.

Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ σύγχρονο θέατρο στὴν Ἑλλάδα ὀλοκληρῶνεται μὲ τὴν παρουσίαση τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ καλοκαιρινοῦ μῆνης, πού ἔχει διευρυνθεῖ πολὺ ἀπὸ τὸ 1974. Τὸ καλοκαιρινὸ θέατρο συνδέεται κατ' ἐξοχὴν μὲ ὑπαίθριες παραστάσεις ἀρχαίου δράματος, τὸ ὁποῖο σπάνια παρουσιάζεται τὸ χειμῶνα σὲ ἐσωτερικοὺς χώρους. Τὸ πιο φημισμένο θεατρικὸ φεστιβάλ στὴν Ἑλλάδα γίνεται στὸ ἀρχαῖο θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου καί ἐλκύει εὐρὺ κοινὸ. Στὸ φεστιβάλ τῆς Ἐπιδαύρου συμπεριλαμβάνονται παραστάσεις τῶν κρατικῶν καθὼς καί τῶν μὴ ἐμπορικῶν θιάσων. Φεστιβάλ ἀρχαίου δράματος γίνονται ἀκόμα στὰ ἀρχαῖα θέατρα τῶν Φιλίππων καί τῆς Θάσου στὴ Βόρειο Ἑλλάδα, καί μερικές φορές στὴ Δωδώνη. Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν πολιτεία, ὀργανώνει ἐπίσης ἕνα Διεθνὲς φεστιβάλ καί συνέδριο ἀρχαίου δράματος πού γίνεται στοὺς Δελφούς κάθε δύο χρόνια. Διεθνῶς ἀναγνωρισμένοι ἐπαγγελματίες τοῦ θεάτρου ἔχουν δεῖξει καί συζητήσει δουλειὰ τους στοὺς Δελφούς, ὅπως ὁ Ρόμπερ Οὐίλσον, Ἀνατόλι Βασιλιεφ, Τόνυ Χάρρισον, Ταντάσι Σουζούκι. Οἱ παραστάσεις γίνονται στὸ ἀρχαῖο στάδιο τῶν Δελφῶν, καθὼς καί σὲ ἄλλους θεατρικοὺς χώρους στὴν περιοχή.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπάρχει μιά τάση τὰ φεστιβάλ νὰ παρέχουν μεγαλύτερη ποικιλία θεαμάτων. Τὸ φεστιβάλ Ἀθηνῶν πού γίνεται στὸ Ἡρώδειο, στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης, εἶναι τὸ πρῶτο πού προσέφερε ἐκτός ἀπὸ ἀρχαῖο δράμα καί ἄλλες θεατρικὲς παραστάσεις, καθὼς ἐπίσης μουσικὰ καί χορευτικὰ θεάματα. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν φεστιβάλ εἶναι θετικὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας νὰ δημιουργηθοῦν πολιτιστικὰ κέντρα ἐξῶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Τὴν τελευταία δεκαετία οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις γίνονται ὅλο καί πιο δεκτικὲς στὸ νὰ ὑποστηρίξουν πολιτιστικὰ γεγονότα. Τὰ Δημήτρια, τὸ σημαντικότερο φεστιβάλ στὴ Βόρειο Ἑλλάδα προσφέρει παραστάσεις θεάτρου, μουσικῆς καί χοροῦ. Ὄργανώνεται καί ἐπιχορηγείται ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μεσαιωνικὴ πόλη τοῦ Ρεθύμνου στὴν Κρήτη φιλοξενεῖ ἐτήσιο φεστιβάλ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου. Στὸ Ρωμαϊκὸ Θέατρο τῆς Πάτρας ἀπὸ τὸ 1986 ἕως τὸ 1990 γινόταν ἕνα πολὺ ἐπιτυχημένο φεστιβάλ πού παρουσίαζε πειραματικὴ δουλειά, ὅπως χἀπενινγκ καί ἀντισυμβατικὲς ἀναγνωστικὲς θεατρικῶν ἔργων σὲ λεωφορεῖα. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ Καλαμάτα προσφέρει διεθνὲς φεστιβάλ χοροῦ πού ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ὁ Βόλος φιλοξενεῖ διεθνὲς φεστιβάλ μουσικοῦ θεάτρου. Διεθνὲς φεστιβάλ πού συμπεριελάμβανε περιβαλλοντικὸ θέατρο εἶχε γίνει σὲ διάφορους χώρους στὸ Ἄργος τὸ 1995, μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄχι μόνο ἐπαγγελματιῶν τοῦ θεάτρου ἀλλὰ καί συνθετῶν, μουσικῶν καί εἰκαστικῶν καλλιτεχνῶν.

Συμπερασματικὰ, τὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα ἔχει ἀναπτυχθεῖ σημαντικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀφθονία ποιοτικῶν θεαμάτων καί ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ πειραματισμὸ. Ἐπιπλέον, τὸ θέατρο ἀνταποκρίνεται, ἂν καί ὄχι ἀκόμα μὲ μεγάλη ὠριμότητα σὲ σύγχρονα ρεύματα, ὅπως τὸ μεταμοντέρνο, τὴν ἀποδόμηση (deconstruction) καί τὸ χοροθέατρο. Παράλληλα, ὑπάρχει ὑγιὲς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξερεύνηση νέων τρόπων πού ἡ λαϊκὴ παράδοση μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει τὸ θέατρο, παρόλο πού αὐτὲς οἱ προσπάθειες τεῖνουν ἀκόμα νὰ εἶναι ἀρκετὰ προσκολλημένες στὶς ἀρχικὲς πηγές. Πολὺ θετικὸ εἶναι ἐπίσης τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πειραματικοῦ θεάτρου γιὰ τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ ἔργο, καθὼς ἐπίσης καί ἡ ἐξερεύνηση νέων προσεγγίσεων στὴ σκηνοθεσία τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἡ σχετικὴ ἀνάπτυξη τῶν περιφερειακῶν θεάτρων καί ἡ ἀφθονία τῶν καλοκαιρινῶν φεστιβάλ εἶναι ἐπίσης αἰσιόδοξε ἐνδείξεις ὅτι ἡ προσπάθεια ἀποκέντρωσης τῆς πολιτιστικῆς δραστηριότητος ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀποδίδει. Τέλος, τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ διεθνεῖς συνεργασίες μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ σημαντικὲς προεμίρες, ὅπως ἐπίσης καί σὲ πειραματισμὸ διαπολιτισμικοῦ χαρακτήρα. Στὸ κατῶφλι τῆς νέας χιλιετίας, καθὼς ἡ Ἑλλάδα ἐτοιμάζεται νὰ φιλοξενήσει τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 2004, τὸ θέατρο τῆς ἔχει μεγάλες δυνατότητες περαιτέρω ἀνάπτυξης. Προβλέπω ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ κατακτήσει πιο σημαντικὴ θέση στὸ θεατρικὸ χάρτη τὰ ἐπόμενα χρόνια.

Η «ΟΜΑΔΑ ΤΕΧΝΗΣ Α΄»

του Γιάννη Χαϊνή*

40 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ «ΟΜΑΔΑΣ ΤΕΧΝΗΣ Α΄»

Πρίν από 40, 50 χρόνια κάτι πήγαινε να γίνει στά πολιτιστικά μας. Στή μουσική ήταν ο Μάνος Χατζηδάκης, ο Μίκης Θεοδωράκης και οι νεότεροί τους. Στόν πνευματικό χώρο και τή λογοτεχνία ή «Επιθεώρηση Τέχνης» και αργότερα οι «Εποχές», μιά νέα δυναμική πρόξα, μιά ποιητική άνθοφορία και –για πρώτη φορά– εκλαιϊκευμένη μέ τή συνδρομή τής μουσικής– καθώς και ή αναβίωση ενός ώριμότερου δημοτικισμού. Στήν πολιτική διάσταση του πολιτισμού, ή Νεολαία Λαμπράκη, οι κινητοποιήσεις για τήν Παιδεία και για τίς Συνταγματικές ελευθερίες.

Στόν εικαστικό χώρο, δυό πρωτοβουλίες συμμετείχαν σ' εκείνη τήν «κοσμογονία». Η πρώτη ήταν ή δημιουργία και ή δράση τής «ομάδας τέχνης α» και ή δεύτερη ή δραστηριότητα του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων.

Σαράντα χρόνια συμπληρώθηκαν έφετος από τήν ίδρυση τής «ομάδας τέχνης α» (αρχές 1961), μιάς πρωτοβουλίας από τίς πιό τολμηρές, πολυμερείς και –ας μου επιτραπεί ό πλατυασμός– πρωτοπόρες στόν κακοτράχαλο πολιτισμικό μας βίοτοπο.

Τότε είχα παρακολουθήσει ως συντάκτης τής «Αύγης» στά πολιτιστικά, τήν προσπάθεια από τήν αρχή της, μνημένος από τόν πρωτεργάτη της Γιάννη Χαϊνή και είχα κάνει ότι μπορούσα για τή δημοσιότητά της –όχι σπουδαία πράγματα δηλαδή– δέν υπήρχε τότε περίσσεια υλικών και πνευματικών αγαθών (μεταξύ άλλων και δημοκρατίας).

Όυτε εδῶ, βέβαια, μπορώ να αναπτύξω τό περιεχόμενο αυτής τής «καινοτομίας», αυτό τό κάνει αρμοδίως ό ίδιος ό Γιάννης Χαϊνή, μέ τό κείμενο πού ακολουθεί.

Έξηγώντας μόνο γιατί χρησιμοποιώ τό επίθετο «πολιτιστική» και όχι «εικαστική» για τήν πρωτοβουλία εκείνη, μπορώ απλῶς να τονίσω τόν παιδευτικό χαρακτήρα της σέ μοναδικό συνδυασμό μέ τήν επαναστατική όρμη της. Όπως όλες οι γνήσιες ατομικές ή ομαδικές επαναστάσεις είχε, πρίν απ' όλα, ψυχή, πάθος, πίστη. Είχε δίκιο.

Δημήτρης Ραντόπουλος

Η «ομάδα τέχνης α΄» συγκροτήθηκε στίς αρχές του 1961 από έναν αριθμό ζωγράφων και γλυπτών που είχαν σκοπό να φέρουν σε επαφή το πλατύ κοινό με την τέχνη. Τήν επιδίωξη αυτή συνόδευε ή άρνηση ένταξής τους στο θεσμικό σύστημα διακίνησης τής τέχνης που τήν εποχή εκείνη άρχιζε να παίρνει κάποιες διαστάσεις και να διαμορφώνει τά έμπορευματικά του χαρακτηριστικά. Αυτοί ήταν οι βασικοί στόχοι των καλλιτεχνών που σχημάτισαν τόν

πρώτο πυρήνα τής ομάδας. Άπ' τήν άλλη μεριά, ό καθένας ακολουθοῦσε τούς δικούς του αισθητικούς δρόμους.

Η πρώτη, αυτόνομη, επιλογή ήταν να πραγματοποιήσει ή ομάδα τίς εκδηλώσεις της στους χώρους όπου ζοῦν και εργάζονται οι λαϊκοί άνθρωποι: στους Δήμους τής άθηναϊκής και πειραιϊκής περιφέρειας και στις πόλεις τής έπαρχίας.

Τά πρώτα μέλη τής ομάδας ήταν οι Κώστας Κλου-

βάτος, Δημοσθένης Κοκκινίδης, Γιάννης Μαλτέζος, Κοσμάς Ξενάκης, Πάνος Σαραφιανός, Αιμίλιος Φρέρης, Γιάννης Χαϊνης και η ιστορικός της τέχνης Κλειώ Μποσταντζόγλου-Τρίπου. Τό βάρος της οργάνωσης και διεξαγωγής των εκδηλώσεων είχε αναληφθεί από τόν Κλουβάτο, τόν Κοκκινίδη και τόν όμιλούντα. Τά κείμενα ιστορίας της τέχνης συνέτασε η Κλειώ Μποσταντζόγλου-Τρίπου. Μετά τήν ένταξή της, βοηθοῦσε και η κεραμίστρια Έλενη Βερναδάκη. Είχε αναλάβει τά οικονομικά —δηλ., τή διαχείριση των εισφορών των μελών της ομάδας πού ήταν και η μοναδική πηγή έσοδων— και διέθετε τό έργαστήρι της στην οδό Σόλωνος 20, γιά τίς συγκεντρώσεις μας.

Στήν πορεία της η ομάδα υποδέχτηκε στους κόλπους της η συνεργάστηκε μέ πολλούς από τούς πιο σημαντικούς καλλιτέχνες του τόπου. Θα παραθέσω τά όνόματα όσων μέχρι τίς αρχές του 1967, πού ήταν και η χρονιά κατά τήν όποια η «ο.τ.α'» έπαψε νά υπάρχει λόγω των γνωστών γεγονότων, έγιναν τακτικά μέλη της. Ακολουθώ τή σειρά προσχώρησης: Μίνως Άργυράκης, Έλενη Βερναδάκη, Νέστορας Παπανικολόπουλος, Παναγιώτης Τέτσης, Κλέαρχος Λουκόπουλος, Γιώργος Νικολαΐδης, Γιώργος Παπαδόπουλος, Γιώργος Ζογγολόπουλος, Χρίστος Καρράς, Βαγγέλης Δημητράς, Γιώργος Άναστασιάδης, Γεράσιμος Κοσμιάς, Δημήτρης Περδικίδης, Ηλίας Δεκουλάκος, Χρήστος Καπράλος, Βάσω Κατράκη, Βλάσης Κανιάρης, Κυριάκος Κατζουράκης, Κούλα Μαραγκοπούλου, Α. Γιαννουλόπουλος, Τάκης Τζαντεάς και Γιάννης Ψυχοπαΐδης.

Η «ο.τ.α'» ήταν η απόληξη μιας σειράς προσπαθειών, πού ξεκίνησαν τό 1952, γιά τή συγκρότηση ενός ευρέος «μετώπου» προοδευτικών ανθρώπων της τέχνης, από τό σύνολο του καλλιτεχνικού φάσματος, πού θ' αναλάμβανε νά πραγματοποιήσει πολιτιστικές δραστηριότητες μέ αποδέκτη τό ευρύ κοινό.

Στίς ζυμώσεις πήραν μέρος όλοι, σχεδόν, οι τότε νέοι δημιουργοί, από τή μουσική, τήν ποίηση, τή λογοτεχνία, τό θέατρο, τίς πλαστικές τέχνες, τόν κινηματογράφο, τήν αρχιτεκτονική.

Η πολυμορφία των απόψεων γιά τίς μορφές δράσης αλλά κυρίως η μή έγκριση από τίς Άρχές του απαραίτητου, τότε, καταστατικού πού θά νομιμοποιόσε τίς δραστηριότητές μας, τερμάτισαν τήν πρώτη εκείνη φάση των προσπαθειών. Αμέσως μετά έγιναν και νέες απόπειρες, σε στενότερη βάση αυτή τή φορά, πού κι αυτές δέν τελεσφόρησαν ως προς τίς αρχικές τους προθέσεις, προέκυψε όμως απ' αυτές η Έπιθεώρηση Τέχνης.

Τά σχετικά μέ τήν Έπιθεώρηση Τέχνης είναι μερικώς, τουλάχιστον, γνωστά. Πρίν από λίγα χρόνια αποτέλεσαν τό θέμα διημερίδας πού πραγματοποιήθηκε στον ίδιο αυτό χώρο. Θα ήθελα, όμως εδώ, μέ τήν ευκαιρία, νά σημειώσω ότι, ενώ αρκετοί ιστορικοί ασχολήθηκαν μέ τόν πολιτικό της ρόλο, πολύ λίγοι στάθη-

καν στην πολιτισμική της εισφορά γιά νά τήν αναλύσουν και νά τήν κρίνουν. Κλείνει η παρένθεση.

Τά χρόνια του '50 και του '60 εκδηλώθηκε μία πρωτοφανής ζύμωση στον τομέα του πολιτισμού. Σημειώνεται στίς αρχές του '50 μέ τήν επιστροφή των πρώτων άδειούχων έξορίστων πού είχαν ως ένασχόληση τίς τέχνες και τά γράμματα. Παρά τό ότι η άυστηρότητα του άστυνομικού κράτους δέν είχε μειωθεί και ό κίνδυνος των διώξεων και της άναστολής των άδειών γιά τούς έξορίστους ήταν μεγάλος, ξεκίνησε μία σειρά από δραστηριότητες πού όλοένα διογκώνονταν.

Έχουμε, πρίν απ' όλα, τήν άδιανόητη γιά τά τότε έλληνικά δεδομένα, αύξηση της κυκλοφορίας του βιβλίου. Άρχοῦσε ένα βιβλίο νά χαρακτηριστεί προοδευτικό γιά νά εξασφαλίσει μερικές χιλιάδες αγοραστές. Κατά κανόνα επρόκειτο γιά μεταφράσεις πεζού και ποιητικού λόγου, συνήθως πρόχειρες έως κακές, όπως κακή ήταν και η έκδοτική τους ποιότητα, πράγμα, όμως, πού δέν ανέκοπτε τή ζήτηση.

Ο κοχλασμός διαχύθηκε και στίς άλλες περιοχές της τέχνης. Η δίψα γιά τά πολιτισμικά προϊόντα είχε, βέβαια, στην άφετηρία της τή στέρηση πού ύφιστατο επί δεκαετίες τό κοινό από κάθε δυνατότητα έπαφής μέ ό,τι έθεωρείτο άριστερή κουλτούρα. Ταυτόχρονα, αποτέλοῦσε τή συγκαλυμμένη έκφραση της αντίθεσης άπέναντι στο καθεστώς. Μιάς αντίθεσης, όμως, πού δέν μπορούσε ακόμα νά πάρει τή μορφή της άπροκάλυπτης πολιτικής πάλης.

Τήν ἀναμόχλευση αὐτή ἐπιχειροῦσε νά καθοδηγήσει τὸ ΚΚΕ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὴν ΕΔΑ, θέτοντας τὶς κατευθύνσεις καὶ τὰ ὅρια. Οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης εἶχαν ἀποδεχτεῖ καὶ ἐσωτερικεύσει τὴν κομματικὴ γραμμὴ καὶ τὴν ὑπηρετοῦσαν μὲ ἀρκετὴ ἀδιαλλαξία. Ὡστόσο, στὴν πορεία, οἱ πιὸ ἀνήσυχτοι, ἄρχισαν νά μεταστρέφονται καὶ νά ἐξεγείρονται καθὼς διαπίστωναν τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες πού εἶχε γιὰ τὴν τέχνη τους καὶ τὴν ποιότητα τῶν πολιτισμικῶν προτύπων πού διαμόρφωναν, ἢ χειραγώγησή τους ἀπὸ τὸ κόμμα.

Ἡ πορεία αὐτὴ πρὸς τὴ χειραφέτηση διαπιστώνεται καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἐπιθεώρησης Τέχνης.

Τὸ ἐπίσημο δόγμα τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων «ἡ τέχνη γιὰ τὸ λαό», πού τὴν αἰσθητικὴ του ἔκφραση ἀποτελεσε ὁ σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς, ὁδήγησε στὴν παραγωγή μιᾶς τέχνης πού στὸ μέγιστο ποσοστὸ τῆς ἦταν θεματικὴ καὶ ἐπιδερμικὴ. Τὸ «ἀναγνωστικὸ» ἐνδιαφέρον πού παρουσίαζε περαιωνόταν στὸ πρῶτο ἐπίπεδο προσέγγισης. Δὲν ὑπῆρχε βάθος. Κατὰ κανὸνα δὲν περιεῖχε στοιχεῖα πού θά μπορούσαν νά ἐνεργοποιήσουν ὅποιονδήποτε προβληματισμό. Αἰσθητικὰ ἦταν ἄγονη.

Ἡ ἀναλυτικὴ καὶ κριτικὴ σκέψη δὲν ἦταν ἀνεκτὲς ἀπὸ τὸ κόμμα. Ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ παραγωγή ἔπρεπε νά εἰκονογραφεῖ τὰ μεγάλα μανιχαϊστικὰ στερεότυπα πού ἀποτελοῦσαν τὴν κομματικὴ ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητας. Ἡ ποιότητα τῆς παραγωγῆς αὐτῆς μετριόταν ἀπὸ τὴν κομματικὴ κριτικὴ ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ πού ὠφελοῦσε ἢ ἐδλάπτε τὴν κομματικὴ ἄποψη. Στὴν οὐσία, ἡ κομματικὴ πολιτικὴ γιὰ τὴν κουλτούρα ὁδηγοῦσε στὴν πολιτισμικὴ καθήλωση τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτῆ, καὶ παρὰ τὶς ἐπιφάσεις πού τῆς προσέφερε ἡ «προοδευτικὴ» θεματικὴ τῆς, ἦταν βαθιὰ ἀντιδραστικὴ καὶ ἀντιλαϊκὴ.

Στὸ κυρίαρχο δόγμα τοῦ Κ.Κ.Ε., ἡ «ομάδα τέχνης α'» ἀντιπαρέθεσε μιὰ δραστηριότητα πού ἐπιχειροῦσε νά συμβάλει στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη μὲ τὴν καινὸτομο καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀπ' τὴν μιὰ μεριά καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μὲ μιὰ παιδαγωγικὴ προσπάθεια στὸν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, πού θά προσέφερε γνώσεις καὶ θά καλλιεργοῦσε τὴ δεκτικότητα καὶ εὐαισθησία τοῦ μεγάλου κοινοῦ.

Συζητούσαμε μὲ τὸ κοινὸ τὶς ἀπορίες καὶ τὶς ἐνστάσεις πού προκαλοῦσαν οἱ καινούργιες, γι' αὐτὸ, μορφές τῶν δικῶν μας ἔργων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔργων ξένων καλλιτεχνῶν πού παρουσιάζαμε μέσα ἀπὸ σχολιασμένους διαφάνειες καὶ ταινίες τέχνης.

Πολεμούσαμε τὶς μεταφυσικὲς καὶ μυστικιστικὲς θεωρίες γιὰ τὴν τέχνη πού ἐδλέπαν τὸ ἔργο τέχνης ὡς προϊόν ἐπιφώτισης προορισμένο γιὰ ἓνα ὀλιγάριθμο κοινὸ προικισμένων ἀτόμων, πού μόνο γι' αὐτὰ εἶναι ἀνοικτοὶ οἱ δρόμοι τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὶς ὑψηλές ἀξίες τῆς τέχνης.

Στηρίζαμε τὴ δική μας συλλογιστικὴ στὸ γεγονός ὅτι

τὸ ἔργο τέχνης εἶναι, ἀπὸ κάθε πλευρὰ, ἓνα ἀντικείμενο μὲ φυσικὴ ὑπόσταση. Τόσο τὸ ἴδιο στὴν ὑλικότητά του, ὅσο καὶ οἱ μηχανισμοὶ πού ἐμπλέκονται στὴ δημιουργία καὶ πρόσληψή του, μηχανισμοὶ οἱ ὁποῖοι ἐγγράφονται στὴν περιοχὴ τῆς φυσιολογίας τῶν ἀνωτέρων νευρικῶν λειτουργιῶν.

Οἱ ἀπόψεις αὐτές, νέες γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, ἔπρεπε νά θεμελιωθοῦν ὄχι σὲ γενικότητες ἀλλὰ σὲ μιὰν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ψηλάφηση τῶν φαινομένων. Ἐπρεπε νά δείξουμε ὅτι τὸ ἔργο τέχνης, παρόλο πού ἐπενεργεῖ στὸ δέκτη ὡς ἀδιάσπαστη ἐνότητα, μπορεῖ, ὡς ἀντικείμενο ἔρευνας, νά ἀναλυθεῖ στὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς μορφῆς του μὲ τὴ διπλὴ ἔκφραση πού ἔχουν· δηλ., ὡς φορεῖς σημασιῶν (σημαντικὴ ἢ σημειολογία) καὶ ὡς συντελεστὲς τῆς μορφικῆς πραγμάτωσής του (μορφολογία, αἰσθητικὴ).

Παράλληλα, ἔπρεπε νά δείξουμε πῶς τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον δρᾷ ἐπικαθοριστικὰ πάνω στὸν δημιουργὸ καὶ νά παρακολουθήσουμε τὶς ἐπιπτώσεις πού εἶχαν γιὰ τὴν τέχνη μέσα στὸ χρόνο οἱ μικρὲς ἢ μεγάλες κοινωνικὲς μεταβολές. Συνάμα, ἔπρεπε μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν εἰδικὴ σκοπιὰ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, νά παρακολουθήσουμε τοὺς προβληματισμούς καὶ τὶς ἀλλαγές στοὺς τομείς τῆς τεχνικῆς, τῶν ὑλικῶν καὶ τῆς μορφολογίας, πού ἀποτελοῦν τοὺς ἐσωτερικοὺς συντελεστὲς παραγωγῆς τῆς καινοτομίας, ἔννοιας σύμφυτης μὲ τὴ δημιουργία.

Ἐπιχειροῦσαμε νά ἀναλύσουμε τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ δέκτη κατὰ τὴν ἐπαφή του μὲ τὸ ἔργο τέχνης, ἐστιάζοντας στοὺς μηχανισμούς πρόσληψης ὅπως τοὺς περιγράφει ἡ φυσιολογία τῶν ἀνωτέρων νευρικῶν λειτουργιῶν.

Ταυτόχρονα, μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐπισκόπηση, προβάλλοντας καὶ σχολιάζοντας ταινίες καὶ διαφάνειες τέχνης, ἐπιδιώκαμε νά δείξουμε πῶς σὲ κάθε ἱστορικὴ περίοδο διαμορφώνονται τὰ ἰδιαίτερα πολιτισμικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καὶ σχηματίζεται τὸ ἀξιακὸ τῆς ἀπόθεμα. Καὶ πῶς μέσα ἀπὸ τὸ ἀπόθεμα αὐτὸ, τὸ ἄτομο, ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητες πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀναπτύξει τὸ εὐρύτερο ἀλλὰ καὶ τὸ ἄμεσο περιβάλλον του, ἀντλεῖ καὶ διερμηνεύει τὶς ἀξίες πού θά συγκροτήσουν τὸν δικό του ὑποκειμενικὸ πολιτισμικὸ κόσμο.

Ἡ πρόθεσή μας ἦταν νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ δημιουργία οὐσιαστικῆς σχέσης μὲ τὸ ἔργο τέχνης δὲν ἀποτελεῖ ἄθλο πού μόνο οἱ ἐκ γενετῆς μνημένοι εἶναι ἱκανοὶ νά ἐπιτελέσουν, ἀλλὰ στόχο προσιτὸ στοὺς πολλούς. Στόχο πού προσεγγίζεται μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν καλλιέργεια.

Βέβαια, τὰ θεωρητικὰ ἐργαλεῖα πού διαθέταμε δὲν χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἄκρα ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν εἶχαμε τὴ σχετικὴ κατάρτιση καὶ δὲν διαθέταμε σὲ ικανοποιητικὸ βαθμὸ τὴ βοήθεια τῶν εἰδικῶν. Πολλὰ κεφάλαια ἀπὸ τὸ σύνθετο πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν τέχνη, οὔτε κἂν τὰ θίγαμε. Δὲν ἀποτελούσαμε, ἄλλωστε, καὶ δὲν τὸ μπορούσαμε, ἀνοιχτὸ πανεπιστήμιον. Οὔτε καὶ ἡ διάρκεια τῶν ἐκθέ-

σεων ήταν άπεριόριστη ώστε να αναπτύξουμε ευρύτερο και πιο συστηματικό πρόγραμμα εκδηλώσεων. Συνήθως κρατούσαν τρεις εβδομάδες. Για τὰ θέματα όμως που κυριαρχούσαν στίς συζητήσεις μας, τὰ σχετικά μέ τή σημασιολόγηση τῶν ζωγραφικῶν καί γλυπτικῶν ἔργων καθώς καί τήν πρόσληψή τους, πού ἦσαν αὐτά πού κυρίως προβληματίζαν τό κοινό μας, εἶχαμε διαμορφώσει τήν κατάλληλη γλώσσα ἐπικοινωνίας καί ἀπόψεις πού διέθεταν, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος κρινόμενες, ἀρκετή πειστικότητα.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἀρχικά, συναντούσαμε ἰσχυρές ἀντιστάσεις. Ἀντιστάσεις πού ὀφείλονταν ὄχι μόνο στά γνωσιακά κενά τοῦ κοινοῦ μας, πράγμα ἀπολύτως φυσικό, ὅσο στή θεολογική ἐγκυρότητα πού διέθετε ὁ δεσπότης κομματικός λόγος μέ τόν ὅποιο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά συγκρουστοῦμε ἀνοιχτά, ἀφοῦ ἦταν ὁ λόγος πού ἐξέφεραν οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἐπισκέπτες πού ἔπαιρναν μέρος στίς συζητήσεις. Ἀξίζει, πάντως, νά σημειώσουμε, ὅτι ἐκεῖ ὅπου συναντούσαμε τήν πύξωσή ἐναντίωση (λ.χ., Νίκαια) κατά τήν πρώτη μας ἐμφάνιση, εἶχαμε, μεταγενέστερα, καί τή μεγαλύτερη κατάφαση. Οἱ νέοι πού μᾶς ἀντέκρουαν μέ ἀρκετό πάθος κατά τίς πρώτες συναντήσεις μας, ἐκδήλωσαν, σέ κάποια ἄλλη στιγμή, τήν ἐπιθυμία νά κάνουν σύλλογο φίλων τῆς «ο.τ.α.».

Ὅταν ἀναλάβαμε αὐτή τήν προσπάθεια δέν ἀγνοούσαμε τίς δυσκολίες πού θ' ἀντιμετωπίζαμε. Δέν εἶχαμε ψευδαισθήσεις οὔτε ὡς πρός τήν ἔκταση τῶν ἀποτελεσμάτων της οὔτε ὡς πρός τήν τελική της ἔκβαση. Βλέπαμε τόσο τὰ ὅρια τῶν δικῶν μας δυνατοτήτων ὅσο καί τῶν ἀνοχῶν τοῦ περιβάλλοντος ἀπέναντί μας. Ὑπῆρχε μιά, ἄς τήν ὀνομάσω εὐφύμως, δυσπιστία, τόσο τῆς κρατικῆς ἀστυνομίας ὅσο καί τοῦ κόμματος. Καί ἡ μέν ἀστυνομία ἔκανε αὐτό πού ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν ἡ δουλειά της· νά παρακολουθεῖ. Τό κόμμα, ἀπό τήν πλευρά του, ἔβλεπε νά ἀσκοῦμε μιά δραστηριότητα πού θά εὐχόταν νά εἶχε ξεκινήσει μέ δική του πρωτοβουλία καί καθοδήγηση ὥστε νά διοχετεῖται τή δική του ἀποψη, ἂν καί στήν πραγματικότητα δέν διέθετε τίς δυνατότητες γιά κάτι τέτοιο. Διαπίστωνε ὅτι ἔχανε τόν ἔλεγχο μᾶς περιοχῆς ὅπου στό παρελθόν κατεῖχε μιά προνομακίη θέση καί ὅτι νέες ἀντιλήψεις γιά τήν τέχνη, τήν ἐρμηνεία της καί τόν κοινωνικό της ρόλο δοκιμάζονταν στήν πράξη καί ἔδρισκαν ἀπήχηση.

Ἡ δική μας πρόθεση ἦταν νά διαμορφώσουμε ἕνα μοντέλο πού ἡ ἐφαρμογή του καί σέ ἄλλους καλλιτεχνικούς τομεῖς θά μπορούσε νά συμβάλει μελλοντικά, καί στή πλαίσια μᾶς νέας κοινωνικῆς πραγματικότητας, στή συμμετοχή ευρύτερων κοινωνικῶν ὁμάδων στήν πολιτισμική ζωή. Καί, φυσικά, ἔξω ἀπό κάθε κομματική παρέμβαση.

Θά παραθέσω τώρα, μιά σχηματική περιγραφή τῶν ἐκδηλώσεων πού πραγματοποιοῦσε ἡ ο.τ.α.· στίς ἐκθέσεις της.

Μέσα στό χῶρο ὅπου ἦταν ἐκτεθειμένα τὰ ἔργα μας τοποθετούσαμε μεγάλα πανώ μέ κείμενα πού ἀναφέ-

ρονταν, μέ ἐνδεικτικό τρόπο, στό σημασιακό φορτίο τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων (δηλ. τῶν γραμμῶν, σχημάτων, χρωμάτων, τόνων, ὄγκου, ὕλικου, ὕψους). Στή συνέχεια περιγράφαμε πῶς μέ τή διαπλοκή τῶν στοιχείων αὐτῶν προέκυπτε μιά νέα, σύνθετη, ἐνότητα. Αὐτή ἡ νέα ἐνότητα, δηλ. τό ὑλοποιημένο ἔργο, μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπιτελοῦσε δύο λειτουργίες· μίαν αἰσθητική, σχετική μέ τίς ποιότητες τῆς μορφῆς του, καί μιά σημασιακή, ἀφοῦ τὰ μορφοπλαστικά στοιχεία πού τό συγκροτοῦσαν ἦσαν, ταυτόχρονα, καί φορεῖς σημασιῶν.

Ὁ διαχωρισμός τῶν δύο αὐτῶν λειτουργιῶν, τῆς σημαντικῆς καί τῆς αἰσθητικῆς, μᾶς βοήθησε μεθοδολογικά καθώς μᾶς ἔδινε τή δυνατότητα νά ἐξετάζουμε τήν περιεχόμενη στό ἔργο πληροφορία χωριστά ἀπό τήν αἰσθητική ἀριότητα τοῦ ὕλικου της φορέα (δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου).

Ἐπιχειροῦσαμε νά ἐξηγήσουμε πῶς συνεισφέρουν τὰ ἐπιμέρους μορφοπλαστικά στοιχεία τό δικό τους, τό καθένα, σημασιακό φορτίο, ὥστε οἱ στοιχειακές σημασίες νά συγκροτήσουν ἀπό κοινοῦ τό «κείμενο» πού, ὅμως, κατ' ἀναλογία μέ τή γλώσσα, δέν εἶναι παρατακτικό ἄθροισμα ἀλλά, τελικά, μιά σύνθετη ἐνότητα. Ἐνότητα στήν ὁποία τό κάθε συστατικό στοιχεῖο ἔχει χάσει τήν αὐτονομία του καί γίνεται ἀναπόσπαστο, ὀργανικό μέρος τοῦ ὅλου.

Γιά παράδειγμα, σ' ἕνα ἀπό τὰ πανώ παρουσιάζαμε σέ παράθεση ἕνα εἰκονικό σχέδιο καί μίαν ἀφηρημένη σύνθεση. Στή συνέχεια, ἀφαιρούσαμε ἕνα κομμάτι ἀπό τήν εἰκονική παράσταση (μιά ρόδα ἀπό τό ἄρμα) καί ἕνα γεωμετρικό στοιχεῖο ἀπό τήν ἀφηρημένη σύνθεση (ἕνα τετράγωνο) γιά νά δείξουμε τίς σημασιακές ἀνατροπές πού προκαλοῦσε αὐτή ἡ ἀπάλειψη. Τίς παρομοιάσαμε μέ τίς ἀνατροπές ἡ καταστροφές πού ἔφεραν στό νόημα μᾶς φράσης ἡ ἀφαίρεση μᾶς λέξης ἡ ἐνός γράμματος ἀπό τίς λέξεις πού ἀπάρτιζαν τή φράση.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ ἔργου στά μορφοπλαστικά του στοιχεία, πού λαμβάνονταν ὡς φορεῖς σημασιῶν, ἔδειχνε πού πρέπει νά πέσει τό βάρος τῆς σημασιακῆς του διερεῦνησης, ἀφοῦ καί ἡ ἴδια ἡ εἰκόνα, στά παραστατικά ἔργα, σύγκειται ἀπό τὰ στοιχεία αὐτά. Γιά νά δείξουμε τό πῶς συμβαίνει αὐτό, κάναμε ἀναγωγή τῆς εἰκαστικῆς παράστασης στά γεωμετρικά σχήματα στά ὁποία αὐτή μπορούσε νά ἀναλυθεῖ, καί, ὅπου ἦταν δυνατό, ἀναζητοῦσαμε τὰ κυρίαρχα χρώματα στήν καθαρότητά τους, ὥστε, μέσα ἀπ' αὐτή τήν ἀπλούστευση, νά μιλήσουμε γιά τό γενικότερο σημασιακό «περιβάλλον» πού διαμόρφωναν τὰ μορφοπλαστικά στοιχεία.

Παράλληλα, ἀναφερόμαστε στό ρόλο πού παίζουν στά εἰκονικά ἔργα οἱ πραγματικῆς καταστάσεις πού ἀπεικονίζονταν σ' αὐτά, τόν προοδιορισμό τῆς σημασίας τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων μέ τὰ ὁποία συνυφαίνονταν (ἐξαρτημένη σύνδεση τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων μέ πραγματικά γεγονότα).

Προτείναμε λοιπόν την παρακάτω εξίσωση που ισχύει για την παραστατική τέχνη:

ΣΗΜΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ = ΣΗΜΑΣΙΑ ΜΟΡΦΟΠΛΑΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ + ΣΗΜΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΙΖΟΜΕΝΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ.

Επισημαίναμε, εξάλλου, τις διαφορές ανάμεσα στη γλώσσα, ως συμβατικό σύστημα σημείων που ή σημασία τους είναι προσδιορισμένη, και επομένως, αναγνωρίσιμη σε κοινωνική έκταση, και τα μορφοπλαστικά στοιχεία που είναι τα μέσα έκφρασης και επικοινωνίας που διαθέτει ο καλλιτέχνης. Αυτά δηλ. τα στοιχεία τά όποια, αν και ως προς ένα μικρό τμήμα τους ενδέχεται να έχουν ύποστει μία συμβατική σήμανση και να οδηγούνται, εξ αυτού, σ' ένα είδος κυριολεξίας με τη συνακόλουθη αναγνωσιμότητα, όμως, στο μέγιστο μέρος τους, δεν προσφέρουν τη δυνατότητα ενός αυστηρού λεκτικού προσδιορισμού του σημασιακού τους περιεχομένου. Πράγμα που οδηγεί σε υποκειμενικές και αποκλίνουσες (μέσα όμως στα πλαίσια «δέσμης» με κοινά γενικά χαρακτηριστικά) σημασίες. Οι σημασίες, εξ άλλου, που έντοπίζονται δεν αποκαλύπτουν την ολότητα του περιεχομένου του έργου τέχνης. Υπάρχει μία περιοχή δυνατικών σημασιών που δεν έρχονται αυτόματα στο φως με την πρώτη απόπειρα σημασιακής ανίχνευσης. Είναι σημασίες οι όποιες ένοικούν σε, ασταθών όριων, ζώνες «αχλύος» που εξαπλώνονται μαζί με τα μεταβλητά όρια των συνειρμικών ακολουθιών. Οι σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία της συνειρμικής ακολουθίας χαλαρώνουν, καθώς θυθίζονται στην αχλύ, ενώ, ταυτόχρονα, εφάπτονται, διασταυρώνονται, συμπλέκονται πρόσκαιρα, με άλλες που ακολουθούν την ίδια πορεία προς τη σημασιακή περιφέρεια.

Τονίζαμε, έτσι, ότι οι σημασίες που παραθέταμε στα πανώ ήταν μόνο ενδεικτικές και ότι στην πραγματικότητα τα μορφοπλαστικά στοιχεία υποδήλωναν ένα σημασιακό κλίμα μάλλον, παρά σημασίες που επιδέχονται μίαν ακριβή «μετάφραση». Τά ίδια τά μορφοπλαστικά στοιχεία, άλλωστε, είναι «πολυσθενή» προσφέρονται σε πολλαπλές σημασίες. Τό γεγονός αυτό αποτελεί πρόσθετο παράγοντα σημασιακού εμπλουτισμού του έργου τέχνης που οδηγεί και στην πολλαπλότητα των έρμηνειών του. Οι έρμηνείες, όμως, αυτές (δηλ., οι απόπειρες για πιο εξειδικευμένες «αναγνωστικές» προσεγγίσεις) δεν θά μπορούσαν να είναι αντίρροπες μεταξύ τους. Θά έπρεπε να εγγράφονται στην ίδια έρμηνευτική τάση. Νά εντάσσονται στο ίδιο σημασιακό κλίμα.

Συμπεραίναμε, επομένως, ότι:

Τό έργο τέχνης δεν είναι μονοσήμαντο. Η αναζήτηση του σημασιακού του περιεχομένου δεν ολοκληρώνεται με την πρωτοβάθμια προσέγγιση. Οι έρμηνείες του είναι υποκειμενικές αλλά ταυτόχρονα υπερπροσδιορίζονται και από εξωυποκειμενικούς παράγοντες. Χωρίς

νά είναι ταυτόσημες, εγγράφονται σε ένα κοινό σημασιακό κλίμα.

Αναπόφευκτα, τά κείμενα των πανώ τά χαρακτηρίζει ένας σχηματικός μινιμαλισμός. Είναι όμως προφανές ότι δεν θά μπορούσαν να περιλάβουν έκτεταμένες και περίτεχνες σημειολογικές αναλύσεις Αποτελούσαν, απλώς, τά έναύσματα. Ό ρόλος τους ήταν να επικεντρώσουν τό ενδιαφέρον σε όρισμένα κομβικά σημεία. Στο διάλογο που ακολουθούσε επιχειρούσαμε να είμαστε περισσότερο αναλυτικοί.

Έκτός από τά πανώ, κάναμε σχολιασμένες προβολές διαφανειών και ταινιών τέχνης μία φορά την εβδομάδα. Προσπαθούσαμε, όσο τό διαθέσιμο υλικό μας τό επέτρεπε, να παρουσιάζουμε τά μεγάλα κινήματα της τέχνης και τό έργο έπιφανών καλλιτεχνών. Επιχειρούσαμε να δώσουμε έναν ειρμό στη διαδοχή των καλλιτεχνικών-αισθητικών ρευμάτων και να αιτιολογήσουμε την εμφάνιση των σύγχρονων τάσεων και μέσα από την ιστορία.

Ετοιμάζαμε επίσης μία σειρά από εκκλαϊκευμένες εκδόσεις πάνω σε θέματα ιστορίας της τέχνης, όπτικής, ψυχολογίας, σημειολογίας κλπ. Η άνυπαρξία οικονομικών δυνατοτήτων δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση των εκδόσεων αυτών παρά τό γεγονός ότι είχαμε συγκεντρώσει ένα μέρος του υλικού. Γενικά, υπήρχαν ιδέες αλλά, όπως συνήθως συμβαίνει, απουσίαζαν οι οικονομικοί πόροι.

Τό κυριότερο, όμως, εργαλείο που διαθέταμε ήταν οι συζητήσεις μας με τό κοινό. Κρατούσαν, συνήθως, ώρες πολλές. Ήταν έξαιρετικά ζωηρές. Αντιμετωπίζαμε ένα κοινό, συχνά επιθετικό, τό όποιο όμως είχε έντονο ενδιαφέρον για τά θέματα που, είτε από τή μεριά του είτε από τή δική μας, έρχονταν προς συζήτηση. Αφετηρία για τή συζήτηση αποτελούσαν τά έντυπα έρωτηματολόγια που συμπλήρωναν οι επισκέπτες και τά όποια περιείχαν έρωτήσεις που αναφέρονταν στα κείμενα των πανώ. Προτείναμε τό έρωτηματολόγιο αυτό για να δώσουμε τή δυνατότητα στον επισκέπτη να όργανώσει κάπως τή σκέψη του πριν μετάσχει στη συζήτηση, και ακόμα, για ν' αποδεχτεί ένα πλαίσιο προσδιορισμένο, ώστε ν' αποφεύγεται ή πελαγοδρομία. Πράγμα που δεν έπιτυγχάναμε πάντα.

Η σχέση μας με τό λαϊκό κοινό δεν ήταν μονής κατεύθυνσης. Δεχόμαστε τά έρωτήματά του για τό ρόλο της τέχνης στην κοινωνία και για τό είδος της τέχνης που θά μπορούσε να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες πολιτισμικές του ανάγκες. Η δική μας έπιθυμία ήταν τό έργο μας να γίνει στοιχείο της καθημερινότητάς του. Νά ένταχθει στο βίο του. Είχαμε ήδη εγκαταλείψει τά καταστήματα τέχνης του κέντρου. Όρισμένους από μάς απασχολούσε τό πρόβλημα της κλίμακας του έργου, της μορφής, των υλικών, που θά ήταν κατάλληλα για μία τέχνη ένταγμένη στον δημόσιο χώρο, υπαίθριο ή στεγασμένο. Στη δουλειά μας είχαμε ένσωματώσει αυτόν τόν προβληματισμό Άλλοι, πάλι, θεω-

ροῦσαν ὅτι τό ἔργο μικρῆς κλίμακας, προσιτό χάρι
στή χαμηλή τιμή του, μποροῦσε ἀπό τό ἐσωτερικό του
σπιτιοῦ τοῦ κατόχου του, νά ἐπιφέρει μέ τή μόνιμη
παρουσία του, τήν ἐξοικειώσή του μέ τήν τέχνη.

Ἡ «ο.τ.α.΄» ἀποτέλεσε γιά τά ἑλληνικά πράγματα
ἕνα ὑπόδειγμα δράσης πού μᾶλλον δέν εἶχε προηγου-
μενο. Ἡ διπλή της πρόταση, γιά δημιουργία δρόμων
ἐπικοινωνίας τοῦ μεγάλου κοινοῦ μέ τήν τέχνη καί ἡ
ἐναντίωσή της στό κυρίαρχο, ἐμπορευματικό σύστημα
διακίνησης τῆς τέχνης μέ τίς ἀλλοτριωτικές του συνέ-
πειες καί τή συγκεκριμένη ταξική του στόχευση — πού
ἐκ τῶν πραγμάτων προσέβλεπε στήν μεγαλοαστική ἢ
μεσοαστική πελατεία— ἀποτέλεσε γιά τούς προοδευτι-
κοῦς καλλιτέχνες ἕνα σημεῖο ἀναφορᾶς πού δέν μπο-
ροῦσαν νά ἀγνοήσουν.

Ἡ θέση τῆς ὀμάδας ἐνισχυόταν μέ τίς συνεχεῖς προ-
σχωρήσεις καλλιτεχνῶν. Αὐτή ἡ ἰσχυροποίηση τῆς ἐπέ-
τρεψε νά πάρει μιά σειρά ἀπό πρωτοβουλίες τόσο στόν
πολιτισμικό ὅσο καί στόν πολιτικό χῶρο.

— Στά 1964, εισηγείται τή διεξαγωγή ἐνός συνεδρίου
γιά τήν αἰσθητική ἀγωγή. Ἡ αἰσθητική ἀγωγή δέν
ἦταν τότε ἀπό τίς πιό διαδεδομένες στόν τόπο μας ἐν-
νοιες. Συμπαραστάτης ἦταν ὁ Σύλλογος Ἀρχιτεκτό-
νων, μέ τόν Ἀριστομένη Προβελέγγιο, πρόεδρο, πού
διέθεσε τούς χώρους τοῦ Συλλόγου καί τή γραμματεια-
κή του στήριξη. Ἡ πρόταση προκάλεσε ἐνδιαφέρον.
Ἔγιναν πολλές προπαρασκευαστικές συναντήσεις στίς
ὁποῖες πῆρε μέρος μεγάλος ἀριθμός ἀνθρώπων ἀπό
τούς χώρους τῆς τέχνης, τῆς παιδαγωγικῆς, τῆς ψυχο-
λογίας, τῆς κοινωνιολογίας κλπ. Τό συνέδριο αὐτό δέν
πρόλαβε νά πραγματοποιηθεῖ.

— Τήν ἴδια χρονιά καί μέ ἀφορμή τά γεγονότα τῆς
Κύπρου, ἡ «ο.τ.α.΄» ὀργάνωσε ἐκθεση 56 καλλιτεχνῶν
πού τέθηκε ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας
Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶχε περάσει στήν
Ἐνωση Κέντρου, ἡ ἀρνητική ἀντιμετώπιση τῆς ὀμά-
δας ἀπό τήν πολιτεία δέν εἶχε ἀλλάξει αἰσθητά. Ἔτσι,
ἡ σύμπραξη αὐτή ἀποτέλεσε μίαν ἐκμείωση ἀναγνώ-
ρισης τῆς ὀμάδας πού ἐλπίζαμε ὅτι θά μᾶς ἔδινε κά-
ποια μεγαλύτερη ἀνεση γιά τίς προσεχεῖς κινήσεις μας
καί, ἐνδεχομένως, κάποιαν οικονομική στήριξη. Ἐλπί-
δα πού διαψεύστηκε.

— Ἄλλη πρόταση τῆς ὀμάδας, πού ὑλοποιήθηκε μέ
τή σύμπραξη καί ἄλλων συναδέλφων, ἦταν τό Α΄ Συ-
νέδριο Ἑλλήνων Καλλιτεχνῶν τῶν Πλαστικῶν Τεχνῶν
(Μάρτιος τοῦ 1965). Στό συνέδριο αὐτό, πού στή συ-
νέχεια ἐγινε θεσμός, συζητήθηκαν γιά πρώτη φορά,
ἀπό ἕνα μεγάλο σῶμα καλλιτεχνῶν, τά προβλήματα
τοῦ χώρου τους.

— Τόν Μάιο τῆς ἴδιας χρονιάς ἡ ὀμάδα μπῆκε, κά-
πως ἐκδιαστικά, στό χῶρο τῆς Πανελληνίας Ἐκθεσης
στό Ζάππειο καί πραγματοποιήθηκε, μέ τή σύμπραξη καί
ἄλλων καλλιτεχνῶν καί ἐπιστημόνων, συζήτηση γιά θέ-
ματα τέχνης καί εἰδικότερα σημαντικῆς τῆς τέχνης,
πού γιά τούς περισσότερους ἦταν μιά ἐννοια ἀγνωστή.

Ἡ «ο.τ.α.΄» ἦταν πάντα παρούσα στούς ἀγῶνες γιά τή
δημοκρατία. Μέ κείμενα, διακηρύξεις, κινητοποιήσεις
τῶν καλλιτεχνῶν, κατήγγελλε τίς διώξεις καί τίς
ἐκτροπές ἀπό τή δημοκρατική νομιμότητα. Εἰδικά στά
γεγονότα τοῦ 1963 μέ τή δολοφονία τοῦ Λαμπράκη,
ἡ «ο.τ.α.΄» πρωτοστάτησε στίς πολιτικές δραστηριότη-
τες καί συνέβαλε στό σχηματισμό τῆς Ἐπιτροπῆς γιά
τήν Προστασία τοῦ Πνευματικοῦ Πολιτισμοῦ καί τῆς
Δημοκρατίας πού ἔπαιξε ἀξιόλογο ρόλο στήν κινητο-
ποίηση τῶν ἀνθρώπων τῆς κουλτούρας.

Ἄνάλογη δραστηριοποίηση τῆς ὀμάδας ἔχουμε καί
κατά τά γεγονότα τοῦ 1965 ἐναντία στήν πραξικοπη-
ματική ἀνατροπή τῆς Κυβέρνησης ἀπό τά ἀνάκτορα.

Ἡ μεταπολίτευση δέν ἔφερε καί τήν ἀναδίωξη τῆς
«ὀμάδας τέχνης α΄». Ὡστόσο, συναντᾶμε ἀπόηχούς
τῆς σέ διάφορες συσπειρώσεις καλλιτεχνῶν κατά τά
πρῶτα χρόνια μετά τήν πτώση τῆς Χούντας.

Στά 1976, ἀρκετοί ἀπό τούς καλλιτέχνες πού ὑ-
πῆξαν μέλη τῆς «ο.τ.α.΄», μαζί μέ ἄλλους, συμμετέχουν
στήν ἴδρυση τῆς «ὀμάδας γιά τήν Ἐπικοινωνία καί
τήν Ἐκπαίδευση στήν Τέχνη». Στόχοι τῆς ὀμάδας αὐ-
τῆς ἦταν ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιά μιά οὐσια-
στικότερη ἐπικοινωνία τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ μέ τήν
τέχνη καί ἡ ἀναζήτηση νέων μεθόδων ἐκπαίδευσης
στόν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. Οἱ δραστηριότη-
τες διήρκεσαν περίπου πέντε χρόνια.

Τό γεγονός ὅτι βασικά τῆς μέλη δίδαξαν μετέπειτα,
στήν Ἀνώτατη Σχολή Καλῶν Τεχνῶν στήν Ἀθήνα ἀλ-
λά καί στήν ἀντίστοιχη τῆς Θεσσαλονίκης, συνέβαλε
στή διάδοση τῶν προβληματισμῶν τους καί στή νεότε-
ρη γενιά τῶν καλλιτεχνῶν.

Τό φαινόμενο ὅμως δέν εἶχε διάρκεια. Ἡ μείωση τῆς
ἀπήχησης τῶν ιδεῶν τῆς Ἀριστερᾶς πού συνόδευσε
τήν ἦττα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί, ἀντίστροφα,
ἡ κραταίωση, φαινομενική ἢ πραγματική, τοῦ καπιτα-
λισμοῦ, ἐκφράστηκε στό χῶρο τῆς τέχνης μέ τήν προ-
σχώρηση στό ἐμπορευματικό σύστημα καί καλλιτεχνῶν
πού εἶχαν ἐπιδείξει στό παρελθόν ἔντονα κοινωνικά
ἐνδιαφέροντα.

Μιά περίοδος ἔχει κλείσει. Σήμερα ἡ ἰδεολογία τῆς
ἀγορᾶς μοιάζει νά ἔχει κερδίσει τήν πλειονότητα ὅσων
ἀσχολοῦνται μέ τήν τέχνη μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται
γιά τόν κοινωνικό της ρόλο καί τή δημιουργική της
λειτουργία. Ἡ παραγωγή καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἡ ἐπι-
κύρωση καί ἡ διακίνησή του, ἔχουν περάσει, σχεδόν
ἀποκλειστικά, στά χέρια θεσμῶν πού παρακινούνται,
ἀναγκαστικά, ἀπό οικονομικά, κατά κύριο λόγο, κίνη-
τρα. Ὡστόσο, τά προβλήματα πού δημιουργεῖ αὐτή ἡ
πραγματικότητα δέν ἔχουν ἐπιλυθεῖ τελεσίδικα. Θά
ὀδηγήσουν, πιστεύω —ἀρχικά στό πεδίο τῆς θεωρίας—
σέ εὐρύτατες ζυμώσεις. Ἡ ἰδεολογία τῆς ἀγορᾶς δέν
εἶναι δυνατό νά μὴ δημιουργήσει νέες ἐνστάσεις. Καί
δέν ἀποκλείεται νά προκύψουν, μελλοντικά, νέες μορ-
φές πολιτιστικῆς δράσης πού θά ἐπιχειρήσουν, ἔστω
καί πρόσκαιρα, νά ἐκφύγουν ἀπό τόν ἐλεγχό της.

ΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΑΝΤΑ «ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ»

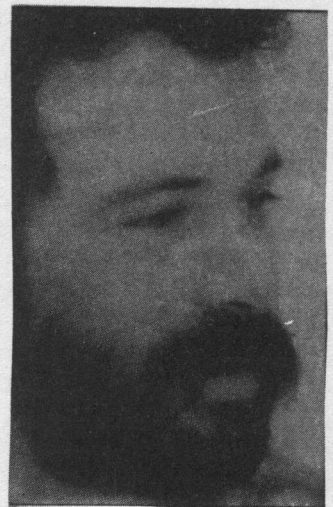
Έπιφυλλίδες στην *Καθημερινή* του Παντελή Μπουκάλα, από τόν Ίανουάριο του 1995 ως τόν Ίανουάριο του 2001, σέ ένα τόμο τῶν ἐκδόσεων «Ἄγρα», Ἀθήνα 2001

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οταν ὁ Παντελής Μπουκάλας, πρὶν κανά μήνα, μού ζήτησε νά εἶμαι ἐκ τῶν παρουσιαστών τῶν Ὑποθέσεών του, πού ἀπόψε παρουσιάζονται στό ἀναγνωστικό κοινό, δέχτηκα τήν πρόσκλησή του χωρίς δεύτερη κουβέντα. Θά ἦταν βέβαια ἓνα βάρος γιά μένα μιά καί μέσα στίς τόσες ὑποχρεώσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου θά ἔπρεπε νά προσθέσω ἄλλη μία. Ἀλλά εἶπα, δέ βαριέσαι, ἓνα βιβλίο εἶναι μέ κείμενα πού ἔγραψε ὁ Μπουκάλας στήν *Καθημερινή*, ἄλλωστε τά ἔχω ὅλα διαβάσει, θά πῶ μερικές καλές κουβέντες, δέν ἔχω, ἐγώ τουλάχιστον, κανένα λόγο ἐδῶ ἢ ἄλλου νά πῶ οὔτε ἓναν ἐπικριτικό λόγο, φίλος εἶναι, θά προσθέσω, ἔλεγα, μερικά περιστατικά ἀπό τήν πολύχρονη συνεργασία μας πού ἀναδεικνύουν τήν ποιότητα τοῦ ἀνδρός, κάτι γιά τή γραφή του, τό χιοῦμορ του, τή γλωσσολογική του δεινότητα, τήν καθημερινά θαρραλέα στάση του, θά τά πῶ προφορικά, εὐκόλα καί τοῦ χεριοῦ μου εἶναι ὅλα αὐτά καί θά τελειώσουμε ὅλοι εὐχαριστημένοι. Βραδύα εἶναι θά περάσει.

Ἀπό χτές ὅμως, πού θέλησα νά ρίξω μιά ματιά στίς 130 ἐπιφυλλίδες τοῦ Παντελή καί νά σχεδιάσω τό λογύδιό μου γιά ἀπόψε, δέκα ἀράδες δηλαδή ὡς ὀδηγό, ἔκανα πίσω. Ἐκανα πίσω καί πῆρα τό μολύβι γιά νά γράψω αὐτά πού θά σᾶς πῶ –κάπως ἀργά ὅμως γιατί εἶχα χάσει τίς μέρες μέ τήν ἰδέα τῆς εὐκόλης προσέγγισης πού ἐξέθεσα λίγο πιό πρὶν. Κι ἦταν εὐκόλη ἢ προσέγγιση, ἢ λύση τῆς εὐκολίας, πού τόσο συνηθίζεται στόν τόπο μας: νά μιλάμε γιά τόν δράστη, τόν δημιουργό, τόν συγγραφέα μέ λόγια ἐπαινετικά κι ἐγκωμιαστικά, ἀφήνοντας στήν ἄκρη τό ἔργο. Σπάνια ἀνταμώνουμε τό ἔργο μέ τό δημιουργό του, τό ποιός μέ τό τί. Γιατί τό βιβλίο αὐτό εἶναι ἔργο σπουδαῖο, ἔργου σπουδῆς καί ἢ προσπάθεια ἐργώδης, ἔστω κι ἂν αὐτά τά κειμενάκια, τῶν χιλίων τό πολύ λέξεων, ἀπό ἓναν ἐπιδέξιο καί ἔμπειρο πιά καλαμαρά, ὅπως ὁ Παντελής Μπουκάλας, γράφονται σέ μιά ὥρα ἢ περίπου.

Τόν Παντελή Μπουκάλα τόν εἶχα γνωρίσει, μαθητή ἀκόμα, ὅταν ἐρχόταν στό ἐκδοτικό Ὀλκός, τῶν Ἀντώνη Καρκαγιάννη, Δήμο Μαυρομάτη καί Γιάννη Κουτσιμάνη, τόν πρῶτο καιρό τῆς μεταπολίτευσης. Εἶχε τούς λόγους τους πού ἐρχόταν. Ἀποδείχτηκαν βάσιμοι. [Ἐτσι δέν εἶναι Σάσα;] Ἐμᾶς τούς μεγάλους μᾶς

κοίταξε τότε βλοσυρά μέν ἀλλά ἡ αἰδημοσύνη του δέ τοῦ ἐπέτρεπε νά κατακεραυνώσει τήν ἀναθεωρητική μας πολιτική εὐτέλεια. Τέλος πάντων πέρασαν κάποια χρόνια κι ὁ Παντελής ἔγινε ὁ διορθωτής τοῦ *Πολίτη* καί τοῦ *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*, μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Γιάννη Χάρη, ἐπί δέκα χρόνια σχεδόν. Ἐρχόταν κάτωχρος ὕστερα ἀπό πολλές ὥρες δουλειᾶς στό διορθωτήριο ἀθλητικῶν ἔφημερίδων, κουβαλώντας μαζί του τίς διορθώσεις τοῦ περιοδικοῦ, πού τοῦ ἐπέτρεπαν νά ἔχει μιάν ἐγγράμματη καί ἀξιοπρεπή ἐμφάνιση. Μάθαμε πολλά ἀπ' αὐτόν, ἐγώ πάντως ἔμαθα. Μετά τίς καταλήψεις τοῦ '79 στήν Ὀδοντιατρική Σχολή, μαζί μέ τήν Γ. Κοροπούλη, τόν Νίκο Ξυδάκη, Φώτη Μορόγιαννη, Λεωνίδα Παπαχρηστοδήμου, τόν Σπύρο Γράφα εἶχαν στήσει τό περιοδικάκι, τό *Σύμπτωμα*, πολιτικο-σατυρικο-επαναστατικοῦ καί ἀντιαυταρχικοῦ περιεχομένου πού ἡ ἀνάγνωσή του, ἐκτός ἀπό τρελή πλάκα, ἔδειχνε ὅτι στέγαζε μελλοντικούς ἐπιδέξιους γραφιάδες. Τότε ἦταν, πού ὁ Παντελής ἄρχισε νά γράφει μικρά σπιν-

θηροβόλα κείμενα στὸν *Πολίτη*, κάτι πού τό συστηματοποίησε στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, κρατώντας σχεδόν μόνος ἓνα δισέλιδο στό ὁποῖο πότε ἔγραφε μέ τό ὄνομά του, πότε ὡς Σπ. Εὐαγγελίου καί πότε μέ εὐρηματικότερα ψευδώνυμα ὅπως Δι-Αρκής, Τ-Σιμπούρης, Μ.Ε. Σάνυχτας, Κ.ου.Τσοῦρος, Πολυ-Νόστιμη, Α.Χ. Ρήστος, Α. Φράγκος, Ἄν. Ἐραστος, Ἰων.Ο.Πῶλος, Λοιπός Πολίτης, Α. Γράμματος, Α. Μούσος, Δ. Ἀρμένος, Ἀδ.ι.όρθωτος, Β.Αρήκοος, ΔΥΣ.Πιστός, Παν.Ἡκιστος, Α.Μαθής, Μπρ. Παγερός κι ἄλλα πολλά. Τά κείμενα ἐκεῖνα ἦταν στή συντριπτική τους πλειοψηφία σαρκαστικά σχόλια γιά δρώμενα τοῦ δημόσιου βίου, τῶν γραμμάτων, τοῦ καλπάζοντος λαϊκισμού, τῆς νεοελληνικῆς ἀμετροπέπειας, τῆς εὐτέλειας καί τοῦ βαρύγδουπου ρητορισμοῦ πολιτικῶν, παραγόντων καί ἐν γένει καρεκλοκενταύρων, πού συχνά τούς ἔδινε τή μορφή πυκνοῦ ἐπιγράμματος. Θά ἀξίζε τόν κόπο μερικά ἀπ' αὐτά νά δημοσιευθοῦν σέ ἰδιαίτερο βιβλίο.

Ἀναφέρθηκα λίγο σ' αὐτή τή φάση ἀρθρογραφίας τοῦ Π. Μπουκάλα γιατί ἦταν ἡ πρώτη φάση μιᾶς διαρκοῦς δραστηριότητας, πού ἐξελίχθηκε ὡς τίς σημερινές *Υποθέσεις*, ἀπλώθηκε καί σ' ἄλλους τομεῖς, στή βιβλιοκριτική, τή λογοτεχνική κριτική, τή μετάφραση, τήν ποίηση –ἤδη ἀριθμῶ 6 ἔξοχες ποιητικές συλλογές– καί ἐν γένει στά χωράφια τῆς λογιόσυνης. Καί τότε, στά πρῶτα του δῆματα, τόν χαρακτήριζε πνευματική ἐντιμότητα, γνώση, κομπόχτη γραφῆς ἀλλ' ὄχι ναρκισσιστική ἐκζητήση, χιούμορ, εἰκονοκλαστικό θάρρος, ἀλληλεγγύη μέ ὅσους καί ὅσα αἰσθανόταν ἀλληλέγγυος καί ἀνιδιοτέλεια. Στόν *Πολίτη* ἦταν ἔμμισθος διορθωτής, ἔμμισθος τῆς συμφορᾶς. Εἶναι ζήτημα ἂν ἔλαβε τό ἓνα τρίτο τῶν ὄσων ἐδικαιούτο. Καί τό κακό εἶναι ὅτι εἶχα ξεχάσει νά τοῦ δώσω μιᾶ ἐπιστολή «νά πάει στὸν Μάρκο νά πληρωθεῖ».*

Σταματῶ ὅμως μ' αὐτά τά «ἀνεκδοτολογικά», γιά νά σταθῶ λίγο στά κείμενα τῶν *Υποθέσεων*, 130 κείμενα πού δημοσιεύτηκαν σχεδόν ὅλα στήν *Κυριακάτικη Καθημερινή* καί δύο στὸν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1995 ὡς τόν Ἰανουάριο τοῦ 2001.

«Γιά ποιό λόγο», ἀναρωτιέται ὁ ἴδιος, «ἢ διεκδικήση μιᾶς δεύτερης ἀνάγνωσης;» «Γιά ποιό λόγο ἀπαιτεῖ διάρκεια ἓνα γραπτό προορισμένο γιά τόν ἐφήμερο βίο;»

Τό ἐρώτημα αὐτό πού ἐπιδέχεται πολλές ἀπαντήσεις, γιά παράδειγμα «δικά μου εἶναι ὅ,τι θέλω τά κάνω», ἔως τήν ὑπόρρητη, ἀλλά ὑπαρκτότατη περιῦστεροφημίας πρόβλεψη καί διάθεση τοῦ συγγραφέα, μιᾶ ἀπεγνωμένη δηλαδή πάλη μέ τόν θάνατο. Τό ἐρώτημα αὐτό ὅμως παραπέμπει ἀναγκαστικά σέ ἓνα

ἄλλο. Γιά ποιό λόγο νά ὑπάρχουν τέτοια γραψίματα, προορισμένα ἀναγκαστικά γιά τόν ἐφήμερο βίο, ἀφοῦ ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τους εἶναι ἡ δημοσίευσή τους σέ μιᾶ ἐφημερίδα; Τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά κείμενα; Εἶναι πράγματι, ἀπό τή φύση τους, ἐφήμερα;

Θά προσπαθῆσω νά ἀπαντήσω. Παλιότερα, σέ ὅλο τόν 19ο αἰῶνα καί ὡς τίς δύο-τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες τοῦ 20οῦ, τόσο στὸν εὐρωπαϊκό Τύπο, ὅσο καί στὸν ἑλληνικό, δομικό στοιχεῖο τῶν περισσότερων ἐφημερίδων ἦταν ὁ ἐπιφυλλιδιογράφος. Στήν ἐπιφυλλίδα ἢ τό χρονογράφημα δοκιμάζονταν, καθημερινά, μεγάλα ὀνόματα –ἢ πού ἔγιναν μεγάλα ἐκ τῶν ὑστέρων– τῆς λογοτεχνίας κυρίως καί τῶν γραμμάτων, ἐνίοτε τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ στοχασμοῦ. Οἱ ἐπιφυλλιδιογράφοι ἦταν ἄνθρωποι πού σχολίαζαν πτυχές τῆς καθημερινότητος ἢ ἀντιμετώπιζαν μεγάλα πνευματικά, πολιτικά, ἠθικά καί κοινωνικά προβλήματα. Νά ὑπενθυμίσω ἀπλῶς μερικά ὀνόματα: τόν Ροῖδη, τόν Παῦλο Νιρβάνα, τόν Κ.Θ. Δημαρά, τόν Βάρναλη, τόν Νίκο Κατηφόρη, τόν Δημ. Ψαθά, τόν Παλαιολόγο, τόν Τερζάκη, τόν Μυριβίλη, τόν Τάσο Βουρνά κι ἄλλους πολλούς. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἀπό τό κύρος πού εἶχαν ἀποκτήσει στήν τέχνη ἢ τήν ἐπιστήμη πού διακονοῦσαν εἶχαν κατακτήσει, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ὁ ὄρος, μεγάλη ἀκροατικότητα, ἀναγνωσιμότητα. Ὁ λόγος τους ἀκουγόταν, ὅποιο κι ἂν ἦταν τό θέμα πού πραγματευόταν, ἦταν κριτικοί ἠθογράφοι, κι ὄχι ἀναγκαστικά ἠθικολόγοι. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Τά κείμενά τους ἦταν ἓνα εἶδος γραπτῆς συνομιλίας, ἓνα εἶδος πού ἔβαζε κάπως σέ τάξη τή βαβούρα τῆς προφορικότητος. Οἱ ἐπιφυλλιδιογράφοι ἦταν στρατευμένοι, ἔπαιρναν τό μέρος κάποιων ιδεῶν, ἔπαιρναν τό μέρος τῶν δικῶν τους ιδεῶν καί ἀξιῶν. Στήν πραγματικότητα οἱ ἐπιφυλλίδες ἦταν δοκίμια, πού ὁ στενός χῶρος τῆς ἐφημερίδας τά καταδίκαζε στή μικρὴ ἔκταση, τήν σχεδόν ἐπιγραμματική μορφή. Ἐπομένως, ἐκεῖνο πού μέτραγε σ' αὐτά δέν ἦταν τόσο ἡ ἀνάλυση, ἡ τεκμηρίωση, ἢ πολὺπλευρη πραγμάτευση τοῦ θέματος, ἀλλά ἡ θέση, ἢ ἄποψη, ἢ δέσμευση. Κι ἀφοῦ οἱ ἐπιφυλλιδιογράφοι δέν εἶχαν τόν χῶρο καί τόν χρόνο νά εἶναι ἀναλυτικοί, πολλές φορές δέν εἶχαν κἄν τή δυνατό-

* Μετά τήν ὁμιλία μου στήν παρουσίαση τῶν *Υποθέσεων* διαπίστωσα ὅτι ἡ φράση «νά πάει στὸν Μάρκο νά πληρωθεῖ» εἶχε γίνει κατανοητή μόνο ἀπό μερικούς «παλιούς». Χρησιμοποιόταν ὅμως συχνά ἀπό τοὺς ἀντάρτες τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ ὅταν ἔπαιρναν ἀπό τοὺς τσοπάνηδες ζῶα καί γενικά κατά τίς ἐπιτάξεις. Ἐδιναν μάλιστα καί μιᾶ ἀπόδειξη. Ἡ ἔκφραση «νά πᾶς στὸν Μάρκο –τόν ἀρχηγό τοῦ ΔΣΕ– νά πληρωθεῖς» ἦταν συνηθισμένη καί μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφύλιου σέ περιπτώσεις θαλασσοδανείων κλπ. Φαίνεται ὅτι ξεχάστηκε παντελῶς.

τητα να αναπτύξουν με επάρκεια τό επιχείρημα, επιστράτευαν τόν ίδιο τό τρόπο τής γραφής, τόν τρόπο τής προσωπικής τους γραφής, τό ύφος τους έντέλει, να πεί τά περισσότερα. Έτσι χρησιμοποιούσαν και τήν έμπαθή πολεμική, τήν ειρωνεία, τόν σαρκασμό, τό πυρετικό πάθος, τό καλαμπούρι, δέν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν τά μέσα τής λογοτεχνικής γλώσσας –πολύ περισσότερο πού πολλοί ήσαν λογοτέχνες– όπως τή μεταφορά, τήν παραμοίωση, τήν μετωνυμία, τήν αλληγορία, τόν διάλογο. Καί συνηθέστατα τό γραψιμό τους τό διέκρινε μιά άπίστευτη απλότητα, παρόλο πού δέν παραγνώριζαν τήν λογιούση. Οί φράσεις τους ήταν κοντά στα πράγματα και στα προβλήματα, σαν να τά ζωγράφιζαν. Ο Μονταίνιος λέει κάπου ότι οί λέξεις πρέπει να είναι σαν τά «πέταλα πού τά καρφώνουν στίς όπλές τών άλόγων», εικόνα τής «καρφωμένης λέξης» πού τή βρίσκουμε και σ' ένα στίχο του Μανόλη Αναγνωστάκη. Κάπως έτσι έγραφαν πολλοί επιφυλλιδογράφοι.

Θέλω να πω με όλα τούτα, τά αναγκαστικώς σχηματικά, ότι αυτά τά ταπεινά και φευγαλέα γραψίματα τής καθημερινής δημοσιογραφικής πρακτικής, όπως και γενικότερα τά εκτενέστερα δοκίμια, εξέφραζαν και εκφράζουν τόν καιρό ή στοιχειά του. Είναι συνηφασμένα με τόν καιρό, και δέν έννοω έδώ αναγκαστικά τό έγελιανό «πνεύμα τής εποχής», μιά πραγμάτωση του πνεύματος δηλαδή στήν άνένανη άνελικτική του κίνηση ώσπου να συναντήσει τόν άπεφθο έαυτό του και τήν τελειώσή του.

Έννοω, κυρίως, κάποιες ιδέες, μιά κοινωνική και πολιτική ευαισθησία, πού απ' τήν πέννα του επιφυλλιδογράφου γίνεται λόγια και λόγος, μιά σκέψη, μιά στάση, ένα ήθος: πότε ένα σιχτίρισμα, πότε μιά αναστοχαστική επιστροφή, πότε μιά ρέμβη, μιά υπόμνηση ότι τά προβλήματα δέν γεννήθηκαν με τή γέννησή μας, μιά υπέρβαση του τετριμμένου και τής σεναριογραφικής αντίληψης τής ζωής, πότε μιά συναισθηματική αύρα. Είναι σαν τά τραγούδια, αυτά πού βρίσκονται στό στόμα τών άνθρώπων, και τά σφυρίζουμε στό δρόμο, είναι σαν τά καλά τραγούδια πού χρονολογούν και χρονολογούνται γιατί λένε τήν αλήθεια, εκείνα τουλάχιστον πού δέν τά σκέπασε ο κρότος τών ήχείων, οί κρωγμοί τής χίπ-χόπ, του χαουζάδικου, τά νιαουρίσματα και τά ξεφωνητά του έλληνάδικου ή έλληναράδικου. Γι' αυτό, Παντελή, τέτοια κείμενα, σαν τά δικά σου, παρόλο πού φαινομενικά προορίζονται για τόν έφήμερο βίο, μολονότι μοιάζουν καταδικασμένα να πεθάνουν μαζί τό πέταγμα τής έφημερίδας πρέπει να ανατυπώνονται για να ζήσουν μιά δεύτερη ζωή. Γιατί αυτά περι τών όποιων όμιλου, και όμιλου συγχρονικά στον διπλανό, μαζί με τόν πρωινό καφέ και τίς έγνοιες τής βιωτής, αυτά περι τών όποιων όμιλου δέν είναι έφήμερα ζητήματα, δέν τελειώνουν με τόν βραδυνό ύπνο.

Ο Παντελής Μπουκάλας δέν κάνει υποθέσεις, δέν υποθέτει. Όμιλεί περι τών υποθέσεων μας –μή ξεχνάμε ότι κάποτε ή λέξη Υπόθεση, ή υπόθεσή μας, ήταν συνώνυμη τής Έπανάστασης. Άλλά αυτές οί υποθέσεις, πού δέν έχουν να κάνουν με τίς υποθέσεις στο ΧΑΑ, δέν έχουν οίγουρη άφετηρία και αναπαυτικό τέρμα. Διακυβεύματα είναι, άντικείμενα πάλης πού, όπως σε κάθε μάχη υπάρχουν πάντα αυτοί πού χάνουν, πού ήττώνται. Είναι άδύνατο να καταλάβουμε μιά εποχή, τούς άλλους και τόν έαυτό μας χωρίς τήν έννοια τής ήττας, χωρίς τήν παραγματικότητα τής ήττας. Τό να μιλάς για τούς νικητές, και ιδιαίτερα από τή σκοπιά τών νικητών είναι εύκολο, σχεδόν οντολογικώς άνοησιο. Τό να μιλάς απ' τή σκοπιά τής ήττας είναι τραγικό.

Και ιδού γιατί στα γραψίματά του ο Παντελής Μπουκάλας, δέν όμιλεί περι τών έφήμερων του βίου:

– Όμιλεί περι του πολιτισμού μας διαφωνώντας με τόν επί του πολιτισμού πολιτικώς έπιτετραμένο πού έξισώνει τόν πολιτισμό με άξονες και τόν πνίγει στή λογορροια περι διαφοροτικού, διαιώνιου κι άνωτέρου πού ακμάζει σε ειδικώς διαμορφωμένους χώρους.

– Όμιλεί περι τής παιδείας και τής εκπαιδύσεως και κάνει πλάκα με εκείνη τήν Ίσοκράτεια «ήμετέρα παιδεία» πού τή χρησιμοποιούμε μόνον ως κόρδακες για να έπαιρόμαστε με τήν τρισχιλιετή περιουσιότητά μας ή για να ταπώνουμε τόν Σκοπιανό ή τόν Άλβανό.

– Όμιλεί περι τής ιστορίας χρησιμοποιώντας τήν ιστορία. Για τήν πολιτική πού τή θεωρεί σπουδαίο πράγμα, παρόλο πού δέν συμβιβάζεται με τήν ευτέλεια τών πολιτικών άλλ' ούτε με τήν κοινόλεκτη σαχλαμάρα πώς «όλοι τά μασάνε».

– Όμιλεί, και μάλιστα πολύ, για τήν Τιβί, αυτόν τόν γιγαντιαίο μηχανισμό έξωνήσεως τών συνειδησεων και άχρήστευσης του βλέμματος.

– Για τούς νεαρούς βουλευτές πού προτείνουν στή Βουλή τών Έφήβων να μπουν ήλεκτροφόρα καλώδια στα σύνορα.

– Για τόν παπούλη Άι-Βασίλη πού προέτρεπε τούς νέους «όπως έξ έλληνικών ώφελοίντο λόγων» με τήν έλπίδα πώς ίσως και σήμερα ο λόγος εκείνος του Άγιου θα μπορούσε να υιοθετηθεί κι απ' τούς σημερινούς νέους.

– Όμιλεί για τόν τόπο και τόν τρόπο πού ζούμε σιχτριζοντας τούς πάντες και τά πάντα, αλλά ράθυμα άράζουμε στο «καλά είμαι έδώ». Για τό άνωτερο στάδιο τής αισθητικής πού άποτελεί τό κίτς, τό άνωτερο στάδιο τής έπιτυχίας πού είναι ή γκλαμουριά, για τό άνωτερο στάδιο του σώματος και του πνεύματος πού είναι ο βαζελισμός και ή γαυρίαση.

– Αναφωνεί ως εκείνος ο ύστεροαρχαίος μήν τάχα άπέοβετο τό λάλον ύδωρ, αν και ξέρει ότι ο δρόμος απ' τό Καλλιμάραρο στο Καλλιπλάστικο ήταν βραχύς και χωρίς επιστροφή. Του είναι ξένος ο συνέλλη-

νας πού σέ κεραυνοβολεί μέ εκείνο τό «ξέρεις ποιός είμαι εγώ ρε;», αλλά και πώς νά ζήσεις μόνος, ως ύψιπετής και αντάρκης νάρκισσος; Φρίττει μέ τούς Ύψιλλέλληνες, τούς Ἀθηναίους πού ὁ ἀριθμός τῶν αὐτοκινήτων τους ἀρχίζει ἀπό ὕψιλον, μέ τόν ἐπεκτατισμό και τήν ἀλλαγόνία πού τούς διακρίνει ὅταν ἐπισκέπτονται τήν ἐπαρχία και τή φύση. Αὐτά πού ὄλοι ὀνομάζουμε οἰκολογικά προβλήματα ὁ Μπουκάλας τά διαβάζει ὄχι μόνο στή βουλημία τῶν τρανῶν αλλά και στή καθημερινή συμπεριφορά τῶν μικρῶν. Ὅπως και τό ρατσισμό τῆς καθημερινότητας και τόν ἐθνικισμό τῶν σύγχρονων νεοελληνικῶν ἐξάρσεων, τόν δλέπει και στά μικρά καθημερινά. Συμπλησιάζει τό κόμμα του Χρηματιστηρίου μέ τό Κόμμα τῆς Ἐκκλησίας.

Νά μή σῶς κουράζω. Διαβάστε αὐτά τά κείμενα του Παντελή Μπουκάλα, ἤ ξαναδιαβάστε τα, ὄπως ξανακοῦμε ἕνα ὄραιο τραγούδι. Δέν εἶναι κουραστικά.

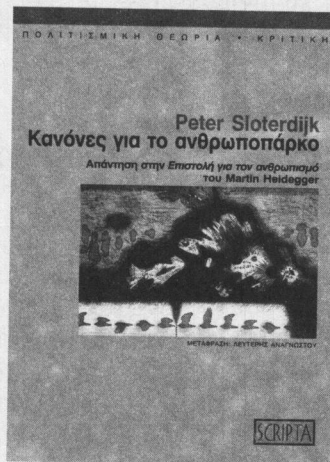
Ἐλεγα στήν ἀρχή ὄτι ὁ τρόπος του ἐπιφυλλιδογράφου εἶναι ἡ γραφή του ὁ καθέννας και ἡ γραφή του ἄν και δέν καταξιώνονται ὄλοι οἱ τρόποι: περισσεύει πολύ ὁ γδοῦπος και περισσότερο τιποτολογία. Ἄν δύσκολα θά μπορούσα νά διαφωνήσω μέ μιάν ἀποψη του Μπουκάλα θά ἦταν ἀδύνατο νά μή θαυμάσω τό γράψιμό του: εὐαίσθητο, σπινθηροειδές

εὐρηματικό, αἰφνιδιαστικό, μέ μιὰ γλώσσα βάθους πού ἀντλεῖ ἀπ' ὄλα τά κοιτάσματα τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Παίζει στο γραπτό του και ἡ μαγκιά, και τά ἀρχαιολέκτα, και ἡ νεανική γλώσσα, ὄπωςδῆποτε ἡ γλώσσα τῆς λογιουσῆνης, ἀκόμη και εκείνος ὁ νόμος του βορειοελλαδικου μεσολογγιτικου ιδιώματος, ὁ νόμος του ΚΨΜ, ὄχι του Κέντρου Ψυχαγωγίας Μονάδος, αλλά του μεσολογγιτικου γλωσσικου ιδιώματος πού συμπυκνώνεται στο μαλακάσειο Κ.Ψ.Μ. ἦτοι: Κνούπ, Ψάρ, Μνί. Κάποτε θά πρέπει νά γίνει ἕνας κατάλογος, ἕνα λεξιλόγιο τῶν γλωσσικῶν ἐπινοήσεων και τῶν ἀπολαυστικῶν γλωσσοπλαστικῶν εὐρημάτων, νεολογισμῶν και λογοπαιγνίων του Μπουκάλα: ἀπό τήν Κωσκοτλάνδη ὄς τό λαμπιονόδενδρο και σωληνόδενδρο του Ἀβραμόπουλου, ἀπό τό σνομπαραίτο ὄς τούς εἰκονόπλαστους.

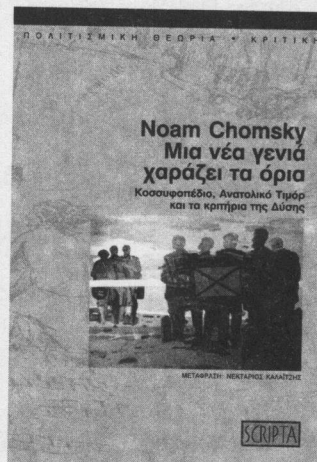
Οἱ ἐπιφυλλιδογράφοι, οἱ δοκιμογράφοι στά σύγχρονα ἦθη στέρεψαν. Ὁ Παντελής εἶναι ἀπ' τούς τελευταίους πού κρατᾶ καλά αὐτό τό μετερίζι, μᾶς ὑπενθυμίζει τούς παλιότερους και κυρίως, μ' αὐτά τά ἄκρως πολιτικά κείμενά του, κάνει τό διάβασμα τῆς ἐφημερίδας πράξη δημιουργική, γόνιμη. Ὅπως ἔλεγα πῶς πάνω αὐτά τά κείμενα εἶναι σάν τά καλά τραγούδια. Πόσο φτωχή εἶναι μιὰ κοινωνία χωρίς δυνατό τραγούδια, χωρίς δυνατά δοξίμια.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

PETER SLOTERDIJK
ΚΑΝΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΠΑΡΚΟ
ISBN 960-7909-36-4

NOAM CHOMSKY
ΜΙΑ ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ ΧΑΡΑΖΕΙ ΤΑ ΟΡΙΑ
ISBN 960-7909-35-6

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 3616 528 • FAX: 3616 529 • email: scripta@hellasnet.gr